

Sten Rydh

Per illa verba

**Martin Luthers
nattvardsskrifter
mot svärmarna**

Titeln ”Per illa verba” (genom dessa ord) syftar på nattvardens instiftelseord, som vi på Kristi befallning upprepar i vår nattvard. Luther inskräper detta med stor kraft i sina nattvardsskrifter mot svärmarna. Vår lutherska bekännelse (Konkordieformeln, artikel 7) bekänner också detta med orden (kursiv här):

Denn Christus selbst, wo man seine Einsetzung hält und seine Worte über dem Brot und Kelch spricht und das gesegnete Brot und Kelch austeilt, *durch die gesprochenen Worte*, aus Kraft der ersten Einsetzung, noch durch sein Wort, welches er da will wiederholt haben, kräftig ist.

Christus ipse enim (ubi ipsius institutio observatur et verba eius super pane et vino recitantur et benedictus panis et vinum benedictum distribuuntur) *per verba illa recitata*, virtute primae institutionis, hodie etiam verbo suo, quod repeti vult, efficax est.

For where His institution is observed and His words are spoken over the bread and cup, and the consecrated bread and cup are distributed, Christ Himself, *through the spoken words*, is still efficacious by virtue of the first institution, through His word, which He wishes to be there repeated (Trigl. 998f).

Ty där man håller fast vid hans instiftelse, uttalar hans ord över brödet och kalken och sedan utdelar det välsignade brödet och vinet, där är Kristus själv *genom de uttalade orden* i kraft av den första instiftelsen verksam genom sitt ord, som han vill skall upprepas (SKB, s. 623).

Därefter citeras Chrysostomus och Luther för att visa att både fornkyrkan och reformationen höll fast vid den bibliska nattvardsläran. Om Luthers skrifter säger vår bekännelse:

Så försvarar även doktor Luther i sin stora, men speciellt i sin sista bekännelse om nattvarden med allvar och nitälskan just de uttryckssätt, som Kristus använt vid den första nattvarden. Då doktor Luther rätteligen måste anses såsom den främste läraren i de kyrkor, som ansluter sig till den Augsburgska bekännelsen, och hela hans lära till sitt huvudsakliga innehåll sammanfattats i nämnda, till kejsar Karl V överlämnade Augsburgska bekännelses artiklar, så kan och bör denna bekännelses egentliga mening och innebörd ingestädes riktigare och bättre inhämtas än från doktor Luthers läro- och stridsskrifter (SKB, s. 616).

Per illa verba

Martin Luthers nattvardsskrifter mot svärmarna

Denna skrift är en utvidgning av ett föredrag som hölls vid pastoralkonferensen om nattvarden i Bengtsfors 5-7 april 2019 av kyrkoherden, teol. kand. Sten Rydh, Evangelisk-lutherska kyrkan i Sverige. Endast några av de viktigaste av Luthers skrifter mot svärmarna behandlas i föredraget.

Luther skriver:

Ordet är, säger jag, det som grundlägger och särskilt utmärker detta sakrament, så att det inte bara är bröd och och vin, utan med rätta kallas Kristi kropp och blod. Ty det heter: "Accedat verbum ad elementum et fit sacramentum", d.ä. "när ordet kommer till det utvärtes tinget, så blir det ett sakrament." Denna sats av S:t Augustinus är så träffande och riktig, att han knappast har sagt något bättre (Ur stora katekesen).

Förkortningar:

SKB = Svenska kyrkans bekännelseskriter, Stockholm 1957

Tr = Concordia Triglotta, Missouri 1921

SL = Saint Louis-utgåvan av Luthers skrifter, nytryck 1986 av utgåvan 1880-1910 (= Walch 2)

LW = Luther's Works (American Edition 1958- -)

FC = Konkordieformeln

SD = solida declaratio (andra delen av FC).

Övrig litteratur:

Jean Calvin: Institutio Christianae Religionis. 1536, 1560. Eng. utg. McNeill, 1960

Tom G. A. Hardt: Venerabilis & adorabilis eucharistia, akad. avh. Uppsala 1971

Tom G. A. Hardt: Om altarets sakrament, Klippan 1973

Tom G. A. Hardt, Roms nya religion, Uppsala 1995

Adolph Hoenecke: Ev.-Luth. Dogmatik, Bd 4, Milwaukee 1909

Hermann Sasse: Vom Sakrament des Altars, Leipzig 1941

Bjarne Teigen, The Lord's Supper in the Theology of Martin Chemnitz, 1986

Alla luthercitat är översatta direkt från den tyska SL-utgåvan, band 20. Hänvisningarna med formen (925, 78) betyder spalt 925, §78. Citat ur SKB är varsamt språkligt bearbetade. Text inom klamrar [...] är förklarande tillägg av förf. Bibelställen i regel återgivna enligt Svensk Folkbibel eller i fri översättning. Hänvisningar till den amerikanska utgåvan LW anges också genomgående. Tyvärr har det saknats möjlighet att närmare referera till Weimarutgåvan (WA).

Innehåll

Inledning 5

Katekeserna, Augustana och apologin 6

Luthers skrifter mot svärmarna 7

A. Mot de himmelska profeterna (1524-25) 8

1. Carlstadt 8

2. Zwingli 10

3. Oekolampadius 12

B. Luthers Sermon (1526) 13

Calvin 17

Filippismen 18

Om nödvändigheten 20

C. Att dessa ord står fast (1527) 21

Instiftelseorden 23

På Faderns högra sida 27

Tertullianus 28

Ireneus 29

”Detta” syftar på brödet 32

D. Luthers stora bekännelse (1528) 33

Svärmarnas argument 35

Luther 1: Kristi kropp kan vara på flera ställen 36

Luther 2: Kristi kropp är allestädes närvarande 38

Luther 3: Kristi kropps närvaro är viktig och nyttig 40

Luther 4: Konsekrationen är befalld av Kristus 42

Zwinglis motsägelsefulla argument 46

Andra delen av den stora bekännelsen 48

E. Breven till Wolferinus (1543) 50

F. Luthers sista bekännelse (1544) 54

Personregister 57

Sakregister 57

Ord och begrepp (alfabetiskt) 59

Citatregister 60

Inledning

Vår kyrkas reformator, doktor Martin Luther, skrev flera stora skrifter om nattvarden. Det var framför allt motståndarna till den bibliska läran om Kristi kropps och blods närvaro i brödet och vinet som drev honom till detta. De angrep den bibliska läran genom att på olika sätt omtolka och förändra själva instiftelseordens innebörd. Jesu ord ”Detta är min kropp” angreps framför allt av tre teologer, Carlstadt, Zwingli och Oekolampadius. Carlstadt förklarade att ”detta” inte kan syfta på brödet, Zwingli påstod att ”är” måste tolkas symboliskt och Oekolampadius menade att ”min kropp” måste förstås bildligt. Utöver dessa tre tar Luther också upp en svärmisk ”granne” från Schlesien. I Jenautgåvan av Luthers skrifter står det om denne: ”Er meint den Geist in der Schlesi” (han menar villoanden i Schlesien), nämligen Schwenkfeld (även Krautwald).¹

Under alla stridigheter om nattvarden höll Luther alltid fast vid att Skriftens ord är avgörande. Den rätta, bibliska nattvardsläran är tydlig och klar och villolärarnas omtolkningar av instiftelseorden är ohållbara. Den store lutherske teologen Hermann Sasse² skriver:

Luther hade en säker måttstock. I alla striderna om de enskilda teologiska frågorna visste han, att hans nattvardslära var den Heliga Skrifts lära, den sakliga utläggningen av instiftelseorden och utsagorna hos Paulus. Luther skulle aldrig ha kunnat tillstå att det också skulle kunna finnas andra möjligheter att förstå dessa skriftställen om nattvarden. Han visste att Guds Ord i en så avgörande fråga inte kunde vara dunkel och flertydig. Därför vågade han mot alla förnufts invändningar ställa sig på detta ords klippfasta grund. Hans ståndpunkts klarhet och fasthet berodde på hans orubbliga övertygelse, att han lärde den enda, oföränderliga sanningen om nattvarden, såsom Herren Kristus själv hade förkunnat den.³

Höjdpunkten i Luthers kamp mot svärmarnas falska lära om sakramentet är den s.k. ”stora bekännelsen”, som kom ut i Wittenberg i mars 1528. Den kallas så i motsats till den mindre och kortare bekännelse, som kom ut i slutet av Luthers liv, i september 1544. Titeln på den stora bekännelsen är ”Vom Abendmahl Christi, Bekenntnis” (Bekännelse om Kristi nattvard), med ett citat ur Psaltaren som underrubrik: ”Schlecht und recht behüte mich. Psalm 25” (Ostrafflighet och redlighet bevara mig, ty jag förbidar dig, Ps. 25:21).

Att denna psaltarvers står som rubrik är ingen tillfällighet. Psalmen är en bön av David, en bön om Herrens hjälp och ledning när han angrips av alla sina fiender. ”Till dig, Herre, upplyfter jag min själ. Min Gud, på dig förtröstar jag; låt mig inte komma på skam, låt inte mina fiender fröjda sig över mig. ... Led mig i din sanning, och lär mig, ty du är min frälsnings Gud; dig förbidar jag alltid. ... Se därtill att mina fiender är så många och hatar mig med orätt. Bevara min själ och rädda mig; låt mig inte komma på skam, ty jag tar min tillflykt till dig. Ostrafflighet och redlighet bevara mig, ty jag förbidar dig. Förlossa Israel, o Gud, ur all dess nöd.”

Det var mycket hårt för Luther att behöva uppleva, hur några av de evangeliska teologerna avföll från den bibliska läran och började angripa tron på Kristi kropps och blods sanna närvaro. De fick också många anhängare med sig från olika länder. Efter de många intensiva åren av kamp mot de romersk-katolska villfarelserna hade Luther hoppats på att få lite vila och ro. Istället kom det mycket svåra tider med bl.a. bondeupproret 1525 och vederdöparnas framfart på många håll. Många som varit positiva till reformationen vände sig bort från den bibliska sanningen. De anklagade Luther för att genom sin lära om sakramentet ha återvänt till Rom och menade att Luther stannat på halva vägen. Enligt deras uppfattning om en verklig reformation måste också nattvardsläran förändras. Mot allt detta trädde Luther på nytt fram med stor kraft i en rad stridsskrifter. De intensiva stridigheterna om nattvarden åren 1526-1529 ledde så fram till lärosamtalen i Marburg, då fursten Filip av Hessen gjorde ett sista försök att ena de stridande parterna. De reformerta med Ulrich Zwingli⁴ i spetsen var då beredda att göra stora eftergifter för Luther, och denne hade för en tid gott

¹ SL 20,1021, 322; LW 37, 288f, not 213

² Hermann Sasse, 1895-1976, framstående tysk luthersk teolog och författare, senare verksam i Adelaide, Australien.

³ Hermann Sasse, Vom Sakrament des Altars, Leipzig 1941, s. 149, citat övers. av SR

⁴ Ulrich Zwingli (1484-1531), reformator i Schweiz, Luthers huvudmotståndare i striden om nattvarden

hopp om att de reformerta var på väg tillbaka till den bibliska läran. Men i själva huvudfrågan om Kristi kroppsliga närvaro i brödet och vinet, kunde man inte enas. Luther tog därför inte Zwinglis framsträckta brodershand i Marburg utan han sa: Ni har en annan ande än vi!

Katekeserna, Augustana och apologin

Vid denna tid skrev också Luther sina båda katekeser med dess skarpa och klara nattvardslära. I lilla katekesen heter det:

Vad är altarets sakrament? Svar: Det är vår Herre Jesu Kristi sanna kropp och blod under bröd och vin. Kristus själv har instiftat det för oss kristna till att äta och dricka.⁵

I stora katekesen upprepar Luther dessa ord och skriver sedan:

Ordet är, säger jag, det som grundlägger och särskilt utmärker detta sakrament, så att det inte bara är bröd och vin, utan med rätta kallas Kristi kropp och blod. Ty det heter: 'Accedat verbum ad elementum et fit sacramentum', d.ä. 'när ordet kommer till det utvärtes tinget, så blir det ett sakrament.' Denna sats av S:t Augustinus är så träffande och riktig, att han knappast har sagt något bättre. ... Om än hundra tusen djävlar jämte alla svärmare kommer med sitt tal: 'Hur kan bröd och vin vara Kristi kropp och blod?' så vet jag, att alla andar och lärda tillsammans inte är så kloka som det gudomliga Majestätet i sitt minsta finger. Här står nu Kristi ord: 'Tag och ät! Detta är min kropp. Drick härav alla! Detta är det nya förbundet i mitt blod' o.s.v. Därvid förblir vi, och vi vill se den, som skall kunna mästra Kristus och få en annan mening i det han har talat. ... Ty så som Kristi mun talar och säger, så är det, då han inte kan ljuga eller bedraga (SKB 485, Tr 754).

Så kom år 1530 den Augsburgska bekännelsen med sin visserligen korta men tydliga artikel om nattvarden:

Artikel 10: Om Herrens nattvard. Om Herrens nattvard lär de, att Kristi kropp och blod i nattvarden verkligen är närvarande och utdelas åt dem, som tar emot sakramentet. De ogillar dem, som lär annorlunda (SKB 60, Tr 48)

Denna artikel skall ses som en kort sammanfattning av allt det som lutheranerna bekänner om nattvarden. Bekännelsen vill visa, att man i fråga om närvaron inte lär någonting nytt utan håller fast vid kyrkans gamla, bibliska lära. Artikeln visar också att man avvisar de reformertas villfarelse. Det är en sammanfattning av vad Luther har lärt mot svärmarna i sina stridskrifter. Här nämns visserligen inte brödet och vinet utan endast Kristi kropp och blod. Men avgörande i bekännelsen är den sanna närvaron som är oberoende av tron, eftersom det står att Kristi kropp och blod utdelas åt dem som får sakramentet, d.v.s. åt både troende och icke troende. De som lär annorlunda ogillas och avvisas som villolärare. De reformerta var i och med denna artikel utestängda från kyrkogemenskap med lutheranerna.

När Melancton senare kom att i hemlighet avlägsna sig mer och mer från Luthers konkreta nattvardslära gjorde han tyvärr en ändring i Augustana, försvagade innebörden av närvaron och tog bort avvisandet av dem som lär annorlunda. Denna *Augustana variata* (1540, 1542) uppmärksammades inte i början, men kom efter hand att bli de reformertas och filippisternas⁶ favoritversion av bekännelsen. Till och med Calvin undertecknade *Augustana variata*. Genom den nya skrivningen kom de reformerta både hemligen (kryptokalvinismen) och öppet att verka för enighet med lutheranerna utan att ändra sin egen, falska lära.

I apologin till Augustana betonas det att Kristi kropp och blod "är i sanning och väsentligen närvarande och utdelas tillsammans med de synliga tingen, brödet och vinet" (SKB185, Tr246). Där ryggas man inte heller för att se konsekrationen som en verklig förvandling, då man betonar att både den romerska och grekiska kyrkan lär realpresensen⁷:

Vi erfar inte bara att den romerska kyrkan hävdar Kristi kroppsliga närvaro, utan även att den grekiska kyrkan förr har varit och fortfarande är av samma mening. Detta betygas nämligen av mässordningen hos de

⁵ Lilla katekesen, övers. 2016 av SR; jfr SKB 372, Tr 554

⁶ Filippismen har fått namn efter Filip Melancton och dennes avvikelser i flera lärofrågor efter Luthers död.

⁷ realpresensen = den verkliga närvaron av Kristi kropp och blod

förra, där prästen tydligen ber, att av det förvandlade brödet må bli Kristi egen kropp⁸. Och den, såsom det synes oss, inte oävn bulgariske författaren, säger uttryckligen, att brödet inte bara är ett tecken, utan i sanning förvandlas till Kristi kött⁹ (SKB 185, Tr 246).

Detta ställe innebär givetvis inte att den lutherska bekännelsen lär någon transsubstantiationslära där brödets och vinets substans försvinner. Men man lär att Kristi kropp och blod i och med konsekrationen verkligen har förenats med brödet och vinet, och att detta med all rätt kan kallas en verklig förvandling. I denna lära om en faktisk närvaro av Kristi kropp och blod genom konsekrationen, före utdelandet, i kraft av det gudomliga ordet vet man sig vara enig med den gamla kyrkan, både i öst och väst. Den kände lutherforskaren Tom G. A. Hardt skriver:

Luther själv brukade detta ord ('förvandla') och liknande uttryck som teknisk term för det faktum, att bröd och vin i mässan blir Kristi lekamen och blod. Därmed har inte någon tro på en substansförvandling utsagts. Liknande ordval föreligger på ett ställe i de lutherska bekännelseskriterierna, och de lutherska teologerna i generationen efter Luther kände sig likaså oförhindrade att tala om 'förvandling', så mycket mer som begreppet ägt hemort i den kristna teologien långt innan någon transsubstantiationslära var påtänkt... Därför säger Martin Chemnitz, den ledande mannen bakom de lutherska bekännelseskriteriernas slutförande ... om mässans under, att det är en 'stor, underbar och sannerligen gudomlig förvandling' – 'Haec certe magna, miraculosa, et vere divina est mutatio.'¹⁰

Luthers skrifter mot svärmarna

Tillbaka till Luthers stora bekännelse. Vi kan först konstatera att den är det sista steget i Luthers förmaning av villolärarna. Han hänvisar till Paulus' ord till Titus (Tit. 1:9): "En kättare skall du undvika, sedan du en eller två gånger har förmanat honom". Efter denna sista förmaning har Luther bestämt sig för att inte skriva något mer: .

"Därför har jag skrivit nog mot dem, och vill inte skriva mer, för att Satan inte skall bli ännu mer högfärdig och spotta ut fler lögnar och narrspel (som han nu har gjort). Det besudlar bara papperet och hindrar läsaren från att läsa något bättre." (SL 20, 896, 3; LW 37, 162)

Luther har ställt en rad konkreta frågor till svärmarna. De skriver en massa onödiga saker, men svarar aldrig på dessa frågor. Detta är djävulens verk. Därför fortsätter Luther:

"Om jag så skriver tusen böcker så har jag inte något hopp om att han skall svara mig. Och det skall man inte förtänka Satan, ty med denne lögnare får man inte skämta om sanningen. Den barmhärtige Guden må bevara dem och lösa dem från den förskräcklige Satans bojar."

De skrifter som främst utgör Luthers förmaning till svärmarna är:

- (1) "Mot de himmelska profeterna", år 1524-25¹¹
 - (2) Sermon om Kristi kropps och blods sakrament 1526¹²
 - (3) "Att dessa Kristi ord: Det är min kropp etc., ännu står fast mot svärmandarna" år 1527¹³
 - (4) Luthers stora bekännelse 1528, ¹⁴
- Utöver dessa skrifter kan också särskilt följande nämnas:
- (5) Breven till Wolferinus 1543¹⁵
 - (6) Luthers sista bekännelse om det heliga sakramentet 1544¹⁶

⁸ Latinet har: ut mutato pane ipsum corpus Christi fiat (Trigl. 246)

⁹ Latinet har: panem non tantum figuram esse, sed vere in carnem mutari (Trigl. 246)

¹⁰ Hardt, Om altarets sakrament, Uppsala 1973, s. 48f.

¹¹ Wider die himmlischen Propheten, von den Bildern und Sacrament. SL 20, 132-287, LW

¹² Sermon von dem Sacrament des Leibes und Blutes Christi wider die Schwärmgeister. SL 20, 734-63, LW 36, 335ff

¹³ Daß diese Worte Christi: "das ist mein Leib" etc, noch fest stehen wider die Schwärmgeister. SL 20, 762-893, LW 37,3ff

¹⁴ D. Martin Luthers Bekenntnis vom Abendmahl Christi. SL 20, 894-1105, LW 37, 151ff

¹⁵ Två brev till Simon Wolferinus, präst i Eisleben om det överblivna i nattvarden, SL 20, 1604-09

¹⁶ D. Martin Luthers kurzes Bekenntnis vom heiligen Sacrament wider die Schwärmer. SL 20, 1764-91, LW 38, 279ff

A. Mot de himmelska profeterna (1524-25)

1. Carlstadt

Den första skriften, mot de himmelska profeterna, handlar om Luthers medarbetare, Andreas Carlstadt¹⁷ och dennes alltmer allvarliga avvikelser från Skriften. Först gällde det Carlstadts stormning av bilderna i kyrkorna och hans felaktiga försök att med våld genomföra reformationen när Luther var på Wartburg. När sedan Luther 1522 kom tillbaka och höll sina berömda invocavit-predikningar återställdes lugnet. Men Carlstadt blev förbittrad och drog sig tillbaka till Orlamünde, där han mot universitetets vilja lät utse sig själv till präst i församlingen. Luther hade visserligen skrivit att en lokalförsamling har rätt att själv välja och utse sina präster, men här gick Carlstadt emot den etablerade ordningen. Universitetets professorer hade i regel en egen lokalförsamling varifrån de skulle uppbära lön, men inte själva tjänstgöra. De hade i stället rätt och plikt att utse en s.k. vikarie i sitt ställe. Professorn var då skyldig att med egna medel underhålla vikarien. Carlstadt missbrukade detta, uppbar lön som professor men slutade att undervisa och övertalade församlingen att välja honom själv som präst när det uppstått en vakans efter en vikarie. Luther klandrade detta skarpt.

Luther visar i första delen av skriften att det inte är något fel att ha bilder i kyrkan. Bildförbudet i början av de tio budorden gäller avgudabilder och är en förklaring till det första budet, inte ett allmänt förbud mot bilder. I templet fanns det ju vackra, utsirade bilder. Men Carlstadt ville inte lyssna och blev mycket förnärad. Han gick sedan ändå längre i sin villfarelse och började ifrågasätta Kristi kroppsliga närvaro i nattvarden. Genast var det många som lyssnade. Här fick också den katolska kyrkan ett hårt slag, vilket även Luther medger. Han skriver någonstans att om svärmarnas lära vore riktig och Bibeln verkligen lärde att det bara vore bröd och vin i nattvarden, så skulle påvekyrkan ha fått ett riktigt dråpslag. Detta slag ville nu Carlstadt utdela och göra sig själv till den store reformator Luther inte lyckats med. Carlstadts tes var att Kristus inte talar om bröd och vin när han säger: ”Detta är min kropp, detta är mitt blod.” Istället talar Jesus om sin egen, synliga, fysiska kropp, som sitter eller ligger där vid bordet. Carlstadt försökte därvid stödja sig på att Lukas skriver att Jesus tog kalken *efter* måltiden och sa: Denna kalk är det nya förbundet i mitt blod (Luk. 22:20f). Carlstadts exeges är helt tokig och Luther vederlägger den med kraft som orimlig.

Men skadan var skedd. Förnekelsen av den sanna närvaron bredde ut sig med hast. Carlstadt reste runt och propagerade ivrigt för den, och särskilt i sydtyskland och Schweiz kom den att vinna mark. Luther både samtalade med Carlstadt, skrev mot honom och uppmanade honom att svara och försvara sin sak. Om Carlstadt verkligen trodde på sina nya idéer skulle han också stå för dem och vara beredd att disputeras och strida för saken. Får jag verkligen det? sa Carlstadt till Luther. Luther försäkrade honom om detta och gav honom en gulden som bevis på att han fick skriva mot Luther. För att rätt förstå detta måste vi inse att det för Luther var värre med dem som lärde falskt men inte ville strida för sin uppfattning, än med dem som försvarade sin lära, även om den var falsk. De som inte ville kämpa för sin sak visade ju därmed, att de inte alls brydde sig om sanningen. För sådana hade Luther endast förakt till övers.

Hur gick det då med Carlstadt? Kurfursten befälde honom att tåga och Carlstadt hotades med fängelse. Men Luther förbarmade sig över honom och lät honom till och med vistas i hemlighet i Luthers hus. Luther försökte på allt sätt hjälpa Carlstadt till rätta, och ett tag såg det ut som om det skulle lyckas. Trots att Carlstadt en period även hade förnekat barndopets giltighet lät han år 1526 döpa sin son och inbjöd då som faddrar Jonas, Melancton och Luthers fru Käthe. Luther var också närvarande som gäst vid dopet.¹⁸

Luther hjälpte också Carlstadt i dennes försök att lägga den felaktiga läran till rätta. Men det verkar inte ha funnits någon verklig uppriktighet hos Carlstadt. När han fick möjlighet flydde han år

¹⁷ Andreas Bodenstein (1480-1541) från Carlstadt nära Würzburg, teol. dr. i Wittenberg, i början Luthers medarbetare

¹⁸ SL 20, inledningen, spalt 25 (Skrivs i fortsättningen SL 20, inl. 25)

1528 ur Sachsen och kom till Holstein, där han lärer sig med svärmaren Melchior Hofmann. Men då detta parti störtades begav han sig till Friesland, där lärostrider rasade mellan lutheraner och zwinglianer. De senare hade också lärer sig med vederdöparna, och Carlstadt slöt sig nu till dem. Men inom kort skrev han till den lutherske kurfursten i Sachsen och bad att få komma tillbaka, vilket förstås inte medgavs.¹⁹

Carlstadt skrev sedan till Filip av Hessen och ville vara med vid lärosamtalen mellan Luther och Zwingli i Marburg 1529. Filip hänsköt saken till wittenbergteologerna, som inte medgav detta. Carlstadt blev då mycket förbittrad och började skriva fräckt och förtalande om Luther. I ett brev till Cordatus skriver Luther: ”Carlstadt tackar oss värdigt för att vi har räddat hans liv genom att han överallt beskyller oss och de våra med infernaliska brev.”²⁰

Då vände sig Carlstadt till Schweiz på Bucers²¹ rekommendation, och särskilt Zwingli tog sig an honom. 1530 kom han till Basel med fru och tre barn. Han blev anställd i Zürich som diakon vid hospitalet. Men efter ett år måste han sluta, då man inte kunde förstå hans sachsiska dialekt. Så lyckades han få ett pastorat i Altstätten i Rhendalen, men på grund av kriget med de katolska kantonerna måste han fly till Zürich igen. Till slut blev han professor i teologi i Basel från år 1534 fram till sin död 1541.

Carlstadt hade verkligen ett oroligt liv. Han var mycket äregirig och blev förnärmad när Luther framträdde som reformator och han själv blev ställd i skuggan. Genom sina teologiska spekulationer satte han förnuftet framför Guds Ord, och blev så upphovsman till den stora och omfattande villfarelse, som vi kallar den reformerta kyrkan eller snarare sekten. Martin Bucer menade att det egentligen mest var en strid om ord, och att hela sakramentsstriden var onödig. Felet hos Carlstadt var enligt Bucer endast att han gått fram för våldsamt. Men i sak höll Bucer med Carlstadt, och han kom senare också att i hög grad medverka till att den anglikanska kyrkan i England blev reformert.

Genom sitt energiska motstånd mot Carlstadts villolära kämpade Luther för den bibliska sanningen i fråga om nattvarden, liksom som han tidigare kämpat för Skriftens klara lära om rättfärdiggörelsen mot den påviska villfarelsen. Luther var helt klar över att den reformerta villoläran var lika allvarlig som den romersk-katolska. Han såg båda som Simsons rävar, vars svansar var sammanbundna två och två. Fastän de drog åt olika håll hade de en sak gemensamt: facklor av eld var bundna vid svansarna och förstörde så hela åkerfältet. Detta är en bild av hur de olika villolärorna visserligen ser ut att gå i helt olika riktningar, medan de i själva verket har en och samma upphovsman, djävulen. Luthers skrifter mot de s.k. sakramentssvärmarna (Carlstadt, Zwingli, Oekolampadius m.fl.) är därför mycket viktiga. De utgår från att Skriften ensam måste avgöra vad som är biblisk lära. Inför Guds ord gäller inga mänskliga tankar och spekulationer. Villfarelsen måste avslöjas och besegras genom Ordet. De som trots förmaning och varning fortsätter att lära falskt är förhärdade villolärare, vilka inte får ha någon plats i den kristna kyrkan.

2. Zwingli

Sedan Carlstadt trätt fram med sin förnekelse gjorde också Zwingli det. Egentligen hade Zwingli tidigare på egen hand kommit fram till att nattvarden bara hade symbolisk betydelse, men han tvekade länge att göra sin uppfattning offentlig, varför Carlstadt kom först. Zwingli föddes 1484, året efter Luther och blev präst i Glarus 1516. Några år därefter framträdde han som reformator och höll polemiska predikningar i den stora domen i Zürich, framför allt riktade mot avlatshandlaren Samson. Som en följd av detta bestämde rådet år 1520 att alla predikanter i Zürich endast fick rätta sig efter vad den heliga Skrift lär. Men tyvärr hade Zwingli själv allvarliga brister när det gällde

¹⁹ SL 20, inl. 28

²⁰ SL 20, inl. 28

²¹ Martin Bucer (1491-1551) var först dominikan, sedan anhängare av Luther. Reformator i Strassburg. Kämpade för enhet mellan Zwingli och Luther. Senare universitetslärare i Cambridge. Skrev *De regno Christi*, ett stort verk där han lägger fram sin kompromissteologi.

bibeltroheten. Han utgick från sitt eget förnuft och försökte tvinga in Bibelns innehåll i överensstämmelse med sina egna tankar, och då i synnerhet när det gällde nattvardsläran. Zwinglis reformation hade också en politisk slagsida, och han gick själv ut i kriget mot de katolska kantonerna. Vid slaget i Kappel 1531 stupade han och fienderna fick tag i hans kropp, sönderdelade och brände den.

Om sin ”upptäckt” att nattvarden skulle tolkas symboliskt skriver Zwingli: ”Jag insåg ju att orden ’Detta är min kropp’ var uttalade på ett fördolt sätt, men i vilket ord denna symbolik fanns såg jag inte.” Han kunde alltså inte hitta något skriftstöd för sin uppfattning. Men han fann sedan ett argument i ett brev från den holländske juristen Cornelius van Hon till Martin Luther. I instiftelseorden skall enligt detta brev ordet ”är” tolkas symboliskt, alltså ”Detta betyder min kropp”. Zwingli skriver: ”*Denna sköna pärla [innebär] att ’är’ skall förklaras med ’betyder’.*”²²

Efter lång tvekan började så Zwingli träda fram med sin nya lära, men Carlstadt hade som sagt redan kommit före honom. Zwingli förklarade sig då helt överens med Carlstadt i detta att bröd och vin omöjliga kan vara Kristi kropp och blod. Zwingli skrev först om detta 1524 i ett privatbrev till Matteus Alber, präst i Reutlingen. Det var inte avsett för trycket, men Zwingli hade inget emot att brevet snart spreds till fler än 500 personer. Därefter publicerade han sin *Commentarius de vera et falsa religione*²³, i vilken han kallar Luthers lära ”en inte bara grov utan också gudlös och orimlig uppfattning”. Snabbt gjordes ett utdrag ur Zwinglis skrift över de ställen som handlade om nattvarden, och denna skrift såldes så på mässan i Frankfurt i april 1525 med titeln ”*Ulrich Zwinglis mening om Kristi nattvard, åminnelse eller tacksägelse*”. Några präster bad då *Johann Bugenhagen*²⁴ i Wittenberg att svara på denna skrift, och i september kom dennes ”*Sändebrev mot den nya villfarelsen om vår Herres Jesu Kristi kropps och blods sakrament*”. Zwingli svarade i oktober och så var striden om nattvardsläran i full gång.²⁵

Här kommer först några citat ur ”*Ulrich Zwinglis mening om Kristi nattvard...*” Zwingli talar mycket om det andliga ätandet hos evangelisten Johannes. Men sedan blandar han ihop detta med ätandet i nattvarden. Han skriver:

”Därför är tron den föda som Kristus här talar om. Här har ni det första tecknet i vilket vi kan förstå att de tar miste som menar att Kristus här i hela kapitlet talar om det sakramenterliga ätandet... Så måste tron vara den föda som Kristus så väldigt och modigt talar om i hela detta kapitel” (445, 16).

”Därför är detta det andra tecknet att Kristus i detta kapitel om brödet och ätandet inte avser annat än evangelium och tron... och att han här inte alls talar om det sakramenterliga ätandet. Och för att göra detta ännu klarare säger han: Jag är det levande brödet, som kommit ner från himmelen. Den som äter av detta bröd kommer att evigt leva” (449, 25).

Zwingli låter Kristus säga så här:

”Ovisa är era tankar, då ni menar att jag talar om det kött som uppehålls av ådror och nerver och hårväxt och som är sammanhängande: Sådant kött är till intet nyttigt. Hur länge skall ni vara så oförståndiga? Jag säger er med uttryckliga ord: Jag talar inte alls om mitt väsentliga kött och min kropp, och jag betygar offentligt att mitt kött inte alls är till någon nytta.” Och detta är det femte och allra mest tydliga tecknet, i vilket vi kan förstå att Kristus här inte alls talar om nattvarden och det sakramenterliga ätandet. Ja härigenom lär vi oss också så säkert som med en lag att Kristus velat förekomma och hindra att vi här någonstans skulle tänka att han talar om sitt kroppsliga kött. Ty Kristus säger att köttet inte är nyttigt till något.²⁶ Då skall mänsklig fräckhet inte vara så förmäten att man vill disputera och gräla om vad det är man äter. Och om du mot detta säger att det här måste vara fråga om en annan betydelse och mening, då också Kristi kött är nyttigt till något, eftersom vi dock är återlösta genom detta från döden, så svarar vi: Kristi kött är verkligen nyttigt, ja uteslutande nyttigt, men inte när man äter det, utan när det är dödat och slaktat för vår skull. Då är det nyttigt för oss, ty

²² SL 20, inl. 29.

²³ Kommentar till den sanna och falska religionen, 1525

²⁴ Johannes Bugenhagen (1485-1558), kyrkoherde i Wittenberg, Luthers trogne medarbetare och vän

²⁵ SL 20, inl. 30

²⁶ Joh. 6:63. FB: ”köttet hjälper inte”; 1917: ”köttet är till intet nyttigt”; Luther 1545: ”Das Fleisch ist kein Nütze”, grekiska grundtexten: ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν.

han har förlöslat och friköpt oss från den eviga döden. Men om man ville äta det, så är det oss inte nyttigt.” (453f, 35f).

Zwinglys argument är alltså att Kristus i andra sammanhang har talat om det andliga ätandet av hans kött och blod, vilket alla, både Zwingli och Luther, är överens om *inte* syftar på nattvarden, utan på trons ätande. Men Zwingli menar sedan att detta måste innebära att varje ätande av Kristi kropp - även det som instiftelseorden talar om - är onyttigt och felaktigt. Han tolkar orden ”Köttet är inte nyttigt till något” som avseende Kristi konkreta kropp och avvisar därmed också Kristi kropp i nattvarden. Luther däremot visar - som vi längre fram skall se - att Kristi ord om att ”köttet *inte* är nyttigt till något” inte är ett avvisande av det fysiska ätandet, utan att det här gäller motsatsen köttande. Köttet betecknar den syndiga människans tankar medan anden betecknar det andliga, gudomliga som kommer från Gud och hans helige Ande. ”Köttet är inte nyttigt till något” betyder att köttsliga, oandliga tankar är farliga och onyttiga. Men Zwingli drar den felaktiga slutsatsen att läran om Kristi sanna kropp i nattvarden bröd skulle vara något farligt och onyttigt. Så förvränger han Kristi ord genom sina egna, förutfattade meningar. Zwingli skriver vidare:

”Därför måste man tala och tänka annorlunda om detta sakrament än vad teologerna hittills har gjort. Deras mening strider mot all känsla, mot allt förnuft och rätt förståelse och mot själva tron. Därför skall man inte lyssna på dem som säger: Jag har alltid fast trott att jag i sakramentet äter Kristi sanna kropp, vilket är hans kroppsliga och förnimbara kött” (458, 47).

Zwingli kommer med många argument, men detta får vara nog. **Bugenhagen** skriver i sin skrift ”Sändebrev mot den nya villfarelsen om vår Herres Jesu Kristi kropps och blods sakrament” bl.a. följande:

”Så lyder orden hos evangelisterna, Matt. 26, Mark. 14 och Luk. 22: ’Detta är min kropp. Detta är mitt blod.’ Det strider mot allmänt språkbruk att det lilla ordet ’detta’ skulle beteckna och betyda något annat än det man räcker fram. Denna Carlstadts villfarelse med de två orden *hoc* och *hic*, *detta* och *här*, tilltalar inte heller Zwingli.²⁷ Men när Zwingli ser att han inte kan komma till rätta med detta och att han inte kommer dit han vill, så tar han det lilla ordet ’är’ och strider om att satsen ’detta är min kropp’ här måste tolkas som ’detta betyder min kropp’ och att satsen ’detta är mitt blod’ måste tolkas som ’detta betyder mitt blod’... Men Kristus utlägger här inte någon dröm eller liknelse. De tre evangelisterna och därtill Paulus säger inte med en enda stavelse att det här skulle vara fråga om att ’detta är min kropp’ skulle innebära ’detta betyder min kropp’.” (500f, 1-3)

”Vem ser inte att Kristus enligt Johannes evangelium fördömer och straffar den köttsliga uppfattningen hos sina lärjungar i det att han sätter kött och ande mot varandra. Han talar här inte om sin egen kropp och sitt blod, utan om kött och ande såsom Skriften överallt fördömer och förkastar köttet men lovar och prisar anden... Ty Kristus säger inte i Joh. 6: ’Mitt kött är till intet nyttigt’, vilket skulle göra honom till en lögnare. Han sade ju strax innan till judarna: ’Brödet som jag ger är mitt kött, vilket ger världen liv.’ ... Köttet är inte nyttigt till något, ja, men detta kött är nyttigt, i vilket Gud är. Ty så säger Johannes: ’Ordet blev kött’ (Joh. 1). På samma sätt är vanligt vatten inte nyttigt²⁸, men dopvatten är nyttigt eftersom Guds Ord är där. Likaså är bröd inte nyttigt, men detta bröd, i vilket Kristi kropp är, är nyttigt för Kristi ords skull, vilket inte kan ljuga” (501f, 5-7).

När han [Zwingli] nu kallar oss Kristusätare och köttätare är det en gudsförsädelse, ty vi river inte sönder och biter isär Kristi kött, utan vi äter brödet, och i brödet Kristi sanna kropp, vilken inte kan ses eller rivas sönder, utan man tror att den är närvarande och äts på grund av Kristi ord” (502, 9).

Så framhåller Bugenhagen också Pauli ord i 1 Kor. 10:

”Välsignelsens kalk som vi välsignar (vilket man i allmänhet kallar konsekration), är den inte en gemenskap med Kristi blod? Gemenskapen där Kristi blod utdelas är en gemenskap för dig och mig och alla andra som dricker den. Alltså utdelas denna skatt i sakramentet på grund av Kristi ord såsom Kristus har befallt. Vidare:

²⁷ Carlstadt tolkade ju *hoc*, *detta*, inte om brödet, utan som *hic*, *här*, dvs. Kristus skulle med ordet ’detta’ peka på sig själv med innebörden: Här vid bordet sitter jag, här är min kropp. Jesus talar enligt Carlstadt inte alls om brödet, varför han avvisar läran att brödet skulle vara Kristi kropp. Men Zwingli höll inte med. De reformerta var djupt oense om ordens tolkning. Det enda de var överens om var att Kristi kropp och blod inte var konkret närvarande i brödet och vinet.

²⁸ Underförstått: till frälsning

Brödet som vi bryter, är det inte en gemenskap med Kristi kropp? ... Därför är det här Kristi sanna kropp och blod, ty han säger: Brödet som vi bryter och kalken som vi välsignar.” (502f, 10-11).

3. Oekolampadius

Vid denna tid inträdde också Johannes Oekolampadius (1482-1531) offentligt i sakramentsstriden. Han kom från Weinsberg i Württemberg och hette egentligen Hausschein (hus-sken) men efter tidens sed översatte han sitt namn till grekiska (οἶκος, hus; λάμπας, lampa). Johannes studerade juridik i Bologna, hebreiska och klassiska språk samt teologi i Heidelberg, Tübingen och Stuttgart. År 1510 prästvigdes han och tjänstgjorde sedan i sin hemstad. Där väckte hans reformatoriska predikningar anstöt och han måste lämna staden år 1518. Under sina studier hade han bl.a. lärt känna Melanchton. Nu begav han sig till Basel och blev medarbetare till Erasmus av Rotterdam vid utgivningen av nya testamentet på grekiska. Han promoverades där till doktor och gav ut en grekisk grammatik samt översättningar av patristiska skrifter. Han kallades så till Augsburg och började studera Luthers skrifter och kom därmed på kant med Eck. Efter en tid som kaplan hos Franz von Sickingen kom han till Basel och blev där professor. Han försvarade den bibliska läran om rättfärdiggörelsen och höll föreläsningar över profeterna. Detta ledde till motsättningar med Erasmus och han knöt istället nära band till Zwingli, Bucer och Luther.

Men så kom striden om nattvardsläran, där Oekolampadius anslöt sig till Zwingli. Han var ordförande för de reformerta vid disputationen i Baden 1526 och disputerade mot Eck. Men här behöll den romerska kyrkan sin övervikt. Vid Marburgsamtalet 1529 stod han vid Zwinglis sida. I motsats till Zwingli accepterade han också Bucers konkordieskrift. 1528 gifte sig Oekolampadius med Wibrandis Rosenblatt och de fick tre barn. Han dog en kort tid efter Zwinglis död år 1531. Som kuriositet kan nämnas att hans hustru gifte om sig med ytterligare två reformerta teologer: först med Wolfgang Capito (+1541) och därefter med Martin Bucer.²⁹

Den lutherske teologen A. F. Hoppe³⁰ skriver om Oekolampadius:

I början förkunnade Oekolampadius den rätta läran om nattvarden, vilket visas av hans ”Sermon om altarets heliga sakrament” (1521). Denna predikan höll han i Augsburg, men senare vände sig denne högt begåvade och mycket lärde man till Zwinglis villfarelse. Detta gjorde Luther mycket djupt bedrövad (vilket framgår av Luthers brev till Hausmann 13/9 1526). I åsikten att det bara var vanligt bröd och vin i nattvarden var han enig med Zwingli, men han kunde inte hålla med denne om att ordet ”är” i instiftelseorden skulle omtolkas till ”betyder”. Istället förklarade han att ordet ”kropp” måste betyda ”kroppens tecken”. I början av år 1525 satte han igång att predika sin falska lära och under detta år skrev han boken ”De genuina verborum Domini...”³¹ och skickade ut den till prästerna i Schwaben med en följdskrivelse. I boken försöker han också visa att hans lära stämmer överens med kyrkofädernas och att instiftelseorden måste tolkas symboliskt. Läran om Kristi kropps och blods närvaro kallar han i sin skrift för en ”ytterst farlig vidskepelse”. Av kärlek till sanningen och till Guds ära har han därför måst ”hacka om åkerfältet, så att åkern inte skall bli full med ogräs”. Han förmanar starkt till kärlek och varnar för att de [mottagarna av skrifterna] för hans läras skull skall åstadkomma splittring. Men de schwabiska prästerna varken ville eller kunde tåga om Oekolampadius falska lära, trots att Bucer bad Brenz och de andra om att de måtte hålla fred med Johannes och inte skriva mot honom.

Men Brenz kunde inte acceptera att man skulle tåga inför villoläran. Han skrev till Bucer:

Ni förklarar krig mot oss men förbjuder oss rätten till krig... Den eld som ni har anlagt brinner, men nu förbjuder ni oss att skynda till för att släcka branden, och ni säger att vi inte skall bekymra oss om att det är en eldsvåda... Vi är här några bröder som samlats i Schwäbisch Hall och vi har samtalat om vad vi anser om

²⁹ Källor: https://de.wikipedia.org/wiki/Johannes_Oekolampad; SL 20, inl. 30

³⁰ Hoppe var utgivare av lutherutgåvan i St Louis, Missouri, 1880-1910 (SL)

³¹ Hela titeln lyder: ”De genuina verborum Domine, Hoc est corpus meum, expositione”, ”Framställning om Herrns genuina ord: Detta är min kropp.” SL 20, inl. 31, not 2

*sakramentet eller brödet i nattvarden. Vi kommer att svara Oekolampadius skriftligen och så göra räkenskap för vår tro.*³²

Brenz fick uppdraget av prästkonventet att skriva om detta. Resultatet blev skriften ”*Syngramma Suevicum*” (1525). Den skrevs på latin och var först inte tänkt för publicering. Men sedan kom den i många upplagor. Tyvärr var den översättning Walch tog in i sin lutherutgåva starkt förkortad och mycket dålig, varför skriften oförtjänt här och där fått dåligt rykte.³³ Men Luther läste nog bara originalet och skrev ett förord till *Syngramma*. Han var mycket nöjd med skriften och hade tänkt översätta den själv. Genom sitt förord kom nu Luther att bli indragen i sakramentsstriden.³⁴ Luther anklagar svärmarna för att komma med en massa onödiga invändningar som inte hör till saken. Han skriver i sitt förord:

Sådana svävande utflykter ändrar ingenting i sak. De måste hålla fast vid orden, och just där, på det stället, bevisa sin uppfattning utifrån texten. Ja, när jag väl fått tag i ålens stjärt så drar de mig på nytt till Johannes 6:e kapitel³⁵ eller till någon annan ”apsvans”. Under tiden detta sker kommer man bort från saken igen och har inte utträttat något. Det är Satans rätta konst att sväva iväg, precis som eldskenet [i solnedgången] på kvällen över fälten.

Därför fäller jag min dom, och även om det förtryter dem högeligen så vet jag att det är sant. Ty jag känner i detta fall både tron och djävulen väl. De har två skäl för sin villfarelse. Det första är att det är orimligt för förnuftet. Det andra är att det är onödigt att Kristi kropp och blod skall behöva vara i brödet och vinet. Det är absurditas och nulla necessitas [orimligt och icke nödvändigt]. Dessa två orsaker har gripit dem så genom Satans anfäktelse att det har gått som olja genom deras ben (Ps. 109:18)³⁶ och de kan inte komma loss ur den...

*Därför vill jag härmed förmana alla fromma kristna att de aktar sig för dessa sekter och blir kvar vid Kristi rena och klara ord. Vi har ju fördelen att vi inte som de måste töja och böja på orden. Jag be också att ni skall läsa denna skrift [*Syngramma*] flitigt. Om Gud ger mig tid skall jag skriva mer ingående om detta. Så tackar jag Gud att han inte låtit djävulen komma med starkare lögner än dessa. Guds nåd vare med oss alla.*³⁷

B. Luthers Sermon om Kristi kropps och blods sakrament (1526)

Det var nu dags för Luther att på allvar träda in i kampen. År 1526 utgavs D. Martin Luthers *Sermon von dem Sacrament des Leibes und Blutes Christi wider die Schwärmgeister*.³⁸ Det var ursprungligen några predikningar som hölls under påsken 1526 med bl.a. varningar mot de nya svärmarna.

Luther börjar här med att betona att tron har två sidor. Det första är vad man skall tro, eller trons objekt. Det andra är själva tron, eller bruket, alltså hur man på rätt sätt skall använda tron. Det första är något yttre, utanför hjärtat, nämligen själva sakramentet, att vi tror att i brödet och vinet är Kristi kropp och blod verkliga närvarande. Det andra sker invändigt i hjärtat, hur vi skall förhålla oss till detta sakrament. ”*Tidigare har jag inte predikat så mycket om det första,*” skriver Luther, ”*utan mest om det andra, som är det allra viktigaste. Men när det nu kommer många falska lärare och sekter i flera länder är det viktigt att också undervisa mera om det första.*”³⁹ Det är alltså motståndarna och förnekarna som nu driver Luther till att med kraft försvara den sanna närvaron (realpresensen) av Kristi kropp och blod i nattvarden. Tidigare var detta inte någon tvistefråga, då man allmänt trodde på närvaron. Det Luther beträffande nattvarden tidigare skrivit, gällde missbruken som skedde då man inte gav Kristi blod åt lekmännen, eller då man gjorde mässan till en offerhandling (mässoffret). Luther hade

³² SL 20, inl. sp 31

³³ SL 20, inl. sp 32

³⁴ Hardt påpekar i sin avhandling att det redan i *Syngramma* fanns vissa oklarheter hos Brenz, vilket för Luther har dolt det faktum att Brenz var på väg bort från Luther i filippistisk riktning, vilket senare tydligt visade sig då Brenz blev Melanchtons konsekvente efterföljare. *Venerabilis*, s. 99-108

³⁵ Luther betonar på många ställen att Joh. 6 inte handlar om nattvarden, utan endast om trons andliga åtande.

³⁶ ”Han bar förbannelse som sin dräkt, och den trängde in som vatten i hans inre och som olja i hans ben.” (Ps. 109:18)

³⁷ SL 20, 580f, 10-11, 14

³⁸ Doktor Martin Luthers predikan om Kristi kropps och blods sakrament mot svärmandarna.

³⁹ SL 20, 734,1; LW 36, 335

betonat att nattvarden - liksom dopet - för att vara frälsningsbringande måste tas emot genom tron, och att människan blir rättfärdiggjord genom tron allena.

Men nu kom angreppen på nattvarden väsen, på sakramentets objektiva innehåll, Kristi sanna kropp och blod. Luther betonar, att vi här inte kan följa förnuftet. Han skriver:

Nu är Gud en sådan man, som har lust att göra det som är dåraktigt inför världen, som Paulus säger i 1 Kor. 1:23: ”Vi predikar en korsfäst Kristus, judarna till förargelse och hedningarna till en dårskap.”. Nåväl, den som inte tror detta, han tror att det bara är bröd ur en vanlig brödkorg. Den som tar miste om tron, han kan sedan lära vad han vill. Det är ett och detsamma. Det är som när någon drunknar. Då spelar det ingen roll om han drunknar i en liten bäck eller mitt ute i en bred ström: han har i båda fallen drunknat. Alltså säger jag om dessa andar, att när de har låtit ordet falla, så kan de sedan tro vad de vill och spalta upp sig hur länge de vill, vilket redan har skett så att det nu uppstått sex eller sju sekter beträffande sakramentet, dock alla med den villfarelsen att Kristi kropp och blod inte är där.⁴⁰

När villolärare lämnar Guds ords fasta grund och inte längre vill hålla fast vid textens klara mening är det otron som gripit tag i dem, menar Luther. Bakom deras falska tolkningar står djävulen själv. Enigheten i läran finns där man håller fast vid det tydliga och klara gudsordet. Men där man låter mänskliga spekulationer dominera uppstår alltid oenighet. Så lär Carlstadt, Zwingli och Oekolampadius helt olika om hur instiftelseorden skall tolkas. Ja, Luther har redan märkt att det finns ända upp till sex eller sju reformerta sekter. De har ingen visshet i sin bibeltolkning därför att de inte vill lyssna till den Helige Andes röst i ordet. Så finns det för Luther ingen ”neutral” bibeltolkning, där olika tolkningar kan stå sida vid sida som olika uppfattningar, vilka alla kan vara lika goda. Nej, Luther hävdar ständigt att Skriften har en enda, klar och tydlig mening, som vi är skyldiga att följa. Skriften talar inte emot sig själv. Guds Ande är den som talar i hela Skriften och Anden är sanningens Ande. Hela Guds Ords lära finns uppenbarad i klara och tydliga skriftställen. Men Luther menar inte att alla ställen i Skriften skulle vara klara för oss. Det finns oklarheter och svårigheter för oss på grund av vår bristande kunskap om språket, de historiska förhållandena m.m. Men sådana ställen måste förstås i ljuset av alla de ställen som tydligt och klart presenterar den bibliska läran.

De reformertas villfarelse är enligt Luther framför allt att de menar att det inte passar, att det inte går an, att Kristi kropp kropp och blod skulle kunna vara i sakramentet. Han skriver:

*För det första säger de: **Det går inte an**, att Kristi kropp och blod skulle vara i brödet och vinet. För det andra: **Det är inte nödvändigt**. Detta är deras bästa orsaker, som de bygger på, som vi skall se (a.a. 737).*

Luther har från början förstått, att Carlstadt och Zwingli och deras anhängare inte utgår från Skriften, utan från sina mänskliga tankar om vad som är rimligt och passande för förnuftet. Sedan går de till instiftelseorden och försöker få dem att stämma överens med förnuftet. Vad är det då som inte passar? Vad är det som inte går an? Jo, detta att Kristi kropp skulle var ett med brödet då han ju efter uppståndelsen och himmelfärden sitter på Faderns högra sida i himlen. Där uppe är han kroppsligen och ingen annanstans, menar de. Att Kristi konkreta kropp och hans blod samtidigt skulle vara i bröd och vin på tusentals ställen samtidigt, överallt där nattvardsmässan firas, nej - detta passar sig inte. Det går inte an. Dessutom är det högst anstötligt att man i en kristen gudstjänst skulle äta Kristi kropp och blod, menar de. Då skulle ju hedningarna ha rätt som anklagade de kristna för kannibalism. Detta s.k. kapernaitiska⁴¹ ätande måste bestämt avvisas. Det passar sig inte. Det går inte an.

Luther visar att svärmarnas förnuftstankar också skulle få andra konsekvenser. Han skriver:

⁴⁰ SL 20, 736, 4; LW 36, 336f

⁴¹ Detta uttryck kommer av berättelsen om brödundret i Kapernaum, då folket krasst misstolkade Jesu ord enligt Joh. 6:51 ff. Denna uppfattning avvisas i Konkordieformeln, SKB s. 631, där det heter: ”Vi förkastar och fördömer också alla framfusiga, hädiska och smädande frågor och talesätt, som framställs på ett grovt, köttligt, kapernaitiskt sätt beträffande nattvarden övernaturliga, himmelska mysterier” (Trigl. 1012, 127).

Jag kunde då även säga att det inte är rimligt, att Gud skulle stiga ner från himmelen och ge sig in i moderlivet, så att den som mättar hela världen och uppehåller och omsluter den, skulle låta sig näras och omslutas av jungfrun. Likaså att Kristus, som är ärans konung för vars fötter alla änglar måste falla ner (Ps. 97:7, Hebr. 1:6, Fil. 2:10), och för vilken alla skapade varelser måste bäva, nu skulle ställa sig under alla människor och låta sig upphängas på korset som den skändligaste missgärningsman och som den allra mest förtvylade människa. Så måste jag därav dra slutsatsen att Gud inte har blivit människa eller att den korsfäste Kristus inte är Gud. Så säger de också att det inte passar sig att Gud gör så många underverk i sakramentet, vilka han inte gör någon annanstans. Ty att vi tror att Kristi enda kropp samtidigt är på hundratusen platser där brödet bryts,⁴² och att de stora benen är gömda där så att ingen ser eller känner dem, det håller de för en omöjlig sak och undrar våldeligen över detta. Men de ser inte att deras tankar är onyttiga. Ty om man skall mäta på det sättet kunde inte någon skapad varelse bli kvar.⁴³

Luther pekar så på hur själen finns i hela kroppen, och hur stort detta under är, till och med större än sakramentsundret. Likaså är det ett stort och orimligt Guds under, hur säden kan växa på fälten och hur det från ett enda litet korn kan komma så mycket säd. Hur går detta till? Och hur kan så många människor höra en enda röst samtidig, och hur kan en enda persons röst regera ett helt land? Och hur kan så många hjärtan fångas av ordet från en enda röst i predikan? Allt detta ser de, men tycker inte att det är något under. Hade de inte sett det så ofta hade de tyckt att sådant var väldiga underverk! Skulle då inte Kristus kunna göra mycket större underverk med sin kropp?

Jag predikar evangelium om Kristus och med min mänskliga röst åstadkommer jag att Kristus bor i ditt hjärta. Om du nu tror rätt och omfattar ordet i ditt hjärta så säg mig: Vad har du i ditt hjärta? Då måste du säga att du har den sanne Kristus, och det är inte detsamma som att han sitter där på tronen på Faderns högra sida. Hur det går till kan du inte veta, men ditt hjärta känner det väl, och du förstår att han verkligen är där, genom trons erfarenhet. Men kan jag nu utträta så mycket med ett ord, så att den ende Kristus kommer in i så många människors hjärtan, och att var och en som hör predikan och tar emot den, omfattar honom helt och hållet i sitt hjärta, alltså att ett enda hjärta inte tar emot mindre och tusen hjärtan inte mer än denne ende Kristus, då måste vi bekänna att detta är ett lika stort och dagligt under som här i sakramentet. Varför skulle det då vara orimligt att vi tar emot hans kropp och blod enligt hans egna ord i nattvarden och att han där låter sig utdelas i brödet?⁴⁴

Luther betonar hur orimligt det är för förnuftet att Kristus verkligen tar sin boning i en kristen människas hjärta, och att detta sker genom Guds ords predikan och undervisning. Men så säger Skriften. Samma ord verkar också i nattvarden. Det är det gudomliga skaparordet som här verkar i kraft av Jesu befallning. Luther sammanfattar dessa tre under:

1. Att så många samtidigt kan höra en och samma röst i sina öron.
2. Att detta kan medföra ett under i alla åhörarens hjärtan genom tron.
3. Att Kristi kropp och blod kommer in i brödet och vinet.

Om vi verkligen insåg hur stora Guds "vanliga" naturunder är, när säden växer o.s.v. skulle vi inse att Gud är mäktig att göra alla tänkbara under. Avgörande är bara vilka under Bibeln omtalar för att vi skall tro dem. Luther skriver:

Se nu (som sagt) hur en svag, kroppslig stämman förmår göra allt detta. För det första för den hela Kristus in genom öronen och sedan till hjärtat hos alla som hör och tror. Skulle det då vara så underligt att han också kan föra sig själv in i brödet och vinet? Är inte hjärtat mycket subtilare än brödet? Att nu försöka mäta ut hur det hela går till, bör du nog helst låta bli. Men det vet jag, att ordet är där: "Tag och ät, det är min kropp, för er utgiven. Gör detta till min åminnelse." När vi uttalar orden över brödet, så är han sannerligen där, och dock är det endast ett enkelt ord och en röst som man hör. Liksom han nu kommer in i hjärtat utan att det uppstår något hål där, endast genom ordet och hörandet, så kommer han också in i brödet, utan att han gör något hål i det. På

⁴² I Wittenbergutgåvan står här också: "och att med bröd och vin Kristi kropp och blod i sanning är väsentligen närvarande, räcks fram och mottages, detta håller de för en otrolig sak."

⁴³ SL 20, 738, 9; LW 36, 338

⁴⁴ SL 20, 740, 16; LW 36, 340

*samma sätt kom han till lärjungarna efter uppståndelsen genom stängda dörrar, och gjorde ändå inte något hål i dem.*⁴⁵

Vi skall här särskilt lägga märke till att Luther så starkt betonar det gudomliga ordets verkan. Samma ord som skapar tron i våra hjärtan och som åstadkommer att Kristus tar sin boning där, åstadkommer också att Kristi kropp och blod blir närvarande i brödet och vinet. Och Luther är väl medveten om att detta sker genom konsekurationsorden: ”När vi uttalar orden över brödet, så är han sannerligen där.”⁴⁶ Det är för Luther ingen som helst tvekan om att instiftelseorden här upprepas på Kristi befallning. I befallningen ”Gör detta!” ligger inte bara utdelandet, ätandet och drickandet, utan också och framför allt uppreparandet av de ord Kristus använde i den första nattvarden. I sin stora bekännelse utvecklar Luther detta närmare, som vi snart skall se.

I sig är orden vanliga, mänskliga ord. De utgör ingen trollformel, som har kraft i sig själv, så att vi människor skulle kunna använda dem och åstadkomma närvaron av Kristi kropp och blod så snart vi uttalar dem. Närvaron sker inte heller på grund av prästens vigning eller ämbete eller på grund av vår tro. Nej, enligt Luther är orsaken till sakramentsundret endast att Kristus genom sin första instiftelse har befallt oss att uttala dessa ord varje gång vi firar nattvarden. På liknande sätt skulle ingenting kunna ske i dopet om vi endast döpte utan någon befallning genom orden: ”Jag döper dig i Faderns, Sonens och den Helige Andes namn.” Men eftersom Kristus har gett dopbefallningen kommer dessa ord att vara verksamma i varje dop, så att var och en som tror orden också mottar frälsning, förlåtelse och evigt liv. Samma sak gäller evangelium i avlösningen och i det predikade ordet. Om inte Gud ord och befallning fanns där skulle vi inte kunna säga till en syndare: Dina synder är dig förlättna!

Luther tar också fram skapelseordningen och befallningen till de första människorna: Föröka er och uppfyll jorden. Utan denna befallning skulle människorna inte ha kunnat föröka sig och få några barn. Men i kraft av denna befallning sker undret att en människa skapas och blir till i samma stund en man och en kvinna kommer tillsammans och befruktningen av ägget sker. Så skapar Gud i kraft av sitt ord. Många under gör Gud direkt utan mänsklig medverkan. Så skapade han hela universum på sex dagar och så uppehåller han skapelsen varje stund, och han har lovat att göra detta intill Kristi återkomst på den yttersta dagen. Men i sin nåd har Gud också velat att Guds ord och sakrament skall förvaltas av människor. Därför låter han undren genom dopet, predikan, avlösningen och nattvarden ske genom människor. Det sker inte genom människors kraft eller på grund av att de medverkar. Undren sker endast därför att Gud har befallt det genom den ursprungliga instiftelsen och sedan genom att Guds ord verkar här och nu när vi på Kristi befallning upprepar orden och utför det han har befallt. I nattvarden verkar så Gud den underbara närvaron genom orden: ”Detta är min kropp, detta är mitt blod”. Detta är en objektiv närvaro oberoende om vi tror det eller ej. Men sedan verkar Gud också undret hos alla som brukar sakramentet i tro, nämligen syndernas förlåtelse. Men för den som inte tror sker istället ätandet i nattvarden till en dom.

Calvin

Tyvär kunde varken Carlstadt, Zwingli eller Oekolampadius övertygas om den sanna närvaron i sakramentet. När senare Calvin⁴⁷ framträdde framstod han för många som den främste andlige ledaren, särskilt efter Luthers död 1546. Men Calvins lära skilde sig i grunden från Luthers. I

⁴⁵ SL 20, 741, 19; LW 36, 341

⁴⁶ Grundtexten lyder: ”Wenn wir die Worte sprechen über das Brod, so ist er wahrhaftig da, und ist doch ein schlecht Wort und Stimme, die man hört.” I Wittenbergutgåvan nämns också vinet: ”...das Brod und Wein, so ist wahrhaftig da sein Leib und Blut.”

⁴⁷ Jean Calvin (på franska Cauvin, 1509-1564) från Noyon i norra Frankrike, var från början en ivrig romersk katolik, men tog senare starka intryck av Luther. År 1534 tog han klar ställning för reformationen och måste då fly från Paris till Basel. Med några års avbrott verkade han sedan som reformator och politisk ledare i Genève fram till sin död. Han viktigaste verk är Institutio Christianae Religionis. Det publicerades på latin 1536, på franska 1541 och kom sedan i slutlig version 1559-1560.

nattvardsläran framträdde skillnaderna på ett mycket försåtligt sätt. Genom Filip Melanchtons läromässiga avvikelser hade lutheranerna splittrats och var mycket försvagade. Melanchton tog starka intryck av Calvin genom en omfattande brevväxling. Men Calvin lyckades bara delvis få Melanchton med sig. Efter Luthers död framstod Melanchtons s.k. ”filippism” som en mildare riktning inom den lutherska kyrkan, och denna bekämpades kraftfullt av de s.k. gnesiolutheranerna⁴⁸. Genom dem avslöjades Melanchtons felaktiga nattvardslära och Calvin blev mycket upprörd.⁴⁹

Det som var förrädiskt med Calvins nattvardslära var att han underkände Zwinglis och de tidigare svärmarnas argument och i stället använde uttryckssätt som tycktes ligga mycket närmare Luther. Han talade verkligen om en kroppslig närvaro av Kristi kropp och blod, men trots detta var det inte fråga om någon konkret närvaro knuten till bröd och vin. Detta förvillade många och ledde till ständiga enhetsförsök mellan lutheraner och reformerta. Särskilt de reformerta var ivriga att framhålla att det egentligen inte fanns någon avgörande skiljelära.

Filippisterna verkade också i denna riktning. Melanchtons filippism innebar att han öppet och kraftigt tog avstånd från Luthers lära att Kristi kropp och blod redan genom konsekraionsorden är närvarande på altaret som den tillbedjansvärde Frälsaren, redan innan utdelandet äger rum.⁵⁰ Så länge Luther levde hade Melanchton inte vågat gå ut med detta öppet. Men sedan blev det annorlunda. De som fortfarande trodde som Luther kallade både Calvin och Melanchton föraktfullt för ”brödtillbedjare”. Vissa skillnader fanns dock mellan Calvin och Melanchton. Calvin lärde enbart en andlig närvaro av Kristi kropp och blod, så att de troende som tar emot brödet och vinet försäkras om Kristi andliga närvaro och därmed kommer i förbindelse med Kristi kropp som inte bara är i himmelen utan också på något mystiskt sätt görs närvarande i nattvarden. Men Kristi kropp är enligt Calvin ändå inte fysiskt närvarande i brödet och vinet, och man äter endast bröd och vin med munnen. De som inte tror äter alltså enligt Calvin inte Kristi kropp och blod.

När man läser Calvins ord får man onekligen ett intryck av att han å ena sidan betonar någon slags verklig närvaro, men å andra sidan genast tar tillbaka detta och förklarar att det inte är en fysisk närvaro utan endast en symbolisk sådan. Han skriver (min övers. fr. engelskan):

I detta sakrament har vi ett så fullständigt vittnesbörd om alla dessa ting att vi helt visst måste anse dem som om Kristus här själv vore närvarande framför våra ögon och vidrörd med våra händer. Ty hans ord kan inte ljuga eller bedra oss: ”Tag, ät, drick: detta är min kropp, som är utgiven för er; detta är mitt blod, som är utgjutet till syndernas förlåtelse”...

Och vi måste verkligen noga observera att den mycket mäktiga och nästan fullkomliga kraften i sakramentet ligger i dessa ord: ”som är utgiven för er”, ”som är utgjutet för er”. Herrens kropp och blod som här är närvarande och utdelas skulle inte vara så välgörande för oss om de inte en gång för alla hade givits till vår försoning och frälsning. De representeras därför under bröd och vin så att vi må lära oss, inte bara att de är våra men också att de skänks med avsikten att vara föda för vårt andliga liv.

Och som vi tidigare har konstaterat leds vi från det fysiska tinget som bärs fram i sakramentet genom ett slags analogi till andliga ting. Alltså: när brödet ges som en symbol för Kristi kropp måste vi genast gå till denna liknelse: Liksom brödet föder och uppehåller och ger liv åt vår kropp, så är Kristi kropp den enda föda som ger

⁴⁸ Kända gnesiolutheraner var t.ex. Nikolaus von Amsdorf (1483-1565), Justus Menius (1499-1564), Anton Otto (1505-88), Joakim Westphal (1510-74), Andras Hyperius (1511-1564), Andreas Musculus (1514-81), Andreas Poach (1516-85), Mattias Flacius (1520-75), Simon Musaeus (1521-76), Victorin Strigel (1524-69), Tilemann Hesshusius (1527-1588), Mattias Judex (1528-1564).

⁴⁹ Dock fanns det tyvärr även bland gnesiolutheranerna vissa felaktigheter i några lärofrågor, vilket bl.a. framkommer i Konkordieformeln. Detta gällde framför allt gnesiolutheranernas ledare Flacius, som gick för långt i läran om arvsynden.

⁵⁰ Luthers försvar för tillbedjan av Kristi kropp och blod i sakramentet finns främst i skriften ”Vom Anbeten” 1523 (SL 19, 1308). En sådan tillbedjan avvisas t.ex. av lutherforskaren Carl Fredrik Wisløff, som menar att både elevation och tillbedjan innebär en obiblisk gärningslära, och att dessa stycken hos Luther är ohållbara. Men Luther betonar att tron är en förutsättning för alla gärningar, till vilka också bön och tillbedjan hör. Se Hardt, Venerabilis, s. 220f. Melanchton avvisade tillbedjan. Han skriver: ”Kristus skall inte tillbedjas under brödets gestalt”. Venerabilis, s. 241.

*kraft och liv åt vår själ. När vi ser vinet framsatt som en symbol för blodet måste vi tänka på de välsignelser som vinet ger åt vår kropp och så inse, att detsamma ges åt oss andligen genom Kristi blod.*⁵¹

På ett annat ställe skriver Calvin:

*Om vi inte vill kalla Gud en bedragare skall vi aldrig säga att några tomma symboler ställs fram av honom. Därför, om Herren verkligen representerar en delaktighet av sin kropp genom brödsbrytelsen får det inte finnas minsta tvivel om att han verkligen presenterar och visar fram sin kropp. Och de fromma måste på allt sätt hålla sig till denna regel: när de än ser symboler insatta av Herren, skall de tänka på och vara vissa om att det ting som betecknas i sanning också verkligen är närvarande. Ty varför skulle Herren ge dig en symbol av sin kropp i din hand om inte för att försäkra dig om en sann och verklig gemenskap med den. Men om det är sant att ett synligt tecken har getts oss som ett insegel på gåvan av det osynliga tinget, när vi har mottagit kroppens symbol, låt oss då inte mindre förtrösta på att kroppen själv har givits åt oss.*⁵²

Detta är verkligen försåtliga ord där Calvin försöker distansera sig från Zwingli medan han likväl förnekar den verkliga närvaron.

Filippismen

Så långt som Calvin kunde Melancton inte sträcka sig, även om Calvin försökte få honom med sig hela vägen. Melancton menade fortfarande – trots sina avvikelser från Luther – att alla som äter brödet och vinet verkligen får del av Kristi kropp och blod. Men denna närvaro är inte knuten till konsekraionsorden på det sätt Luther menar. Enligt Luther är närvaron ett faktum redan i och med konsekrationen och under hela nattvardshandlingen. Allt som sker med brödet och vinet efter konsekrationen sker därför också med Kristi kropp och blod. När prästen tar brödet i handen är det Kristi kropp han tar i sin hand. När bröd och vin vilar på fatet och i kalken, är det verkligen Kristi kropp och blod som vilar där och som sedan delas ut att ätas och drickas. Allt det invigda är enligt Luther med trons visshet Kristi kropp och blod, och därför får inte heller något bli över, eftersom Kristus om allt det invigda säger: Tag och ät. Detta är min kropp o.s.v.

Men för Melancton var sakramentet inte ett ting, som Luther menade, utan främst en handling som innebar ett löfte om att Kristus skall bli närvarande om vi utför hela handlingen. Först när hela handlingen utförts kan vi säkert veta att det bröd och vin vi äter är Kristi kropp och blod. Att säga detta om det bröd och vin som konsekreras i samma stund som orden uttalas, är omöjligt för Melancton. Den s.k. filippismen innebär därför att man inte med visshet kan säga att Kristi kropp och blod är närvarande förrän under mottagandet. Man hävdar att frågan om tidpunkten för närvarons inträde är oväsentlig och leder till förvetna frågor. Ingen kan, enligt filippismen, säkert veta när närvaron inträder. Och om något av det konsekrerade blir över anses det vara vanligt bröd och vin. Luther däremot menade att allt som konsekrerats är Kristi kropp och blod, och att därför ingenting skall bli över. Vi återkommer till dessa frågor i samband med breven till Wolferinus. Här skall bara konstateras, att Melancton från att tidigare troget ha hållit sig till Luthers bibliska nattvardslära efterhand närmade sig Calvin mer och mer och att hans filippism är ett mycket allvarligt avsteg från Bibelns tydliga lära när Jesus klart säger: ”Detta är min kropp”. Han säger inte: Detta skall bli min kropp. Att Jesus först säger ”Tag och ät” ändrar ingenting. Den lutherska ortodoxin på 1600-talet kom tyvärr på denna punkt att omfatta en viss filippism. De menade att orden som Jesus säger först: ”Tag och ät”, skulle begränsa närvaron till ätandets och drickandets moment. Genom återinförandet av den aristoteliska filosofin kom de också understryka läran att hela handlingen måste utföras innan närvaron inträder.⁵³

⁵¹ Jean Calvin, Institutes of the Christian Religion, ed. McNeill, 1960, eng. övers. av F. L. Battles, vol. 2, sid 1362f.

⁵² a.a., s. 1371

⁵³ Quenstedt skriver att den sakramentala föreningen endast sker i utdelandet. Hoenecke, a.a. s. 127. Den romerske teologen Bellarmin betonar att en sak inte beror på dess bruk, men Quenstedt menar att handlingen i nattvarden måste begränsa närvaron. Annars skulle man hamna i en impanation, att Kristi kropp innesluts i brödet, a.a., s. 131. Här är Quenstedt klart beroende av Melancton, medan Bellarmin i huvudsak resonerar som Luther även om denne inte går med på ett ständigt förblivande utanför måltiden.

Låt oss mot detta ta ett exempel. Om någon i vardagslivet tar ett äpple och säger till en blind person: Tag och ät, detta är ett äpple, så är det förvisso ett äpple - om personen inte ljuger. Orden som säger vad man skall göra med frukten ändrar ingenting. Antag att personen sa: "Ät inte den här frukten. Det är ett ruttet äpple." Om han talar sanning, vilket vi förutsätter, måste det fortfarande vara ett äpple trots att det inte skall ätas. När nu Kristus själv, som är Sanningen säger: "Tag och ät. Detta är min kropp", så måste vi tro att det är sant i samma stund han säger det. Närvaron är inte beroende av ätandet, som dock måste ske. Hade han inte sagt "Tag och ät", så skulle vi naturligtvis inte äta av brödet men ändå tro att det var hans kropp. Men nu säger han båda sakerna "Tag och ät" och "Detta är min kropp". Då skall vi tro och följa bådadera. Vi skall tro att brödet är hans kropp redan i konsekrationen och vi skall sedan äta det välsignade brödet som är hans kropp under hela handlingen. Men vi skall inte göra något annat med det invigda brödet, eftersom vi inte har någon annan befallning. Denna bibliska lära är egentligen mycket enkel, men svår för allt förnuft, eftersom den förutsätter att Gud här gör ett stort under. Instruktionen är dock entydig och klar. Syftet är att vi därigenom skall få syndernas förlåtelse, vilket Herren mycket tydligt säger. Men detta viktiga syfte som gäller rättfärdiggörelsen får inte spelas ut mot orden om den kroppsliga närvaron. Nu talar svärmarna mycket om detta senare, syndernas förlåtelse och det andliga ätandet, vilket är två uttryck för samma sak. Men de menar att syndaförlåtelsen och det andliga ätandet står i motsättning till den konkreta, fysiska närvaron av Kristi kropp och blod. De anser till och med att den kroppsliga närvaron är onödig och även farlig för tron.

Luther avvisade sådana invändningar med full kraft. Läran om rättfärdiggörelsen genom tron får inte spelas ut mot Kristi ord om närvaron. Luther hävdar att förnuftet här måste tåga. Vi skall inte fråga varför vi måste lyda Guds Ord, utan bara se till att vi tror vad ordet säger och så handlar i enlighet med det. Annars kommer vi med våra invändningar att upphäva hela tros läran och göra Gud till en lögnare.

Mot filippismen protesterade de äkta lutheranerna kraftigt. Framst bland dem var Westphal⁵⁴ och många följde honom. Calvin blev som sagt mycket upprörd över detta motstånd, som han såg som oandligt och förskräckligt. Men följden blev så småningom att den äktlutherska och bibliska nattvardsläran bevarades i Konkordieformeln, framför allt tack vare Martin Chemnitz⁵⁵. Där finns också följande uttalande om Luthers nattvardsskrifter mot slutet av artikel 7 i Solida Declaratio (andra delen av Konkordieformeln):

Vad vidare beträffar de många grunder och intetsägande argument, som sakramentarierna andrager beträffande en mänsklig kropps väsentliga och naturliga egenskaper, Kristi himmelfärd, hans bortgång från denna världen m.m. dylikt, har doktor Luther med stöd av Guds ord grundligt och utförligt vederlagt allt detta i sina stridsskrifter Wider die himmlischen Propheten och Dass diese Wort, das ist mein Leib etc. noch fest stehen, och även i sin större och mindre bekännelse om den heliga nattvarden och andra skrifter. Då efter hans död svärmandarna inte har kommit fram med något nytt, vill vi för korthets skull hänvisa den kristne läsaren till dessa skrifter, på vilka vi här återoppar oss.⁵⁶

Sedan följer ett längre citat ur den stora bekännelsen om nattvarden. Det är alltså uppenbart, att när vi behandlar Luthers omfattande stridsskrifter om nattvarden mot den reformerta förnekelsen, så är detta helt i enlighet med våra lutherska bekännelseskrifter. Luthers nattvardslära gör anspråk på att inte vara något annat än Bibelns egen lära om nattvarden. Den som vill vara evangelisk-luthersk kristen kan därför inte gå förbi vad Luther lär om nattvarden, som om det endast vore fråga

⁵⁴ Joachim Westphal (1510-74). Präst i Wittenberg, 1541 kyrkoherde i Hamburg, en av de främsta s.k. gnesiolutheranerna. Han skrev skarpt mot kalvinisterna (Farrago 1552), och accepterade inte kyrkogemenskap med de reformerta flyktingarna. Calvin skrev då "Defensio" mot honom 1555. Westphal var superintendent i Hamburg 1562-74.

⁵⁵ Martin Chemnitz (1522-86) "den andre Martin". Superintendent i Braunschweig och den lutherska kyrkans främste teolog efter Luther. Han är Konkordieformelns huvudförfattare och känd genom sina många synnerligen framstående verk, t.ex. Examen Concilii Tridentini 1565-73 och Loci 1591 (postumt). Han skrev också flera betydande nattvardsskrifter.

⁵⁶ SKB 625, Tr 1002

om Luthers privata åsikter. Nej, den lutherska kyrkans bekännelse åberopar sig uttryckligen på Luthers nattvardsskrifter i fullt medvetande om att läran i dem är Bibelns egen lära om nattvarden.

Om någon ändå skulle mena att Luther inte lär att närvaron inträder omedelbart i och med instiftelseordens läsande (konsekrationen) bör han begrunda följande ord i Sermon vom Sacrament:

Ty så snart Kristus säger: ”Detta är min kropp”, så är hans kropp där genom ordet och i kraft av den helige Ande (Ps. 33:9). När ordet inte är där, så är det bara bröd. Men när ordet kommer därtill, för de med sig det som orden säger.⁵⁷

Luther lär alltså - i motsats till vad filippismen påstår - en klar tidpunkt för närvarons inträde, nämligen instiftelseorden. Däremot avvisar Luther på ett annat ställe den romersk-katolska spekuleringen om vid vilken stavelse i orden detta under sker.⁵⁸ Men här är filippisterna oärliga och påstår att Luther skulle mena att tidpunkten över huvud taget vore osäker, och kanske inte inträffar förrän under mottagandet. Så använder de på ett lögnaktigt sätt Luthers uttalande mot den skolastiska spekuleringen. Luther säger bara att vi inte skall spekulera kring vid vilket ord eller vilken stavelse närvaron inträder. Men att närvaron inträder under instiftelseordens läsande och inte först senare är däremot utomordentligt klart hos Luther. Den som inte med Luther kan bekänna detta avviker också från det klara och tydliga bibelordet där Kristus säger: ”Detta är min kropp” (presens), inte ”Detta skall bli min kropp” (futurum).

Om nödvändigheten

Vi går nu tillbaka till Luthers Sermon. Svärmarnas första argument var *orimligheten* av Kristi närvaro, vilket Luther nu vederlagt. Den andra argumentet var att de inte ansåg det *nödvändigt* att Kristi kropp och blod skulle vara närvarande. Luther skriver hånande och med lagens hela stränghet om detta:

Då måste Kristus låta sig föras till skolan och bli mästrad: den helige Ande har inte träffat rätt. Ty så säger de: När jag tror på Jesus Kristus, som har dött för mig, varför skall det då vara nödvändigt att jag tror på en bakad Gud? Nå, han kommer en gång att baka dem, så att deras kött förbränns. Vem säger nu detta? Gud eller en människa? En människa säger så. Varför? Därför att Satan har fått dem i sitt våld. De har inte lärt sig mer än att tala och predika dessa ord, att Kristus har dött och uppstått m.m., men i sitt hjärta känner de ingenting av detta. Vill du nu mästra Gud och säga vad som är nödvändigt och inte nödvändigt och avgöra det utifrån ditt dunkla förnuft? Istället skall vi vända på det och säga: Gud vill ha det så, och därför är ditt mörker falskt. Vem är du då som vågar tala mot det Gud anser nödvändigt?⁵⁹

Luther drar nu konsekvenserna av svärmarnas resonemang om nödvändigheten. Eftersom tron allena rättfärdiggör, säger Luther, varför var det då nödvändigt att Kristus kom till jorden?

Du Gud, hade ju synd, död, djävul och allt i ditt våld. Varför var det då nödvändigt att du sände din Son hit ner och lät honom bli så gruvligt illa behandlad och dödad? Du hade väl kunnat låta honom bli kvar däruppe och det hade då inte kostat dig mer än ett enda ord, så hade synd och död blivit utplånade tillsammans med djävulen. Kristus hade inte behövt födas av jungfrun och vi måste fråga oss: Varför var det nödvändigt? Kunde inte Gud ha låtit honom födas [avlas] av en man istället och ändå se till att han var utan synd? Ja, det var väl inte nödvändigt att Kristus skulle vara Gud, ty han hade ju kunnat bli uppväckt ändå av Guds kraft och han kunde ha förlossat oss även om han bara hade varit en vanlig människa. Så förblindar djävulen människorna att de inte rätt kan förstå något enda av Guds verk.⁶⁰

Svärmarnas argument måste helt och hållet underkännas. Vi skall inte fråga efter vad som var nödvändigt eller inte i Guds handlande, utan endast se på vad ordet säger. Luther fortsätter:

⁵⁷ Grundtexten: Denn sobald Christus spricht: ”das ist mein Leib”, so ist sein Leib da durchs Wort und Kraft des Heiligen Geistes, Psalm 33,9. Wenn das Wort dazu kommen, bringen sie das mit, davon sie lauten (SL 20, 742, 21).

⁵⁸ I brev till Wolferinus, 1608f, 3

⁵⁹ SL 10, 744, 27

⁶⁰ Sammanfattning av § 28-29.

Du skall alltså säga så här: Vad bryr jag mig om vad som är nödvändigt eller inte? Gud vet mycket väl hur eller varför det är och måste vara så. När han säger att det är nödvändigt måste allt skapat tåga. När nu Kristus här med klara ord säger: ”Tag, ät, detta är min kropp” etc., så är det min sak att tro på hans ord, lika fast och visst som jag måste tro på alla Kristi ord. Om han så bara hade räckt fram ett halmstrå och talat dessa ord, så måste jag tro på dem. Därför måste man tillsluta mun, ögon och alla sinnen och säga: Herre, du vet det bättre än jag. Så är det också med dopet: vattnet är dopet, och i dopet är den helige Ande. Du invänder kanske: varför är det nödvändigt att man döper med vatten? Men Anden säger så: Hör nu! Detta är Guds vilja och ord. Håll fast vid det och låt ditt mörka förnuft fara.⁶¹

C Att dessa ord ”Detta är min kropp” etc. ännu står fast (1527)

År 1527 följde så Luthers första riktigt stora skrift mot Zwingli. Luther började med att visa vilken tusenkonstnär djävulen är. När han kände sig besegrad i den stora kampen om rättfärdiggörelsen började han genast angripa sakramentet. Kunde han inte vinna på den ena sidan försöker han på den andra. Luther skriver om hur utvecklingen hade varit redan i fornkyrkan:

När han nu inte kunde komma in [i den första kristna församlingen där man fast och visst trodde på Guds ord, min anm.] eftersom saken där var viss, bröt och rev han på alla sidor. Han riktade ett så väldigt angrepp mot Skriften att det uppstod många sekter, kätterier och falska riktningar bland de kristna. Och eftersom varje sekt tog Skriften för sig och tydde den på sitt eget sätt, blev resultatet att Skriften till sist inte längre betydde någonting. Till sist fick den namn av att vara en kättersk bok, ur vilken alla falska läror hade uppstått, eftersom alla kättare återopade sig på den. Så lyckades djävulen vrida vapnet ur de kristnas händer, detta som var deras värja och fasta borg. Så blev Skriften för dem inte bara matt och svag utan också ett vapen riktat mot de kristna och så misstänkt som om den i sig själv var ett gift, som de måste värja sig mot. Säg mig, var inte detta ett riktigt konststycke av djävulen?⁶²

Luther liknar därför Skriften vid ett sönderrivet nät, där var och en rev sitt eget hål. Man vred och vände på Skriften precis som man hade lust. Så vände man sig bort från den till sina egna koncilier, alltså kyrkomötena, där de egna tankarna sattes vid sidan av Skriften, och där man satte upp nya bud och förordningar. Den heliga Skrift var inte nog, utan man måste också ha konciliernas och fädernas bud och utläggningar. Man menade att den helige Ande inte hade uppenbarat allt för apostlarna, utan sparat en del saker till fäderna som kom därefter. Så uppstod påvedömet, i vilket ingenting annat gäller än människobud och utläggningar i enlighet med den helige faderns hjärteskrin.⁶³

Djävulen slutade nu att kämpa mot påvedömet, utan stärkte det i stället i dess villfarelse. När man nu ville ha Skriften utan någon kamp, utan gräl och tvedräkt fick man istället en frid som endast grundade sig på människobud. Luther betonar hur allvarligt det är när kampen för den bibliska tron och läran upphör. Då kommer enheten istället att bygga på människors falska idéer och tankar. Luther skriver:

Då måste man upphöra med tvedräkt och strid i Skriften, vilket dock är en gudomlig strid. Ty det är Gud som då strider med djävulen, såsom S:t Paulus skriver: ”Vi har inte att kämpa mot kött och blod, utan mot andemakternas ondskas i luften” (Ef. 6:12). Istället har det inträtt mänsklig strid om ära och gods på jorden. Men detta sker under falsk andlig endräkt, blindhet och oförstånd i Skriften, medan den rätta kristna tron går förlorad. Istället tror man på fädernas åsikter och den heliga stolen i Rom. Är detta inte ett djävulskt konststycke? Hur man än ser på det så är han en mästare och junker i detta spel.⁶⁴

Så kommer Luther in på reformationstiden, då genom Guds nåd Skriften på nytt har kommit fram i ljuset. Men ack, då vill djävulen på nytt angripa kyrkan genom de egna. Han gör då inte ett nytt frontalangrepp mot huvudläran om rättfärdiggörelsen, utan börjar mer försåtligt och försiktigt

⁶¹ SL 20, 745, 31.

⁶² SL 20, 763, 3; LW 37, 13f

⁶³ SL 20, 764, 4; LW 37, 14

⁶⁴ SL 20, 765, 7; LW 37, 15

med sakramenten. Djävulens taktik är att trötta ut de kristna på det ena eller andra sättet. Luther skriver:

Summa. Djävulen är alltför klok och mäktig för oss. Han spärrar och hindrar oss överallt. Vill vi in i Skriften, så skapar han så mycket tvedräkt och strid där, att vi blir trötta på Skriften och så missmodiga att vi inte längre vågar lita på den. Så måste vi släppa djävulen alldeles in på oss så att han drar oss i håret och vi ligger där och brottas med honom.

Men vill vi ge oss in på koncilier och mänskliga tankar så förlorar vi Skriften helt och hållet och blir djävulens egendom med hull och hår. Han är Satan och heter Satan, d.v.s. en vedersakare som måste stå oss emot och förorsaka oss olycka. Något annat kan han inte göra. Dessutom är han en furste och gud i denna världen, och han har makt nog att göra detta.

Eftersom han både kan och vill skada oss skall vi inte tro att vi ska kunna ha någon ro från honom. Han tar aldrig ledigt och sover inte. Så välj du nu om du hellre vill kämpa mot djävulen eller bli hans egendom. Väljer du det sista kommer du att få hans hjälp att inte mer bekymra dig om Skriften. Men vill du inte vara hans, så väpna dig, grip honom i håret och han kommer att se till att du får uppleva tvedräkt och sekter. Han gör allt för att förvill dig så att du varken vet ut eller in när det gäller Skriften, tron, Kristus och dig själv.⁶⁵

Luther betonar att djävulen alltid kommer att få anhängare hur underlig och konstig en falsk lära än är. Och ju värre en villolära är, desto fler anhängare får den. Men Guds ord förblir i evighet. Det ändras inte. Villolärorna kommer och går, men ordet består, rent och klart och oförändrat. För det enkla folkets och för de svagas skull måste villolärarna bekämpas. Det finns föga hopp om att de skall bli omvända, och genom sitt uppenbara förnekande syndar de mot den Helige Ande (769, 15). De har liksom ett färgat glas när de läser Skriften, och så bli allt förvridet. Men endast Gud kan ta bort dessa färgade glas, det kan vi inte göra. Svärmarna hycklar också och gör sig själva till martyrer när man angriper deras lära.

De anklagar oss för att vi förstör den kristna enheten. Men det är de själva som genom sina villoläror gör detta. De är också inbördes oeniga. När Carlstadt, Zwingli och Oekolampadius har börjat skriva visar det sig att de har helt olika utläggningar, och så anklagar de Luther för oenigheten! (772, 22). Det är falskt och ohederligt att först avvika från sanningen och sedan anklaga dem som håller fast vid den att vara fridsstörare. Luther riktar en allvarlig varning till dem och till alla:

Nå, eftersom de är så förryckta och bespottar hela världen, så vill jag ge en luthersk varning, och jag säger alltså: Förbannad är en sådan kärlek och enighet i helvetets avgrund. Ty en sådan enighet splittrar inte bara kristenheten på ett bedrövligt sätt, utan den medför också på ett djävulskt sätt att sanningen bespottas och förfalskas. Jag vill dock inte mena att de gör detta av ondska, utan att de är förblindade av Satan. Kanske har de i grunden dåligt samvete och inser att de har åstadkommit en stor förargelse och tänt en farlig eld. Så försöker de nu bättra på det hela med milda ord och säga att det inte är någon stor sak... Nej inte någon frid och kärlek med mig, kära herrar. Om jag skulle strypa någons far och mor, hustru och barn och sedan också vilja skada honom själv och säga: Håll frid, käre vän, vi skall älska varandra och saken är inte så allvarlig att vi fördenskull skulle vara osams. Vad skulle han då säga till mig? O, hur kär skulle han då inte hålla mig! Alltså: Svärmarna stryper Kristus, min Herre, och Gud Fader i sina ord, och därtill min moder, kristenheten samt mina bröder och vill dessutom döda mig, och säger sedan att jag borde hålla frid och att de vill umgås kärleksfullt med mig. Men jag vill här avslöja svärmarna så att alla ser det och visa vilket slags ande som är i dem, så att de som följer dem förstår vem det är de litar på och följer.⁶⁶

Luther visar så att det inte är någon liten sak att förfalska instiftelseorden och ge dem en annan mening än den enkla och tydliga ordalydelsen. Enighet måste finnas i hela Guds ords lära:

Det hjälper inte att de vill säga: i allt annat stort och smått lär de i enlighet med Guds ord och evangeliet, utan i detta enda stycke. Min käre vän! Guds ord är Guds ord, och det tål inte någon brist. Den som gör Gud till en lögnare i ett enda ord och klandrar det eller säger att det är en ringa sak, han smädar Gud helt och hållet

⁶⁵ SL 20, 766, 10; LW 37, 17

⁶⁶ SL 20, 773, 25; LW 37, 25

och aktar därmed all smädelse av Gud för ringa. Det är en Gud som inte låter dela på sig och prisas på ett ställe men klandras på ett annat. Man kan inte ära Gud på ett ställe och förakta honom på ett annat. Även om judarna tror på Gamla Testamentet hjälper det inte eftersom de inte tror på Kristus... Jakob säger att den som felar i ett stycke är skyldig till allt (Jak. 2:10). Ni har kanske hört från apostlarna att man antingen måste tro på alla Guds ord, eller inte på några alls...⁶⁷

Luther betonar starkt, att den kristna läran står över allt annat. Man kan inte förlika Kristus och Belial. Jesus betyder att man inte får älska far och mor, hustru och barn, hus och hem mer än honom. Den som gör så är inte honom värdig. Den kristna enheten består i Anden, att vi är av en tro, ett sinne, en mening (Ef. 4). Men rent världsligt vill Luther gärna vara ett med dem och hålla fred. Andligen måste vi dock undvika dem, fördöma dem och straffa dem, eftersom de är som avgudadyrkarna som förvrider Guds ord. Andligt sett är de våra fiender, och vi måste tåla deras fiendskap så länge Gud låter dem hållas och be för dem att de måtte bli omvända. Men vi kan aldrig acceptera deras smädelser och tåla, som om vi vore eniga. Djävulen vill alltså smycka sig med en falsk ödmjukhet, frid och tålmod. Därför måste alla kristna varnas. Gud låter inte gäcka sig. När profeten Bileam försökte gå emot Gud straffades han av åsnans mun. Och när Jesus förråddes av Judas var det med en kyss. En sådan falsk vänskap vill svärmarna ha. De vill att vi skall tåla stilla medan de fortsätter med sina mordbränder och så leder många själar till helvetet och den eviga elden. Men samtidigt menar de att detta är en liten sak. För sådana andar varnar Gud oss (776, 30-32).

Instiftelseorden

Luther utgår så från instiftelseorden i Matt. 26 och Mark. 14. ”Han tog brödet, tackade och bröt det och gav åt lärjungarna och sade: Tag och ät. Detta är min kropp, som är utgiven för er.” Detta enda ord är nog för att bevisa att allt löst prat hos svärmarna är falskt. De övriga ställena lämnar Luther tills vidare. Jesus säger klart och tydligt att det bröd han ger dem att äta är hans egen kropp.

På denna grund står vi, och vi tror och lär att man i nattvarden verkligen och kroppsligen äter Kristi kropp och tar till sig den. Men hur det går till eller hur han kan vara i brödet, det vet vi inte och skall vi inte heller veta. Guds ord skall vi tro och inte föreskriva honom något sätt eller mått. Vi ser brödet med ögonen, men vi hör med öronen att Kristi kropp är där. Mot detta ställe har de hittills med alla sina skrifter inte kommit med någonting som ens skulle ha ett sken av ifrågasättande, långt mindre något motbevis. Jag låter dem gärna berömma sig och stolt svära vid Guds dom och vrede hur säkra de är på sin sak och att de har fått tag i sanningen. Men detta är bara ord som de försöker smycka sina osäkra samveten med så att ingen skall märka hur deras hjärtan invändigt vacklar och rör sig som ett strå för vinden. Så ovissa är de i sitt mörker och i sina vanföreställningar. Ty jag kan väl också svära på att detta Kristi ord ”Detta är min kropp” sitter som ett evigt stift i deras hjärtan, som de inte på något sätt kan bli av med, om de inte blir helt förryckta och inte längre känner någonting (Ef. 4:17f).⁶⁸

Luther går så till attack mot svärmarnas godtyckliga sätt att omtolka instiftelseorden. Helt godtyckligt lär Zwingli att ”Detta är min kropp” skall betyda ”Detta symboliserar min kropp” eller ”Detta betecknar min kropp”. Oekolampadius kan inte hålla med om denna exeges. Han vill i stället omtolka orden så att de skulle betyda: ”Detta är en symbol för min kropp” eller ”Detta är min kropps tecken.” Luther vill då med bitande ironi också på samma sätt bidra till den bibliska exegesen och väljer orden i Genesis 1: ”I begynnelsen skapade Gud himmel och jord.” När någon kommer och håller upp dessa ord framför Luthers näsa ger han följande tolkning:

”Gud” måste betyda ”göken”, ”skapade” betyder ”åt” och ”himmel och jord” betyder ”häcksångaren med vingar och allt”. Alltså skall Moses ord betyda: I begynnelsen åt göken upp häcksångaren med vingar och allt.⁶⁹

⁶⁷ SL 20, 775, 28; LW 37, 26

⁶⁸ SL 20, 777, 34; LW 37, 29

⁶⁹ Med Luthers ord: ”Am Anfang fraß der Kuckuck die Grasmücke mit Federn und mit allem”, SL 20, 779, 37; LW 37, 31

Luther vill nu säga ett enda ord mot svärmarnas bibeltolkning och det är: NEJ! Så står de där som smör i solsken (780, 39). Man kan inte bara komma med en godtycklig förändring av texten, utan man måste bevisa att den verkligen skall tolkas så.

Ty den som understår sig att tyda orden i Skriften annorlunda än de låter, han är skyldig att bevisa detta med ord från texten på samma ställe eller med någon trosartikel.⁷⁰

Luther vill inte ifrågasätta att Zwingli och i synnerhet Oekolampadius har stora gåvor från Gud framför många andra, och det gör Luther hjärtligt ont om dem. Men Luther ser i deras obibliska exeges att de är bedragna av en högmodig och bespottande djävul, som har förfört dem. Gud till ära måste Luther därför avslöja denne onde ande. Han skriver detta för att de evangeliska skall förstå hur de skall svara svärmarna. När dessa hånfullt frågar var det står i Skriften att brödet är Kristi kropp skall man svara dem: Var står det i Skriften att ”kropp” betyder ”en symbol för kroppen”? (781, 42).

Zwingli försöker komma med många exempel på att Bibeln ibland har ett symboliskt språk. Det står t.ex. att klippan som följde folket i öknen var Kristus (1 Kor. 10:4). Även påskalammet syftade på Kristus (2 Mos. 12:11). Alltså skall orden ”Detta är min kropp” innebära ”Detta betyder min kropp” (784, 49).

Luther visar att Zwingli inte lärt sig logikens grunder, vilket skolpojarna däremot har gjort. I skolan lär man sig ”petitio principii incertum per incertum probare”, d.v.s. att man inte kan bevisa något från en osäker utgångspunkt. Klippan i öknen var något konkret. Moses slog på den och det kom vatten. Men detta har också en symbolisk innebörd som syftar på en högre, andlig verklighet. Kristus är den klippa, som ger andligt och evigt liv genom sitt livgivande vatten. Och Kristus var verkligen med folket i öknen. Luther skriver:

Ty symboliken hos Paulus och Moses tas lätt ifrån honom (Zwingli), eftersom Paulus skriver: ”De drack alla ur den andliga klippan, och klippan var Kristus.” Här visar Paulus själv att han talar om en andlig klippa. Nu symboliserar inte den andliga klippan Kristus, utan klippan var Kristus själv hos judarna, liksom också vår klippa nu inte symboliserar utan är Kristus själv.⁷¹

Zwinglis resonemang är alltså att man kan hitta bilder och liknelser i Skriften på andra ställen, och därför skall instiftelseorden tolkas bildligt. Luther argumenterar här på två olika sätt. Först visar han att Zwinglis exempel är dåligt valda och inte alls bevisar det han påstår. Sedan antar Luther att Zwinglis exempel ändå säger det han menar. Men bara för att det finns bilder och symboler på ett ställe i Skriften medför det ju inte nödvändigtvis att det är så på andra ställen. I instiftelseorden finns ingenting som tvingar oss att tolka orden symboliskt. Om Zwinglis metod att tolka skriften är riktig kommer man till många orimligheter. Luther tar ett exempel:

Käre vän, låt oss nu också ansluta oss till denna sköna konst. Då vill jag på Zwinglis sätt bevisa att Sara, den heliga anmodern, förblev jungfru. Lukas skriver ju att Maria förblev jungfru, och därför måste också Sara ha förblivit det. Är inte detta en fin slutsats och väl bevisat? På samma sätt vill jag också bevisa att Pilatus var en apostel till Kristus. Alltså: Evangelisten Matteus skriver att Petrus var Kristi apostel. Därför måste också Pilatus vara Kristi apostel, o.s.v. Det jag vill, det skall och måste enligt denna konst räknas som en trosartikel. Jamen, säger du, det gäller inte. Du måste bevisa varje sak för sig, att Sara var jungfru och att Pilatus var en apostel. Varför då? Zwingli behöver ju inte bevisa att nattvardens ord är symboliska! Om det på ett ställe hos Paulus eller Moses finns bildligt tal så är det honom nog. Redan skolbarnen vet att man inte kan bevisa något om helheten bara för att det gäller om delen. Men för våra svärmandar är det den högsta konst att dra sådana slutsatser i höga trosartiklar utan något skriftstöd.⁷²

Luther ger oss här en viktig princip för skrifttolkningen. När Skriften använder liknelser och bilder framgår detta alltid av sammanhanget eller av att det finns en grundläggande trosartikel, som tydligt visar att det måste vara fråga om bildligt tal. När Jesus t.ex. säger: ”Jag är vinstocken och ni

⁷⁰ SL 20, 781, 40; LW 37, 32

⁷¹ SL 20, 786, 54; LW 37, 38

⁷² SL 20, 785, 52; LW 37, 37

är grenarna” framgår det tydligt av sammanhanget att Jesus inte är någon fysisk vinstock. Jesus är ju Guds evige Son som blivit människa, och han förhåller sig till sina lärjungar som vinstocken till grenarna. Grenarna får sitt liv och sin saft genom att de är förenade med stammen. Om grenarna bryts av dör de, eftersom de inte längre har någon förbindelse med vinstocken. Denna bild använder Jesus för den högre, andliga verkligheten att han själv är Livgivaren som ger sina lärjungar liv när de är förenade med honom.

Tom Hardt pekar på att Luthers motståndare använder sig av en principiell allegorisering som är något helt annat än denna bibliska skrifttolkning. När texten inte stämmer med deras egna föreställningar omtolkas den så att den passar ihop med dessa. En följd av denna metod i vår tid är t.ex. skapelseberättelsens symboliska omgestaltung. Hardt skriver:

Naturligtvis känner Luther väl till en stor mängd liknelser i Skriften. Om alla gäller dock, att de klart och tydligt anges som liknelser, antingen så att det direkt utsägs, att en liknelse följer, eller så, att det klart på annat ställe i Skriften klargörs, t.ex., att Kristus inte är en botanisk vinstock utan gudamänniskan, som alltså är att se som en andlig vinstock; ”Jag är det sanna vinträdet” (Joh. 15:1). Någon dylik förklaring, att nattvarden skulle vara en liknelse finns inte angiven i samband med sakramentets instiftande. Då någon annan utläggning till sakramentet icke finns i Skriften, står därmed instiftelseorden ensamma och oförmedlade. Därför måste de tas bokstavligen.⁷³

Luther går sedan in i detalj på svärmarnas olika omtolkningar av instiftelseorden. Han visar på punkt efter punkt att dessa leder till orimligheter och självmotsägelser. Några exempel:

Skriften själv tvingar oss att anta en symbolisk tolkning, säger svärmarna. Luther svarar: Vilken skrift? De svarar: Att Kristus är i himmelen och att köttet inte är nyttigt till något. Dessa två argument är enligt Luther deras bästa grund (793, 71). Luther svarar med bitande ironi: Jag visste inte, mina herrar, att man måste utgå från förnuftet. Han skriver:

Tack ska ni ha, mina kära herrar! Jag visste inte att man i trosartiklar inte behöver fråga efter Guds ord utan att man måste öppna sina kroppsliga ögon och med hjälp av dem utifrån förnuftet avgöra vad man skall tro. Nu förstår jag vad orden ”Fides est non apparentium”⁷⁴ skall betyda. Enligt dessa andars nya utläggning betyder det: Tron skall inte tro längre än vad ögonen visar, fingrarna kan peka på och förnuftet kan mäta.⁷⁵

Istället för en sådan förnuftstro ställer Luther fram satsen: Det Gud säger, det kan han också göra (Rom. 4:21). Ingenting är omöjligt för Gud (Luk. 1:37). Luther utgår från tron att Gud är allsmäktig och att Guds ord verkar det han säger. Luther varken vill eller kan begränsa Gud till att endast göra sådana under som förnuftet möjligen kan acceptera. Inom parentes måste här påpekas hur orimligt det är när moderna lutherforskare gör Luther till en bibelkritiker och söker stöd hos honom för sin s.k. historisk-kritiska metod. Luther betonar i sina skrifter om och om igen att det är Guds helige Ande som talar i skriften, och att Guds Ande inte kan motsäga sig själv. Det Anden talar i ordet måste alltid vara sant. Det Luther ibland diskuterade var frågan om bibelkanons omfång, då han riktade kritik mot vissa omdiskuterade böcker. Luther var noga med att all biblisk lära måste utgå från Bibelns säkra, kanoniska böcker. Men i dessa finns inga fel och inga brister. Hela Skriften är enligt Luther inspirerad och ofelbar. Den helige Ande kan inte tala mot sig själv. ”Det är säkert, att Skriften inte kan vara oenig med sig själv” (798, 82). När någonting står tydligt och klart i Skriften måste vi tro det, hur orimligt det än kan synas för vårt förnuft. Sådana lutherforskare som gör Luther till en bibelkritiker borde skämmas. Det har inte ens någon vetenskaplig hederlighet, än mindre någon andlig sådan.

Luther fortsätter:

Eftersom han (Gud) här säger: ”Detta är min kropp”, så kan han sannerligen göra det, och han gör det också. Nu måste ni på er sida bevisa att han inte gör det och inte kan göra det. Ty det är just en snygg grund som ni vill stöta dessa ord med. Här gäller dessa regler och vi står på den rätta kampplatsen. Bevisar ni inte att

⁷³ Hardt, Om altarets sakrament, s. 18

⁷⁴ Tron är av det icke synliga, uppenbara. Jfr Hebr. 11:1, ”Tron är ... en visshet om det man inte ser.”

⁷⁵ SL 20, 794, 72; LW 37, 47

det är omöjligt så störtar vi er till marken och genomborrar er med ordet ”Detta är min kropp”. Gud säger så, och han gör det också. Gör er beredda ni riddare, det är dags för strid!⁷⁶

I sina skrifter räknar Luther flera gånger upp de tre svärmarnas försök att omtolka skriftens ord:

Håll nu dessa svärmare och skrifförfalskare mot varandra. Carlstadt kom med ”τοῦτο” (”detta”), men det kunde inte hålla. Då kom Zwingli och ville göra det bättre med sitt ”Deutelei” (tydning, symboliskt språk), men det blev ännu värre. Sedan kommer Oekolampadius med sitt ”Leibs zeichen” (kroppens tecken) som det allra bästa stycket, men det är det mest förskräckliga. Ty så lyder hans bevis: Jag Oekolampadius säger, att Skriften här talar mot sig själv. Är inte detta en fin och vacker trosgrund? En människa säger: Fastän Guds ord står här och det lyder ”Detta är min kropp” så får det inte vara sant eftersom jag inte kan begripa det eller tro det. Det tycks mig vara mot skriften och därför kan det inte vara sant, utan måste ha en annan tydning, trots att det är Guds klara ord som står där. Detta är Oekolampadius ande och högt berömda sanning, nämligen att människans mörker och otro skall gälla över Guds ord och grunda vår tro. Vem skulle inte kunna göra på samma sätt i alla andra trosartiklar? Så djupt har Satan förfört sådana människor. Så stöter vi med ett enda ord omkull Oekolampadius grund: NEJ, Skriften talar inte mot sig själv. Man kan väl påstå det och tänka så, men det låter sig inte bevisa. Så ligger hela hans härlighet i smutsen.⁷⁷

Mot den förra skriften om de himmelska profeterna har svärmarna inte kommit med något avvisande i sak. Luther påpekar också att fornkyrkans fäder aldrig skriver något mot närvaron i nattvarden. Om svärmarna har rätt i sin skrifförståelse borde väl någon ha sett detta:

Det är underligt att ingen enda av fäderna, så många som de är, någonsin har talat så om sakramentet som dessa svärmare. Ingen av dem använder sådana ord som ”Det är bara bröd och vin” eller ”Kristi kropp och blod är inte där.” Och det är ju omöjligt [att de skulle lära så] eftersom saken verkligen har behandlats mycket av dem. Då borde väl ibland ett sådant litet ord ha undsluppit dem, t.ex. ”Det är bara vanligt bröd” eller ”inte så att Kristi kropp är där lekamligen” eller liknande. Det hade ju varit viktigt för dem att inte förföra folket.⁷⁸ Men nu talar de rakt fram utan omsvep som om ingen tvivlade på att Kristi kropp och blod vore där. Då och då borde ju bland så många fäder ibland ett ”negativa” (fördömande) ha uttalats, liksom i andra artiklar. Men nu står alla enigt och beständigt fast vid det ”affirmativa”, medan våra svärmare inte kan tala annat än om sina ”negativa”. Summa: Oekolampadius har inte kunnat bevisa sin sak, varken från Skriften eller från fäderna, trots att han arbetar och svettas så förskräckligt med bådadera.⁷⁹

Lutherforskare har här ofta missförstått Luther. De har tolkat orden om det ”negativa” som om Luther menade att ingen av fäderna någonsin skulle ha ifrågasatt realpresensen. Nej, Luther talar om fädernas dogmatiska utsagor, där ”negativa” står för fördömande och ”affirmativa” för bekräftande och erkännande av trosutsagan som sann. I fornkyrkan finns inga ”negativa” avvisanden och fördömanden mot sådana som lär Kristi sanna närvaro. Det sker först under medeltiden.⁸⁰ Om Zwingli och Oekolampadius har rätt i att fornkyrkans lärare också avvisade realpresensen borde det ju rimligen i fornkyrkan finnas några fördömanden mot sådana som lärde att bröd och vin verkligen var Kristi kropp och blod.

På Faderns högra sida

När nu Luther har visat att svärmarnas argument är ohållbara och att satsen ”Detta är min kropp” står fast, måste också övriga skriftutsagor om nattvarden stå fast på samma sätt (801,92). Luther vill nu styrka sina egna anhängare i tron. Han visar då för det första att detta att Kristus sitter på Faderns högra sida inte innebär att den enbart är begränsad och innesluten på en lokal plats i himmelen:

⁷⁶ SL 20, 795, 74; LW 37, 47f

⁷⁷ SL 20, 797, 81; LW 37, 49f

⁷⁸ Luther menar: Om fäderna verkligen hade lärt som Zwingli och de andra svärmarna borde de ha sagt detta tydligt till folket och inte fått dem att tro att brödet och vin verkligen var Kristi kropp och blod.

⁷⁹ SL 20, 801, 91; LW 37, 54

⁸⁰ Den förste som envetet förnekade närvaron var Berengarius av Torus, som dock av kyrkan tvingades till återkallelse. Se Hardt, Venerabilis, s. 12

Skriften lär oss emellertid, att Guds högra hand [sida] inte är en särskild plats, där en kropp måste vara som på en gyllene tron. Nej, det är Guds allsmåttiga kraft, som samtidigt kan och måste vara både ingenstans och överallt.⁸¹

I Kristus bor gudomens hela fullhet kroppsligen (Kol. 2:9) och till Filippus säger Kristus att ”den som ser mig, han ser Fadern”. Vidare säger Paulus: Vi är av hans släkte och i honom lever vi och är till (Apg. 17:28). Luther argumenterar alltså mot svärmarnas tanke att Kristi kropp enbart skulle vara instängd på en lokal plats i himmelen och därför inte kunna vara fysiskt närvarande i sakramentet (802, 95ff). Med många bibelcitater och stor energi visar Luther hur Kristus, sann Gud och sann människa i en person måste vara överallt där Gud är.

Vad skall jag mer säga? Skriften ger alla Guds under och gärningar till sin högra hand, t.ex. ”Kristus är upphöjd genom Guds högra hand” (Apg. 4:10), ”Guds högra hand gör under, Guds högra hand upphöjer mig” (Ps. 118:15f). Och Paulus säger: ”Gud är inte långt ifrån någon av oss, ty i honom lever vi, rör oss och är till” (Apg. 17:27f), ”Från honom, genom honom och i honom är allting” (Rom. 11:36) och ”Är jag inte en Gud som är nära och inte en Gud som är fjärran? Uppfyller jag inte himmel och jord?” (Jer. 23:23f). Vidare: ”Himlen är min tron och jorden min fotpall” (Jes. 66:1). Han säger inte ”ett stycke av himlen är min tron och ett stycke eller en ort på jorden är min fotpall”, utan överallt där himlen är, där är min tron, det må vara himlen där nere eller där uppe eller närmast jorden. Och överallt där jorden är, det må vara på havsbotten, i de dödas gravar eller i jordens medelpunkt – där är min fotpall. ... Långt, långt när han över och utanför världen, över himmel och jord.⁸²

Luther visar att vi inte kan skilja mellan Guds makt, arm, hand, väsen, ansikte, Ande, vishet etc. då allt detta är ett (806, 109). Allt detta fanns före skapelsen. Och allt gör han genom Ordet, Kristus, den evige Guds Son. Luther understryker om och om igen hur viktigt det är att förstå att Kristus verkligen är sann Gud, som sedan här i tiden har blivit sann människa. När Kristus sitter på Faderns högra sida innebär det att han också som människa är allestädes närvarande:

*Det vill också Kristus så ofta han i evangelium bekänner, att allt har blivit honom givet av Fadern och att ”allt har lagts under hans fötter” (Ps. 8:7). Detta betyder att han är på Guds högra sida, vilket inte är något annat än att han **också som människa**⁸³ är över allting och har allting under sig och regerar över det. Därför måste han också vara nära, vara inne i och omkring allting och ha allting i sina händer etc. Ty enligt gudomen har ingenting givits honom eller lagts under hans fötter, eftersom han redan innan hade det och uppehöll det. Men att sitta på högra sidan är detsamma som att regera och ha makt över allting. Skall han nu ha makt och regera, måste han förvisso också vara närvarande där genom Guds högra hand, som är överallt.⁸⁴*

Luther använder nu läran om Kristi mänskliga allestädesnärvaro för att visa att svärmarnas argument om att Kristi kropp endast kan vara på en enda plats i himlen är orimligt och felaktigt. Men därav får man inte dra slutsatsen att denna allestädesnärvaro är densamma som närvaron i sakramentet. Många lutherforskare har misstolkat detta. Nej, Luther skiljer själv mellan olika slag av närvaro.⁸⁵ Kristus kan vara närvarande på ett för alla synligt sätt, som när han gick omkring på jorden. Detta kallar Luther det *circumscriptiva* (omskrivna) sättet. Men han kan också vara närvarande överallt på Guds högra sida på ett osynligt, omärkligt och obegripligt sätt, höjd över hela skapelsen och samtidigt djupt inne i den, överallt. Det kallar Luther för det *repletiva* (allt-uppfyllande) sättet. Men nattvardens närvaro är inget av dessa båda. Den är en särskild närvaro på en bestämd plats men ändå osynlig och obegriplig. Han är då närvarande på ett konkret, kroppsligt sätt, men så att den plats han intar samtidigt intas av en annan materia. Luther tar exemplet hur Kristus med sin kropp gick igenom den hårda gravstenen och de stängda dörrarna i övre salen. Det fanns inga hål i

⁸¹ SL 20, 805, 98.; LW 37, 57

⁸² SL 20, 805, 102f; LW 37, 58f

⁸³ Kurs av förf. Luthers poäng är att Kristus även som människa är allsmåttig, allestädes närvarande, tillbedjansvärd. Redan genom inkarnationen är detta ett faktum, men under utblottelsen visade han det bara vid vissa tillfällen. Efter uppståndelsen och himmelfärden har Gud upphöjt honom över allting, så att hans gudomliga makt nu fullkomligt visas.

⁸⁴ SL 20, 810, 117; LW 37, 64

⁸⁵ Se Stora bekännelsen, SL 20, 946, 134–949, 138; LW 37, 214–216

stenen eller väggen. Och Kristi kropp var verkligen den uppståndna, konkreta kroppen med kött och ben. Ändå gick han tvärs igenom sten och vägg och upptog samma plats som dessa. Två fysiska materior upptog samma plats. På samma sätt kommer Kristus med sin sanna kropp och blir närvarande i nattvardens bröd och vin. Detta sker i kraft av Guds ord och instiftelse. När Kristus talar och sedan också befäller oss att göra detsamma sker Guds under. Brödet i nattvarden är Kristi kropp, vinet är Kristi blod. Genom dessa ord av Kristus vet vi att det är en alldeles speciell närvaro i nattvarden, som inte är densamma som den *circumscriptiva* eller den *repletiva*. Luther kallar denna närvaroform för den *diffinitiva* (efter Ockham). Dessa tre olika närvarosätt återges också i Konkordieformeln genom citat från Luthers stora bekännelse (Art. 7, Trigl. 1004, 94-103, SKB s. 626f).

Vi går tillbaka till skriften ”Att dessa ord ännu står fast...” Denna skrift är så innehållsrik och mäktig att det är omöjligt att göra den rättvisa genom ett referat. Den måste i likhet med Luthers övriga nattvardsskrifter läsas och studeras noga av var och en som verkligen vill förstå och närmare tränga in i den bibliska nattvardsläran. Detta skulle inte behövas om inte svärmarnas angrepp vore så försåtliga. Den reformerta kyrkan och dess villfarelser växte med stor kraft efter Zwinglis död. Det berodde framför allt på Calvin som kombinerade biblisk undervisning med en lysande organisationsförmåga. Men tyvärr blandade han in allvarliga villfarelser i sin undervisning. Den sanna närvaron i sakramentet förnekades, nådemedlen förlorade sin kraft och genom den dubbla predestinationsläran förnekades att Guds nåd verkligen gäller alla människor. Stat och kyrka blandades också samman. Så kom den reformerta kyrkan och den stora mängden av samfund som utgick ur den att bli ett lika allvarligt hot mot den bibliska läran som den romersk-katolska villfarelsen.

Gemensamt för både påvekyrkan och den reformerta kyrkan är att Guds ord inte får lov att vara den enda och avgörande normen för vad som är sann, bibliska kristendom. Mänskliga tankar har kommit in och ställts bredvid och över Guds ord. Men Luther höll fast vid *sola scriptura*, att endast Skriften skall få avgöra vad som är sanning. Den som förnekar Skriftens lära på en enda punkt förnekar hela Skriften.

Nu säger svärmarna att ”köttet inte är nyttigt till något” och syftar då på Kristi kropp i nattvarden. Men på det sättet kan man bevisa att det varken finns någon Gud eller någon skapelse, säger Luther.

Ty de tar bort Guds ord, och då finns ingenting kvar. Ta bort ordet ”Gud skapade himmel och jord” så vill jag se vem som har en Gud och vilken nytta vi skall ha av honom. Ta bort ordet ”Kristus Guds Son är vår frälsare” så vill jag se vem som har Kristus och vilken nytta vi har av honom. Även om Kristus fanns där skulle vi inte ha någon nytta av det om ordet om honom inte predikades. Vem skulle det hjälpa? Vem skulle ha nytta av honom om ingen kunde veta vem han var? (832, 174; LW 37, 88).

Bibelns klara ställen måste användas för att rätt tolka det som är svårt att förstå. Men svärmarna gör tvärs emot. De tar fram några dunkla ställen och tolkar dem utifrån förnuftet. Sedan läser de in detta i de klara och tydliga ställena. Så kommer de bort från Guds ords rena och klara lära.

Tertullianus

Så gör t.ex. Oekolampadius. Han har hittat ett ställe hos Tertullianus, vilket han misstolkar som om Tertullianus skulle ha menat att instiftelseorden måste förstås symboliskt: Tertullianus skriver:

Brödet som Kristus tog och delade ut bland sina lärjungar gjorde han till sin kropp när han sade: ”Detta är min kropp”, d.v.s. min kropps gestalt. (citat från Luther, 854, 231; LW 37, 111).

Detta uppfattas av Oekolampadius som att Tertullianus menar, att endast bröd är närvarande, vilket skulle symbolisera Kristi frånvarande kropp. Och genast läser han så in denna sin egen, förnuftsmässiga tanke i Jesu ord. Istället för att förstå Tertullianus rätt och bedöma honom med utgångspunkt från det klara bibelordet misstolkar han först denne kyrkofader och kräver sedan att Kristi ord skall förstås utifrån den felaktiga tolkningen.

Luther utreder först vad Tertullianus menar. När denne talar om kroppens gestalt är det för att framhålla att Kristus själv är osynlig i sakramentet, men att han framträder i brödets synliga gestalt. Det skulle inte alls ha varit *kroppens* gestalt om inte kroppen hade varit där. Men svärmaren har sin förutfattade mening klar och söker bara bekräftelse på den. Luther skriver hur det istället bör gå till:

Av allt detta är det klart nog (menar jag), att Tertullianus "figuram" inte skall förstås på Oekolampadius sätt som en liknelse eller ett tecken, utan som en gestalt. Han kallar den ju Kristi kropps gestalt eftersom Kristi kropp är därinne och under den och han säger rakt ut: Om Kristi kropp inte vore där, så skulle det förbli bara bröd och brödets gestalt, för oss utgivet. Låt Oekolampadius alltså bevisa sin figur. De är mig ena sällsamma helgon. De heliga lärarna borde utlägga Skriften så att de tar de ljusa, klara ställena och gör de dunkla och svårförstådda ställena klara. Det är också den Helige Andes sätt att upplysa mörkret med sitt ljus. Men våra svärmarer gör på motsatt sätt. De rycker tag i ett dunkelt och svårförståeligt ord någonstans som passar deras eget mörker, men bryr sig inte om orden som står bredvid. Så skyndar de sig genast till en klar och tydlig text för att göra den dunkel och svävande och säger att detta är rena rama sanningen. Detta är djävulens sätt. Han är mörkrets herre och med sitt mörker vill han göra ljuset dunkelt.⁸⁶

Ireneus

Luther visar också att fornkyrkans store lärare Ireneus⁸⁷ tydligt och klart lär närvaron av Kristi kropp och blod. Ireneus måste kämpa mot de s.k. valentinianerna, som förnekade att Kristus var sann Gud och som inte ville veta av den kroppsliga uppståndelsen. Kroppen kunde inte bli salig, endast själen, menade de. Ireneus använder då argumentet att den kroppsliga närvaron i nattvarden av Kristus själv och hans förhärligade kropp är en försäkran om att också våra kroppar skall uppstå och bli förhärligade (859, 243). Luther skriver:

Om inte också kroppen skall bli salig, varför skulle den då utspisas med Herrens kropp och blod i sakramentet? När kroppen där äter en evig föda kommer den också att leva evigt av den. Men låt oss höra Ireneus egna ord. I fjärde boken, kapitel 5, skriver han så: "Liksom brödet kommer ur jorden och ordet från Gud kommer över det, så är det inte längre bara vanligt bröd utan ett sakrament, vilket består av två ting, ett jordiskt och ett himmelskt. Alltså är det också med våra kroppar: När de mottar sakramentet är de inte längre förgängliga, eftersom de har hoppet om uppståndelsen."⁸⁸

Luther betonar att Oekolampadius här vill framträda som en riddare mot papisterna och deras transsubstantiationslära och mot Valentinus. *Men jag skulle gärna vilja höra och se den som kan tolka detta ställe hos Ireneus som om han menar att endast bröd och vin vore närvarande!* (859, 244). Ireneus säger ju tydligt att det inte bara är vanligt bröd, sedan det av Gud har benämnts och kallats, utan en *eukaristi*, som fäderna benämnde sakramentet.

Men vad är det för ord som Gud benämner brödet med?⁸⁹ Det kan inte vara något annat än ordet som han talar: "Detta är min kropp". Där benämner han ju det och ger det ett nytt namn, som det inte hade innan, då det enbart var bröd. Han [Ireneus] säger ju: Efter detta benämmande eller ord består ju brödet av två ting. Det ena är jordiskt (det är bröd, vilket kommer från jorden, som Ireneus här säger) och det andra är himmelskt. Det måste verkligen vara Kristi kropp, som är i himmelen. Vad kan det annars vara för ett himmelskt ting som är i sakramentet bredvid det jordiska, vilket blir närvarande genom Guds benämmande eller ord?⁹⁰

Oekolampadius däremot tolkar Ireneus så att han skulle mena att det jordiska brödet är jordiskt därför att det kommer från jorden men samtidigt himmelskt därför att man lovar och tackar Gud för brödet. *"Så kan man lära Ireneus att bli en svärmarer"*, utbrister Luther (860, 245; LW 37, 116). Luther påpekar att i så fall allt bröd i denna mening blir himmelskt genom bordsbönen. Men hur kan man bevisa att detta verkligen är vad Ireneus menar? Jo, genom att Oekolampadius säger det. Den som

⁸⁶ SL 20, 855, 234; LW 37, 112

⁸⁷ Ireneus (130-202) var en av fornkyrkans allra främsta teologer. Han var lärjunge till Polykarpus och verksam i Lyon.

⁸⁸ SL 20, 859, 243; LW 37, 115f

⁸⁹ Grundtexten har: "Was mag aber das Nennen sein, da Gott das Brod mit nennt?"

⁹⁰ SL 20, 859, 244; LW 37, 116

inte inser det har ingen Ande. Det behövs ingen bevisning, utan det som svärmarna säger måste vara den vissa sanningen! (860, 245). Luther däremot bevisar sin sak utifrån Guds ord och genom att noga se vad Ireneus verkligen säger. Luther skriver:

*Men vi vet ju att vanligt bröd förblir vanligt bröd även när vi uttalar bordsbönen (Benedicite) över det. Men Ireneus säger att det efter [detta] Guds ord inte längre är vanligt bröd, utan jämte det jordiska brödet också ett himmelskt ting. Och det är en oförskämd fräckhet när någon vill tolka Guds benämning som en mänsklig tacksägelse, välsignelse eller lovprisning. Paulus lär oss ju i Rom. 4:17 vad Guds benämning eller kallande innebär: ”Gud kallar på det som inte är till som om det var till.” Alltså talar Ireneus här också om Guds benämning och kallande, vilket också Mose gör då han betygar att Gud genom sitt benämning eller kallande (d.v.s. genom ordet) skapade allt. Eller var du en mästare och säg mig vad **vocatio Dei** annars skulle kunna betyda än **Deus vocat, dicit, appellat, nominat**.⁹¹ Det är hans ord då han säger: ”**Detta är min kropp**” liksom när han säger ”**Varde ljus**” och det blir ljus (1 Mos. 1:3). Käre läsare! Det är Gud som här benämner och kallar, och det han benämner och kallar det står genast där, såsom Ps. 33:9 säger⁹²: ”**Han talar och då står det där.**”⁹³*

När man här läser Luther är det uppenbart hur viktigt det är för honom att man tolkar språket på rätt sätt. Luther lägger ner stor energi på att verkligen visa vad både Ireneus och Skriften verkligen säger. Men svärmarna kommer bara med lösa påståenden och de bevisar aldrig sina tolkningar ordentligt. Luther visar att man måste läsa och tolka både bibelordet och kyrkofädernas ord i deras naturliga sammanhang. Språket är inte godtyckligt, utan det har en tydlig mening. Detta gäller redan vårt vanliga, mänskliga språk, åtminstone om författaren är en person som har förmågan att skriva klart och tydligt. Den förmågan får vi inte fränkänna sådana framstående teologer som Ireneus. Men Guds eget ord är det allra klaraste och tydligaste ord man kan tänka sig. När Luther jämför konsekraionsordet med skaparordet är detta inte godtyckligt. Det är Gud själv som talar både vid världens skapelse och i nattvardens instiftelseord. För Luther är därmed saken avgjord. Det Gud talar sker också så som han har sagt.

Luthers framställning av Ireneus visar med all tydlighet att Luther lär en närvaro som äger rum omedelbart när orden uttalas. De som försöker förvrida Luthers bibliska uppfattning här till att Luther inte skulle lära att närvaron börjar när instiftelseorden uttalas gör precis som Oekolampadius och de andra svärmarna. De låter varken Ireneus eller Luthers uttalanden komma till sin rätt. Ännu mycket mindre låter de Jesu egna ord stå där enkla, klara och tydliga: ”Detta är min kropp”, ”Detta är mitt blod”. Detta är mäktiga skaparord som åstadkommer vad de säger.

Luther anför citat till övermått, som det finns så rikligt av hos kyrkofäderna:

Likå i den femte boken, kapitel 5 skriver han [Ireneus]: ... När nu Guds ord kommer över den blandade kalken och det tillredda brödet, så blir det Kristi kropps och blods sakrament, genom vilket också vår kropps natur tilltar och består. Hur kan de då säga att kroppen inte skulle ha förmågan att vara bärare av Guds gåvor, vilka är det eviga livet, när den [kroppen] dock närs av kroppen och blodet och blir en lem [i hans kropp].⁹⁴

Och vidare:

S:t Hilarius vill vi också höra, vilken var en av de gamla lärarna och en förträfflig utläggare av Skriften. Denne skriver mot arianerna i bok 8 om Treenigheten:

Eftersom Ordet sannerligen har blivit kött och vi sannerligen tar till oss detta kött i Herrens måltid, hur kan vi då undvika att tro att han inte också förblir naturligt i oss? Han har ju antagit vårt köttets natur då han blev människa och kommer aldrig mer att lämna den. Dessutom har han blandat in sitt köttets natur och sin eviga natur i köttets sakrament, som vi alla blir delaktiga av.⁹⁵

⁹¹ Guds kallelse (vocatio) innebär att Gud kallar, säger, benämner, namnger.

⁹² Folkbibelns övers.: ”För han sade och det blev till, han befalldes och det stod där” (Ps. 33:9).

⁹³ SL 20, 860, 247; LW 37, 117

⁹⁴ SL 20, 862, 252; LW 37, 119

⁹⁵ SL 20, 863, 254; LW 37, 120

Luther betonar här särskilt de latinska orden *sacramentum carnis nobis communicandae*, d.v.s. gemenskapen av vår naturs kött i sakramentet. Detta kan ju inte betyda något annat än att Hilarius klart bekänner sig till realpresensen. Kristus har i och genom inkarnationen i sin gudomliga person upptagit vår mänskliga natur. Han har blivit sann människa men är också sann Gud i en person. När han ger oss sin kropp och sitt blod under bröd och vin i sakramentet är det alltså det kött och blod han antog i mandomsanammelsen och som han ständigt har kvar som den förhärligade Frälsaren, som han ger till alla som mottar sakramentet.

Svärmarna gör tyvärr inte det som Paulus manar till i 1 Kor. 11:29. De urskiljer inte Kristi kropp, de skiljer den inte från annan mat. När de säger att ”köttet inte är nyttigt till något” blandar de samman Kristi livgivande kött med det syndiga köttet. Skriften säger ju också uttryckligen att Kristus inte skulle utsättas för förgängelsen (förruttnelsen): ”*Därför gläds mitt hjärta och jublar min tunga. Även min kropp får vila i trygghet att du inte lämnar min själ åt dödsriket eller låter din Helige se förgängelsen*” (Apg. 2:26f). Luther fortsätter:

Ty denna föda var för stark för döden och har förtärt denne frossare och omintetgjort honom. Det är Gud som är i detta kött, ja det är ett Guds-kött eller Ande-kött. Det är i Gud och Gud är i det. Därför är det levande och ger liv åt alla som äter det, både till kropp och själ. Om svärmarna hade kunnat inse detta lilla stycke, så skulle de inte vara så dåraktiga att de smädade oss som ”köttätare” [Fleischfresser], utan de skulle själva tagit tag i sina näsor. Ty det är de själva som är sådana ”köttätare” med sina köttsliga tankar i denna sak, när de tror Kristi kött är förgängligt som annat kött, och inte nyttigt till något. Och det enda de berömmar sig av och trotsar på är att de menar, att när de vänder och vrider på Skriften och kyrkofädernas uttalanden utifrån sitt eget mörker så är det därmed nog. Därmed är sanningen säkert grundad. Men de har lång väg kvar.⁹⁶

För Luther är det avgörande att Skriften är den helige Andes ord. Anden talar tydliga och klara ord, som vi är skyldiga att läsa och tolka på rätt sätt. Det Luther här lär är Skriftens klarhet och tillräcklighet. Detta går rakt emot all modern teologi, som säger att Bibeln är oklar och full med motsägelser och olika mänskliga teologier. Man menar att Bibeln endast är mänskliga tankar om vem Gud är. De som är mer konservativa säger att det visserligen är Guds uppenbarelse, men att denna uppenbarelse är inblandad i mänskliga tankar, där mycket kan vara felaktigt. Teologins uppgift skulle då vara att få fram det gudomliga budskapet och skilja det från det mänskliga, felaktiga. Men sann bibeltro utgår ifrån att alltsammans verkligen är Guds uppenbarade ord, ingivet och inspirerat av den Helige Ande, av Gud själv. Vilken av dessa som är Luthers uppfattning kan var och en förstå om man verkligen läser Luther och tar hans ord på allvar. Mot svärmarnas godtyckliga bibeltolkning skriver han här:

Vad är det nu för en ande, som vill göra detta stycke ovisst och vilseleda oss? Han kan ju ändå inte göra sin egen uppfattning fast och viss, ja han försöker inte ens. Det är förvisso ingen annan än djävulen, som har lust att överallt skaka våra hjärtan och göra så att vi inte kan vara säkra och vissa om någonting. Han vill få oss att sväva hit och dit precis som vinden blåser bort asplöven. Men den Helige Ande är en lärare som är viss och som gör oss vissa och inte låter oss sväva hit och dit. Ty hos Kristus är det inte ja och nej, utan ja och amen (2 Kor. 1:20). Och S:t Paulus lär och berömmar den s.k. ”pläroforian” i Kristus, d.v.s. den fullkomliga, vissa och säkra övertygelsen, som man kan våga allt för och gå i döden för (Rom. 4:21, Kol. 2:2).⁹⁷

”Detta” syftar på brödet

Innan vi lämnar skriften ”Daß diese Worte ... fest stehen” skall vi konstatera att Luther här klart visar att ordet ”detta” i instiftelseorden syftar på brödet. Ofta har man bara betonat att det är ordet ”är” som skall tolkas bokstavligt i den biblisk-lutherska läran: ”Detta **är** min kropp”, ”Detta **är** mitt blod”. Detta är givetvis sant och riktigt. Men många har inte förstått, att det också finns ett lutherskt, bibliskt ”detta”, som syftar på brödet och vinet: ”**Detta** är min kropp”, ”**Detta** är mitt blod”. Kristi ord betyder verkligen att det bröd han håller i handen och det vin han har i bägaren är

⁹⁶ SL 20, 868, 264f; LW 37, 124f

⁹⁷ SL 20, 868, 267; LW 37, 125f

Kristi kropp och blod: Brödet är Kristi kropp, vinet är Kristi blod.⁹⁸ Det har särskilt inom filippismen blivit vanligt att man ryggar för detta och endast menar att det finns en lös anknytning mellan brödet och kroppen. Instiftelseorden skulle då endast betyda att ”tillsammans med” brödet ges Kristi kropp, medan man samtidigt ryggar från att säga att det bröd som vilar på altaret, som prästen håller i handen och sedan delar ut rent konkret är Kristi kropp. Luther däremot visar, att utsagan ”Detta är min kropp” är av samma art som utsagan ”människan Jesus är Gud”. Genom den senare utsagan betecknas att människan Jesus Kristus verkligen är Gud eller att Gud verkligen har blivit människa i Kristus. Detta kallar vi för den personliga föreningen (*unio personalis*).

På liknande sätt, säger Luther, har det genom utsagan ”detta är min kropp” uppstått en förening mellan brödet och Kristi kropp. Men det är inte en *personlig* förening, utan vad vi kan kalla en *sakramentell* förening (*unio sacramentalis*). Under hela nattvardshandlingen är därför brödet förenat med Kristi kropp på ett alldeles unikt sätt. Denna förening går långt utöver något slags parallellskeende, då kroppen och blodet endast skulle vara löst knutna till brödet och vinet.

I skriften ”Att dessa ord står fast” säger Luther (SL 20, 881f, 299f; LW 37, 139f):

Men fastän vi inte är skyldiga att visa varför det är nödvändigt att Kristi kropp är i brödet, vill vi ändå rikligen göra det. Och i korthet kan vi säga att den första nödvändigheten är för Guds skull. Ty vore det inte sant så skulle Kristus vara en lögnare i sina ord då han säger: ”Tag och ät; detta är min kropp, för er utgiven.” Där har du nödvändigheten, min vackre djävul: Ty Gud är sannfärdig och det han säger det gör han också och han kan göra det (Ps. 33:4). Eftersom han här säger ”Detta är min kropp” och med det lilla ordet ”detta” syftar på brödet, vilket svärmarna också bekänner⁹⁹, så måste nödvändigtvis hans kropp vara där. Och det ligger stor makt på denna nödvändighet, så att Gud behåller sin ära då han bekänner sig vara en sannfärdig och trofast Gud... Den andra nödvändigheten är för vår tros skull, eftersom detta är talat för att vi skall tro det. Där Guds ord är där fordrar han och vill ha tron. Där står nu Guds ord, som i sig infattar Kristi kropp och förklarar att den är där. Därför, liksom ordet och tron är nödvändiga, så är också kroppen som infattas i ordet nödvändig för att vår tro skall vara uppriktig och stämma överens med ordet. Man kan inte skilja de båda, ordet och kroppen, från varandra, men även om man skulle kunna det vore det ändå nödvändigt eftersom livet och saligheten är i den.

Några avsnitt i slutet av denna skrift av Luther togs bort av de första filippistiska utgivarna av Luthers samlade skrifter, och man förmodar att det skedde på Melanchtons inrådan. Om detta skrev Amsdorf en hel bok som protest, och i den gnesiolutherska utgåvan som senare kom fanns givetvis alla sidor med.¹⁰⁰

I de uteslutna avsnitten klagar Luther över att Martin Bucer i sin översättning till latin av Bugenhagens psaltarkommentar har smugit in sin falska nattvardslära, och att det även skett med Luthers postillor:

Han har fördärvat den fina boken med giften från er lära om sakramentet. Det är svårt att finna råd mot detta eftersom denna bok har kommit till så många människor under ärevärdige Johans [Bugenhagen] namn och som hans verk. Den säljs så med denna villolära, som han själv med hand och mun alltid har bekämpat. Sådana saker låter ni heliga människor passera, som om ni tyckte att det är en god sak. Ni förmanar honom inte att återkalla och ta tillbaka detta, trots att ni väl vet hur angelägen ärevärdige Johan är om detta och hur svårt han har blivit skadad genom detta bovstreck (SL 20, 889, 317; LW 37, 147).

Samma sak har skett med det allra bästa bokverk jag någonsin har åstadkommit, nämligen postillorna. Även papisterna vill gärna ha dessa böcker. Men genom företal, underrubriker och kommentarer har han [Bucer] förstört dem så under mitt namn, att denna lastbara och skändliga lära förs fram på ett sätt som kanske är värre än genom alla era böcker. Vad skall jag göra? Hur kan jag nu rätta till detta? Det är som om en hund hade bitit mig. Jag har straffat det i nya företal, men vad hjälper det? Djävulen såg väl att denna bok trängde igenom överallt. Därför grep han tag i den och smorde in den med sitt träck. Och så måste jag, oskyldige man, bli djävulens skitåkare vare sig jag vill eller ej. Men ni anser att vi går på rosor utan att lida något och att det är vi

⁹⁸ Se Hardt, Om altarets sakrament, s. 42ff

⁹⁹ Luther menar att svärmarna bekänner att det Jesus talar om verkligen är brödet. Luther talar här inte om Carlstadt utan om Zwingli och Oekolampadius.

¹⁰⁰ Se SL 20, 888, 316, not 2; LW 37, 147. Flera sidor om Bucer togs bort. Se även Hardt: Om altarets sakrament, s. 28

som är förtalare och angripare medan ni är idel helgedom. Ändå sprider ni sådana giftiga elakheter och mördande stick, som inte kan botas. Och det är sant: om jag verkligen vore en kristen, så skulle jag vara så sinnad att någon hellre skulle få skära halsen av mig än att få ta emot denna ondskas, där jag och min bok måste bära fram detta själamördande gift utan vett och vilja (SL 20, 889, 318; LW 37, 147).

Vidare klagar Luther i detta borttagna stycke över att Bucer framhåller att Melanchton skulle ha närmat sig de reformerta. Vi vet i efterhand att detta åtminstone i viss mån stämde överens med Melanchtons verkliga övertygelse, som han försökte dölja för Luther. Bucer hade nog sett vad Luther inte ville se. Redan 1523 hade Melanchton gjort vissa tivelaktiga uttalanden.¹⁰¹ Troligen var dock Melanchton överens med Luther vid denna tid (1527), men det är svårt att säga var Filip verkligen stod eftersom han så ofta dolde sin uppfattning. Klart är dock att han efter hand blev mer och mer kritisk mot Luthers massiva närvarolära. Luther nåddes senare av anklagelser mot Melanchton och andra professorer i Wittenberg, och då lär Luther ha skrivit över dörren till föreläsningssalen: "Våra professorer måste förhöras angående nattvardsläran." Om detta är korrekt återgivet vet jag inte, men Melanchton skrev i brev att han trodde att han snart måste lämna Wittenberg på grund av Luther. Troligen har Melanchton i regel gett efter när Luther talat allvarligt med honom. På detta ställe försvarar i alla fall Luther sin vän och medarbetare med orden:

Men denne Bucer nöjer sig inte med detta. Magister Philippus Melanchton måste också stå ut med att han om honom skriver: "Philippus må nu tro vad han vill, men i viss mån har också han i alla fall lärt att det bara är bröd i nattvarden." Se kära vänner hur dessa heliga människor pådyvlar oss saker och med våld vill föra oss, blinda, andefattiga köttätare över till sin tro. Som om deras Gud inte skulle kunna komma till ära utan oss wittenbergare och bevara deras tro! ... Paulus säger att inte endast utövarna utan också dem som håller med är skyldiga till döden (Rom. 1:32).¹⁰² (SL 20, 890, 320f; LW 37, 149)

Det är inte så underligt att de filippistiskt sinnade utgivarna av Luthers verk inte vill ha med dessa ord av Luther. Man ville inte erkänna att det fanns en allvarlig skillnad mellan Luther och Melanchton i nattvardsläran utan ville få det att se ut som om filippismen vore den rätta tolkningen av Luther.

E. Luthers stora bekännelse om Kristi nattvard (1528)

Denna skrift kom 1528 och den utgör som tidigare nämnts Luthers sista stora förmaning till svärmarna. Här måste betonas att Luther inte har den syn, som i våra dagar blivit så populär även inom bekännelsekretsar, nämligen att man skall låta villolärarna stanna kvar inom den rättrogna kyrkan så länge förmaning pågår. Den som uppmärksamt läser igenom Luthers skrifter mot sakramentsförnekarna ser att Luther från första början kraftigt tar avstånd från dessa villolärare och varnar för dem. På grund av sin falska lära måste de tystas och utestängas. Den förmaning och varning Luther ger i sina nattvardsskrifter sker utanför kyrkogemenskapens ram. Titus ord om att "en eller ett par gånger" förmana villolärarna används aldrig av Luther som ett ord som skulle ge dessa rätt att stanna kvar och förkunna sin falska lära. Nej, de skall omedelbart tystas och bekämpas offentligt. Efter offentlig förmaning visar sedan Luther dem ifrån sig och skriver inte mer mot dem. Detta ser vi särskilt här i inledningen till Luthers stora bekännelse. Han tackar först Gud för att de tidigare skrifterna har inneburit att många har fått upp ögonen för det farliga i detta svärmeri. Det är Satan som ligger bakom det, och avslöjandet av den falska läran har lett till att djävulen har blivit alldeles rasande. Nu har villolärarna blivit tillräckligt varnade, och Luther tänker inte skriva mer mot dem utan istället behandla dem med tystnad enligt orden till Titus (3:10).

Denna inställning hos Luther bygger på att han tar Kristi ord om falska profeter på högsta allvar. När man efter undersökning har konstaterat att de verkligen lär falskt, mot Guds ord, skall de genast undflys och undvikas. "Ta er till vara för falska profeter" (Matt. 7:15). Men sedan detta är gjort skall

¹⁰¹ I sina kommentarer till Johannes evangelium skrev han 1523: "Kristus äts genom ordet och därför genom tron, men inte genom något köttligt ätande". LW 37, 149 not 261. WA 23, 320.

¹⁰² "De känner mycket väl till Guds rättvisa dom, att de som handlar så förtjänar döden. Ändå gör de sådant, och de samtycker dessutom till att andra gör det" (Rom. 1:32).

också Kristi trogna får varnas. Då skall också villolärarna som har drivits ut ur kyrkan varnas några gånger. Luther skriver att han inte längre har något hopp om villolärarna, men att de skall varnas och vederläggas grundligt för de trogna kristnas skull. Luther skriver:

Genom dessa två böcker - en mot de himmelska profeterna och en mot svärmarna - har jag nu gjort nog mot alla förståndig kristna så att de inte skall föras vilse utan kan sätta sig emot dessa förförare. Men jag vill ändå styrka de svaga och dem som hittills inte har blivit bitna av svärmeanden. Fastän svärmarna skriker att de har vunnit vill jag nu förklara dessa artiklar ännu utförligare och låta denna skrift bli min sista i denna sak.¹⁰³

Luther ser den falska läran som offentlig synd, och de som driver den måste behandlas som verkliga villolärare och inte som svaga bröder, som skall förmanas inom kyrkan. De som blir förförda skall man på allt sätt hjälpa så att de förs till rätta. Luthers uppfattning kan väl sammanfattas med orden ”stränghet mot förförarna, mildhet mot de förförda”.¹⁰⁴

I sin stora bekännelse behandlar Luther tre huvudområden:

1. Varning till de egna genom att visa att villolärarna inte alls har gett något svar på Luthers skäl för den bibliska läran om Kristi kropps och blods närvaro i brödet och vinet.¹⁰⁵
2. En genomgång av de ställen hos evangelisterna och Paulus som handlar om nattvarden.¹⁰⁶
3. En bekännelse och ett upprepande av de grundläggande trosartiklarna mot dessa villolärare och nya som kan uppstå, så att ingen efter Luthers död skall kunna tvivla på vad han verkligen har lärt i enlighet med Skriften.¹⁰⁷

Här kommer i huvudsak det första huvudområdet att behandlas. Luthers stora bekännelse är mycket omfattande och reformatorns bevisföring är ofta både lång och ingående. Det är mycket intressant att ta del av hur Luther steg för steg driver motståndarna med deras ohållbara argument in i ett hörn varifrån de inte kan komma ut. Han visar utifrån deras egna förutsättningar att deras sak är logiskt ohållbar och att deras bibeltolkning är språkligt omöjlig. Detta gör Luther inte bara på ett sätt, utan med en rad olika argument. När motståndarnas argument är söndersmulade visar så Luther vad som måste vara den bibliska, klara läran i alla de ställen som behandlas. Han visar att svärmarna utgår från förnuftet på ett felaktigt sätt när de sätter detta vid sidan av eller över Skriften. Så finns i hela denna skrift ett mycket rikt material när det gäller hur en biblisk exegetik och hermeneutik bör gå till. Grundtanken är att Bibeln verkligen är Guds inspirerade, ofelbara ord, där den Helige Ande själv talar. Anden kan inte motsäga sig själv. Därför utgörs den bibliska bevisningen huvudsakligen av bibelställen som talar om den sak det gäller. Ställen som talar om något annat hör inte hemma som bevis för den lära som behandlas. De klara ställena skall användas för att belysa de dunklare och mera svårförståeliga. Så är Luther företrädare för den s.k. *loci-metoden*. De ställen (*loci*) som talar om en viss läropunkt är de ställen som skall avgöra vad som är biblisk lära, inte något annat.

Vidare utgår Luther från sådana bibliska läror som redan är klart och tydligt bevisade, t.ex. att Kristus är sann Gud och sann människa i en person. Ett enskilt bibelställe får inte tolkas i strid mot denna redan erkända och bevisade läropunkt. Luther är därför inte rädd att dra slutsatser utifrån den lära som klart och tydligt har bevisats. Ett exempel är läran om Kristi mänskliga naturens allestädesnärvaro. Eftersom Bibeln klart och tydligt lär att Kristus samtidigt är både Gud och människa i en person, kan det inte finnas någon plats där bara Gudomen är, men inte Kristi mänskliga natur. I så fall skulle Kristi person spjälkas upp. Detta menar Luther är en av svärmarnas värsta villfarelser. De gör inte allvar av Kristi två naturers personliga enhet. De upprepar därför

¹⁰³ SL 20, 896, 4; LW 37, 162

¹⁰⁴ Jämför till detta orden i företalet till Konkordieboken, SKB s. 39-40, Tr18, ”Vad beträffar det fördömande, ogillande och förkastande av falsk och oren lära - särskilt i fråga om Herrens nattvard...”, där fördömmelsen gäller villolärarna, medan de förförda bedöms mildt och med förhoppning att somliga av dem genom undervisning skall kunna föras tillrätta.

¹⁰⁵ SL 20, 896-1035, §§ 5-357; LW 37, 3-303

¹⁰⁶ SL 20, 1036-1094, §§ 358-508; LW 37, 303-360

¹⁰⁷ SL 20, 1094-1105, §§ 509-545; LW 37, 360-372

*Nestorius*¹⁰⁸ gamla villfarelse, som kyrkan för länge sedan med kraft har avvisat. Luthers kristologi stämmer däremot väl med fornkyrkans lära. När svärmarna säger att Kristi kropp inte kan vara i nattvarden går de emot den bibliska kristologin. Luther visar med många argument att Kristi kropp kan vara på olika ställen samtidigt. Kristus har många olika närvarosätt, vilket Luther bevisar utifrån Skriften själv. Många har då missförstått Luther och trott att närvaron i sakramentet för Luther skulle vara samma sak som Kristi kropps allestädesnärvaro. Nej, Luther använder bara detta argument för att visa att svärmarnas huvudtes – att Kristi kropp bara kan vara på en plats i himlen – är felaktig.

Vidare argumenterar svärmarna för att det andliga ätandet av Kristi kropp, som är det samma som trons ätande, skulle stå i motsättning till det kroppsliga ätandet i nattvarden. Luther visar att detta är två skilda saker, som inte får blandas samman. Hos evangelisten Johannes talar Kristus om trons ätande av Kristi kropp och blod, som är nödvändigt för frälsningen. Det är alltså fråga om själva rättfärdiggörelsen genom tron. Denna lära har Luther under många år med kraft fört fram, och hela reformationen grundar sig på den. Människan blir salig genom tron allena, och grunden för denna tro är Kristi verk, hans död och uppståndelse. Kristus har som gudamänniskan burit hela världens synd och genom uppståndelsen har Gud förklarat att denna synd nu är bortskaffad, kastad i havets djup. Detta tar den botfärdige syndaren emot genom tron utan gärningar.

Men nu gör svärmarna det grundläggande felet att de spelar ut den centrala läran om rättfärdiggörelsen mot läran om Kristi kropps och blods närvaro i sakramentet. Eftersom tron på Kristus är ett andligt ätande av Kristi kropp och blod måste enligt svärmarna också nattvarden ätande vara andligt och endast symboliskt. Luther använder en stor del av sin skrift till att bemöta detta argument. Svärmarna har rätt i att det finns ett andligt ätande av Kristi kropp och blod. Luther instämmer i det. Så varför skriver de hela tiden så mycket om detta som båda sidor är överens om? Jo, för att detta är deras huvudargument: Eftersom Skriften lär ett andligt ätande kan det inte finnas något annat slags ätande. Här kommer deras förnuftsargument in: Det är ovärdigt för de kristna att rent fysiskt äta Kristi kropp och blod. Köttet är ju inte nyttigt till någonting, som Kristus själv säger. Luther protesterar då med kraft: Skilj mellan det syndiga köttet, som inte är nyttigt, och Kristi eget kött, hans egen kropp, som i högsta grad är nyttigt till frälsning och evig salighet!

Svärmarnas argument

Vi kan schematiskt framställa några av svärmarnas argument så här:

1. Förnuftet säger att Kristi kropp inte kan vara på flera ställen samtidigt. Alltså är Kristi kropp endast i himmelen, inte i nattvarden.
2. På många ställen använder Bibeln bildspråk. Alltså måste också nattvardsorden vara bildliga.
3. Förnuftet säger att det är ovärdigt för kristna att äta Kristi kött, det blir kannibalism. Bibeln lär på andra ställen ett andligt ätande av Kristi kött. Alltså är nattvarden ätande bara andligt.
4. Köttet är inte nyttigt till något. Alltså är ett kroppsligt ätandet i nattvarden uteslutet och onyttigt. Den kroppsliga närvaron är onödig. Vi har ju läran om rättfärdiggörelsen, och det räcker.
5. Konsekrationen ifrågasätts. Kristus har inte befallt att vi skall upprepa instiftelseorden. Även om den första nattvarden gav lärjungarna Kristi kropp och blod sker detta inte i vår nattvard.

Utifrån dessa förnuftsargument omtolkar svärmarna instiftelseorden. Men de är oeniga om hur detta ska ske. Carlstadt lär att ”detta” inte kan syfta på brödet, Zwingli lär att ”är” måste tolkas som ”betyder” och Oekolampadius att ”kropp” måste förstås som ”kroppens tecken”. Det enda gemensamma är deras lära om Kristi kropps frånvaro.

¹⁰⁸ Nestorius o.381-451, patriark av Konstantinopel, kunde inte acceptera Maria som gudaföderska, vilket hans motståndare Cyrillus skriftenligt hävdade. Hans lära fördömdes i Efesus 431.

Mot allt detta argumenterar Luther med stor kraft. Han bemöter varje argument med stor noggrannhet. Vi skall här ta upp några av Luthers argument. Han har många fler, men alla kan inte tas upp i detta föredrag.

Luther 1: Kristi kropp kan vara på flera ställen samtidigt.

Här upprepar Luther sin kända framställning om de tre närvarosätten Kristus har.¹⁰⁹

De grunder, varpå jag i denna sak stöder mig, är följande: Den första är denna vår trosartikel: Jesus Kristus är till väsendet sann, verklig och naturlig Gud och människa, oupplösligt och oskiljaktigt förenade i en person. Den andra: Guds högra hand är allestädes närvarande. Den tredje: Guds ord är inte bedrägligt eller talar osanning. Gud har och vet mångahanda sätt att vara på en ort och icke blott det enda sätt, som svärarna gycklar med och som filosoferna kallar lokalt eller rumsligt. Vidare: Kristi enda kropp har tre olika existensformer eller närvarosätt. Sofisterna talar här rätt om detta när de säger att det finns tre sätt att vara på en plats, nämligen localiter eller circumscriptive, diffinitive eller repletive vilket jag här översätter för att man lättare skall förstå det.

För det första ett gripbart och kroppsligt sätt, då han lekamligen vandrade omkring på jorden och hans kropp var till rummet begränsad. Detta sätt kan han ännu använda, när han vill, såsom han gjorde efter uppståndelsen och skall göra på den yttersta dagen, såsom Paulus säger i 1 Tim. 6: 'Vilken den salige (ende) Guden vid den tiden skall låta oss se', och Kol. 3: 'När Kristus, ert liv, blir uppenbarad' o.s.v. På detta sätt är han inte hos Gud eller Fadern eller i himmelen, såsom svärmandarna fantiserar. Ty Gud är inte ett utsträckt rum eller en ort. Om detta närvarosätt är det fråga i de bibelställen, som svärmandarna anför och som talar om att Kristus lämnar världen och går till Fadern o.s.v.

För det andra kan Kristus vara på ett obegripligt och andligt sätt, då han inte begränsas av rummet, utan genomtränger alla skapade varelser, varhelst han vill, liksom min syn (för att använda en grov bild) genomtränger luften, ljuset och vattnet och är där utan att begränsas av rummet eller liksom ett ljud eller en ton går genom luften, vattnet, brädet eller väggen och är där utan att begränsas av rummet, och liksom vidare ljuset och hettan genomtränger luft, vatten glas, kristall och dylikt utan att vara rumsligt begränsade, med flera dylika exempel. Detta sätt använde Kristus, då han gick ut ur den tillslutna graven, då han kom genom stängda dörrar, då han är i nattvardens bröd och vin och då han, såsom vi tror, föddes av sin moder o.s.v.

För det tredje kan han vara på ett gudomligt och himmelskt sätt, när han är ett med Gud. Enligt detta sätt är alla skapade varelser honom mycket närmare och mycket lättare att genomtränga än enligt det andra sättet. Ty om han enligt det andra sättet kan vara i och hos de skapade varelserna på ett sådant sätt, att de inte känner, berör, omsluter eller fattar honom, hur mycket mera och underbarare skall han då inte enligt detta höga tredje sätt vara i de skapade varelserna, så att de inte omsluter och fattar honom, utan i stället så, att han har dem för sig närvarande, omsluter och omfattar dem. Ty då Kristus är ett med Gud, måste du förlägga detta hans väsen långt, långt utanför skapelsen, så långt som Gud är utanför den, men å andra sidan så djupt inne i skapelsen och så nära den, som Gud är i sin skapelse. Ty han är en oskiljbar person med Gud. Där Gud är, där måste även han vara – annars är vår tro falsk. Men vem kan säga, hur detta går till? Vi vet förvisso, att han i Gud är utanför alla skapade varelser och med Gud en person, men hur detta går till, det vet vi inte. Det övergår vårt naturliga förnuft, ja, även änglarnas i himmelen, och är känt endast för Gud. Då vi inte kan fatta detta, och det ändå är sant, bör vi inte förneka hans ord, innan vi kan bevisa, att Kristi kropp inte kan vara där hans ande är, och att detta sätt att vara inte är sant. Det tillkommer svärmandarna att bevisa detta, men det är dem omöjligt.

Att Gud kan ha och känna ännu flera sätt, varmed Kristi kropp kan vara närvarande, vill jag härmed inte förneka. Jag har bara velat visa, vilka stora narrar svärmandarna är, då de inte tillskriver Kristus mer än det första, begripliga sättet att vara, fastän de inte kunnat bevisa att detta strider mot den mening vi företräder. Ty jag vill på intet sätt förneka, att Guds makt skulle kunna åstadkomma, att en kropp även på kroppsligt, begripligt sätt samtidigt är på flera ställen. Ty vem kan bevisa, att detta är omöjligt för Gud? Vem har sett

¹⁰⁹ Detta ställe citeras i Konkordieformeln, SD art. 7, 94-103 och texten återges här enligt SKB, s. 626f. I Luthers stora bekännelse finns denna sak på två ställen SL 20, 947f, 134-139 och 954, 154-158; LW 37, 214-217 och 222f

gränsen för hans makt? Svärmandarna menar förvisso, att Gud inte förmår detta. Men vem vill sätta tilltro till deras mening? Varmed bevisar de ett sådant påstående?”¹¹⁰

Det avgörande för Luther är att filosofernas tre olika närvarosätt bekräftas av Skriften. Som sann Gud och sann människa är Kristus alltid närvarande enligt det *repletiva* sättet. Sonen är på Faderns högra sida och inför honom är hela skapelsen och han är djupt inne i den. Det finns ingen plats där Kristi mänskliga natur inte är.

När Kristus gick här på jorden var det på det vanliga lokala eller *circumscriptiva* sättet. Han åt och drack, talade och rörde sig, led och dog. Han uppstod också med sin fysiska, synliga kropp och han visade lärjungarna hålen efter spikarna i sina händer och fötter och efter svärdet i sin sida. Kristi uppståndelse och himmelfärd skedde på detta sätt, och på samma sätt skall han komma tillbaka och visa sig för hela mänskligheten på den yttersta dagen.

Men Kristus är inte begränsad endast till detta närvarosätt så att han skulle vara innesluten i himmelen och därmed inte kunna vara i nattvardens bröd och vin, som svärmandarna menade. Nej Kristus kan också vara närvarande på ett tredje sätt, som Luther kallar det *diffinitiva*. Detta innebär att två materior samtidigt kan inta samma plats. Så gick Kristus med sin kropp genom gravstenen och genom de stängda dörrarna. Så kan han också vara i nattvardens bröd och vin. För Luther är det avgörande att detta närvarosätt innebär att brödet och vinet blir kvar utan att förändras, medan samtidigt Kristi kropp och blod är där. Hur kan vi veta det? Jo, endast därigenom att Kristus själv säger det: Detta är min kropp. Detta är mitt blod. ”Detta” är brödet och vinet. För Luther är sakramentsnärvarons mysterium framför allt detta att Kristus om själva brödet säger att det är hans kropp och om vinet att det är hans blod.

Katolikerna försvagade detta när Thomas ab Aquino¹¹¹ förklarade att Kristi kropp inte kan existera tillsammans med brödet, utan att då brödets substans måste försvinna och ersättas av Kristi kropps substans. Det var ett filosofiskt försök att ta bort anstöten i den dubbla, samtidiga närvaron av både brödet och kroppen, vinet och blodet på en och samma plats. Därför skrev Hermann Sasse att Thomas var till hälften kalvinist.¹¹²

Inte heller filippisterna kunde acceptera samexistensen av brödet och Kristi kropp, utan menade att det endast var så att kroppen gavs samtidigt med eller vid sidan av brödet. Inom 1600-talsortodoxin fortsatte detta betraktelsesätt trots att man menade sig ta avstånd från filippismen. Melanctons ifrågasättande av identiteten mellan Kristi kropp och brödet upprepades av senortodoxen Hollazius, som menade att en sådan identitet är omöjlig. Det var en ”obiblisk paradox” av Luther, skriver han. Tom Hardt tar upp detta i sin avhandling om nattvarden:

Konsekvensen av den[na] modifierade bibeltrohet blir en realpresens vid sidan om och samtidigt med brödets hanterande. Detta är samma ifrågasättande av satsen ”panis est corpus” [brödet är kroppen], som Melancton framfört... och som den lutherska ortodoxin under 1600-talet skulle sätta på pränt. David Hollazius: ... ’Propositio illa: Panis est corpus Christi, non est biblica’ [Utsagan ’brödet är Kristi kropp’ är inte biblisk]... Panis est corpus avförs därmed som blott Luthers privata uttryckssätt... Därmed har melanctonianismen anknutit till transsubstantiationslärans axiom: ”Hoc est corpus” betyder ”corpus est corpus”. Luthers paradox ”panis est corpus Christi, non est biblica”.¹¹³

Att Luther lärde annorlunda än både högskolastiken (Thomas) och senortodoxin (Hollazius) framgår med all önskvärd tydlighet av hur Luther beskriver det *diffinitiva* närvarosättet. Det kännetecknas ju just av att två olika ting identifieras och intar samma plats i rummet. Dörrarna var stängda och ändå intog Kristi kropp samma plats. Graven var förseglad, men ändå uppstod Kristus

¹¹⁰ SL 20, 946ff, 134-139; LW 214-217

¹¹¹ Thomas ab Aquino, o.1225-1284, dominikan från Lazio, skolastikens främste teolog och filosof.

¹¹² Hardt, Om altarets sakrament, s. 26: ”Yes, Thomas Aquinas was a Semi-Calvinist”.

¹¹³ Hardt, Venerabilis, s. 251, not 2.

och gick genom den hårda stenen med sin fysiska kropp.¹¹⁴ Detta är för Luther det avgörande beviset för att det som vanligen är omöjligt blir möjligt genom Guds ord och Guds makt. Eftersom Skriften säger att Jesus gick genom stängda dörrar måste han ha gjort det.¹¹⁵ Och eftersom Skriften säger att brödet är Kristi kropp, måste det vara så. Kristi kropp utgör alltså en identitet med brödet, en identitet som vi kallar *unio sacramentalis*. Luther är medveten om att det för förnuftet är omöjligt att Kristi kropp, som är så stor och som har kött och ben skulle kunna rymmas i varje liten brödbit i nattvarden. Men eftersom Jesus själv säger det måste det vara sant. Luther skriver:

På sådant sätt var det med Kristi kropp, när han gick ut ur den förseglade graven och då han kom till lärjungarna genom stängda dörrar. Vi kan då inte mäta eller begripa på vilken plats hans huvud eller fötter var, då han for genom stenarna, och ändå måste han komma igenom. Men han tog inte bort någon plats, och stenen gav honom ingen plats, utan stenen förblev sten så stor och tjock som den var... På samma sätt är och kan Kristus vara i brödet. Han kan också visa sig begripligt och synligt var han vill. Ty liksom den förseglade stenen och de stängda dörrarna blev oförändrade och oförvandlade, och dock hans kropp samtidigt var på samma plats som stenen och träet, likaså är han också i sakramentet samtidigt där brödet och vinet är, och dock utan att bröd och vin blir förändrade eller förvandlade.¹¹⁶

I ett längre avsnitt går Luther igenom det han kallar *praedicatio identica*, alltså utsagor om två olika saker som är ett (1026,336–1035,357). Luther visar här att utsagan ”brödet är Kristi kropp” går utöver den mänskliga filosofin. För både den medeltida skolastiken och även för den senare lutherska ortodoxin var det orimligt att tänka sig att brödets materia samtidigt var Kristi kropps materia på samma plats. Thomisterna löste problemet med att ta bort brödets substans och ersätta den med Kristi kropps substans så att satsen därmed blev ”Kristi kropps (substans) är Kristi kropp”. Senortodoxin var här beroende av Melancthon och såg ordet ”detta” som syftande på den med brödet medföljande kroppen. Betydelsen blev alltså även här ”Kristi (medföljande) kropp är Kristi kropp.” Man avvisade därför Luthers sats ”brödet är Kristi kropp” som obiblisk. Hollazius skrev som vi nyss såg: Luthers paradox ”panis est corpus Christi, non est biblica”. Om denna senare utveckling var Luther lyckligt omedveten. Men hans kraftfulla behandling av *praedicatio identica* visar klart hur Luther utifrån själva bibelordet låter all mänsklig filosofi fara. Eftersom Kristus om brödet säger: ”Detta är min kropp”, så måste det också vara så och vi skall både tro och lära det med all frimodighet.

Luther 2: Kristi kropp är allestädes närvarande

När svärmarna med Zwingli i spetsen förklarar att Kristi kropp efter himmelfärden är innesluten i himmelen och därför inte kan vara i nattvarden strider detta också mot den bibliska kristologin. Zwingli använder begreppet ”Allöosis”, som innebär att man i Kristus skall ersätta den ena naturens egenskaper med den andras. Detta tillämpar Zwingli så, att när det sägs något om Kristus som inte passar förnuftet, tar Zwingli bort anstöten i detta genom sin allöosis. Om Skriften lär att Gud har lidit och dött gäller detta för Zwingli endast den mänskliga naturen. Och när det står att Kristus har all makt i himmelen och på jorden gäller detta för Zwingli endast hans gudomliga natur. Luther skriver:

Så kommer den käre anden hit och ger oss sin allöosis. Med detta vill han lära oss att i Skriften skall den ena naturen tas för den andra i Kristus. Han gör detta så att han faller i avgrunden och menar att bibelstället ”Ordet blev kött” (Joh. 1:14) inte får förstås som det låter utan skall tolkas som att ”köttet har blivit ord” eller ”människan har blivit Gud”. Jag kan inte denna gång angripa denne andes alla villfarelser. Men det säger jag

¹¹⁴ Detta är en slutsats av att gravstenen vältrades bort först efter Kristi uppståndelse, Matt. 28:1-7. Graven var förseglad och väktare stod där och vaktade. Ändå var graven tom, vilket ängeln visade när han uppenbarade sig och vältrade bort stenen och sade: ”Jag vet att ni söker Jesus, den korsfäste. Han är inte här, han har uppstått som han har sagt! Kom och se platsen där han låg.”

¹¹⁵ Joh. 20:19-20. Dörrarna var låsta, men Jesus kom mitt ibland dem och visade sin sårade kropp för dem. Luther räknar med att Kristi fysiska kropp då måste ha passerat dörr och väggar in till lärjungarna.

¹¹⁶ SL 20, 137; LW 37, 216

bara till den som vill låta varna sig, att han skall akta sig för Zwingli och undvika alla hans böcker som satans gift från helvetet. Ty denna människa är helt förvänd och har förlorat Kristus totalt. De andra sakramentarierna håller fast vid en enda villfarelse, men denne kommer inte med en bok bara utan öser hela tiden ut nya villfarelser, ju längre desto fler. Men den som inte vill låta varna sig, han må fara sin väg och veta, att jag har varnat honom och att jag därmed är urskuldad.

Du skall inte tro på eller acceptera att det finns någon s.k. **allöosis** i sådana bibelställen eller att den ena naturen skall tas för den andra i Kristus. Den förvirrade anden hittar bara på sådant och rövar därmed ifrån oss Kristus. Ty han bevisar det inte för dig och kan inte heller bevisa det. Och även om det nu skulle gå att bevisa är det därmed inte bevisat att Kristi kropp inte skulle kunna vara i nattvarden. Ty jag har krävt att de måste ge skäl för varför orden ”detta är min kropp” – så som de låter – måste vara falska, även om Kristus är i himlen. Vi känner ju inte hela Guds fördolda makt så att han inte skulle kunna ha ett sätt att göra så att båda sakerna är sanna, nämligen att Kristus både är i himlen och samtidigt hans kropp i nattvarden.¹¹⁷

Luther betonar att Guds ord och verk inte får bedömas utifrån vad vi kan se med ögonen och erfara med våra sinnen. Lärjungarna satt vid bordet tillsammans med Kristus och såg ingenting annat än honom själv, brödet och vinet. Alltså, säger svärmarna, kan inte Kristi kropp vara i brödet och blodet i vinet. Något mera bevis behövs inte. Men Luther påpekar att Kristus ju ännu inte hade farit upp till himlen vid den första nattvarden. Detta ”bevis” kan alltså inte gälla då, när Jesus firade den första gången. Svärmarna har alltså någon annan, egentlig orsak till sin förnekelse. Ty om Kristi kropp var i brödet vid den första måltiden faller alla deras andra argument. Så visar Luther att Zwinglis egentliga orsak är att han utgår från förnuftet, som särskilt tar sig uttryck i hans allöosislära. Luther förmanar läsaren:

Men du, käre bror, måste i stället för allöosis hålla fast vid följande: Eftersom Kristus är sann Gud och människa i en person, så tas aldrig den ena naturen istället för den andra i Skriften. Ty allöosis innebär ju att när något sägs om Kristi gudom så skall det gälla hans mandom och vice versa. När det t.ex. står hos Lukas: ”Måste inte Kristus lida detta och så gå in i sin härlighet” (Luk. 24:26), så pladdrar han om att Kristus här måste betyda den mänskliga naturen. Akta dig, akta dig, säger jag för allöosis, som är djävulens förklädnad. Ty den åstadkommer till sist en sådan Kristus, enligt vilken jag inte gärna ville vara en kristen. Enligt denna allöosis blir ju Kristus då inte mer i sitt lidande och sin död än en vanlig människa. Ty om jag bara tror att den mänskliga naturen har lidit för mig så är Kristus en dålig frälsare för mig och skulle själv behöva en frälsare. Summa: Det djävulen här vill åstadkomma med sin allöosis är något som inte kan beskrivas med ord.¹¹⁸

Luther visar med många bibliska exempel att Skriften verkligen lär att det är Gud som i Kristi person lider och dör för våra synder. ”Så älskade Gud världen att han utgav sin enfödde Son” (Joh. 3:16). ”Han har inte skonat sin ende Son utan utgett honom för oss alla” (Rom. 8:32). Alla verk, ord, lidande och allt vad Kristus gör, det lider den sanne Guds Son och därför är det rätt när man säger att Guds Son har dött för oss, att Guds Son predikar på jorden och att Guds Son tvättar lärjungarnas fötter. Och Hebr. 6:6 säger att ”de korsfäste Guds Son” och 1 Kor. 2:8: ”Hade de känt den [Guds vishet], skulle de inte ha korsfäst härlighetens Herre” (943, 123). Luther fortsätter:

Om nu den gamla trollpackan fru förnuft, allöosis mormor, skulle säga: Ja, men gudomen kan inte lida och dö, så skall du svara: Det är sant. Men eftersom Gud och människa är en person i Kristus, så lär Skriften, för den personliga enhetens skull, att allt som sker med mandomen också sker med gudomen och tvärtom. Och därför är det verkligen så. Ty du måste ju säga att personen Kristus lider och dör. Men nu är denna person sann Gud och därför är det rätt att säga: Guds Son lider. Ty fastän, så att säga, den ena delen, gudomen, inte lider, så lider ändå personen som är Gud genom den andra delen, som är människa... Alltså skall man tillskriva hela personen det som sker med personens ena del på grund av att båda är en enda person. Så talar också alla de gamla lärarna och även nyare teologer och hela Skriften. Men den förbannade allöosis förvrider strax detta och vill växla om det och bara tillägna den ena naturen det som tillkommer hela personen. Genom denna påhittade

¹¹⁷ SL 20, 939, 113-115; LW 37, 206f

¹¹⁸ SL 20, 942, 122; LW 37, 209. Detta ställe citeras i Konkordieformeln, SD 7, 39, SKB, 630.

figur [tropos] förvränger han Skriften och splittrar Kristi person, som han också gör med ”är” [i nattvarden] bara för att han skall kunna lära något nytt och föra fram sina dåraktiga tankar i solen.¹¹⁹

Genom sin lära om allöosis kan Zwingli bortförklara alla bibelställen som talar om hur Kristi mänskliga natur har blivit bärare av gudomliga egenskaper och hur Gud i Kristus har lidit och dött. Även om Gud är överallt måste inte Kristi mänskliga natur vara det, menar han. Så kan Zwingli lära att Kristi kropp endast är på en enda plats i himlen medan hans gudomliga natur är överallt. Detta är enligt Luther att på ett obibliskt sätt spjälka upp Kristi person i två skilda delar, som inte är i sanning förenade i en person. Luther skriver:

Skulle allöosis uppfattas såsom Zwingli lär, så måste Kristus vara två personer, en gudomlig och en mänsklig, eftersom han hänför Skriftens ord om lidandet endast till den mänskliga naturen och vänder bort allt från den gudomliga naturen. Men om Kristi verk är delat, så måste också hans person vara sönderdelad, eftersom allt hans verk och lidande icke är att tillskriva naturerna, utan personen.¹²⁰

Luther visar alltså att med en rätt förståelse av den bibliska kristologin är det omöjligt att resonera så som svärmarna gör om nattvarden. Kristi mänskliga natur, och därmed också hans kropp och blod, är allestädes närvarande i kraft av den personliga föreningen. Detta har blivit en punkt, som den reformerta kyrkan särskilt ifrågasätter. Man menar att det är orimligt att Kristi mänskliga natur skulle kunna finnas överallt. På detta svarar Luther: Skriftens ord går före vårt förnuft. Guds Son är ett med Fadern och den Helige Ande. Det finns bara en Gud, och han är allestädes närvarande. Därför är också Kristi mänskliga natur överallt där Guds Son är, där Gud är. Sedan Gud har blivit människa i Jesus Kristus är Guds Son aldrig mer skild från sin mänskliga natur. Zwingli och den reformerta kyrkan förstör denna viktiga, bibliska lära och splittrar upp Kristus i två skilda delar. Så gjorde som nämnts kättaren Nestorius också, men den bibliska kyrkan avvisade denna villfarelse utifrån Skriften. Tyvärr har den reformerta kyrkan återfallit i denna falska lära.

Luther 3: Kristi kropps närvaro är viktig och nyttig

Om och om igen betonar svärmarna att den fysiska närvaron av Kristi kropp och blod inte för någon nytta med sig. Jesus säger ju att ”köttet inte är nyttigt till något” (Joh. 6:63) eller ”Det är Anden som ger liv, köttet hjälper inte.” (FB). Alltså kan det fysiska ätandet av köttet omöjligt vara nyttigt även om Kristi kött är välsignat för tron. Zwingli skrev ju: ”Kristi kött är verkligen nyttigt, ja utesägligt nyttigt, men inte när man äter det, utan när det är dödat och slaktat för vår skull.” (453, 35). Därför talar svärmarna mycket om själva frälsningen när de talar om nattvarden, så att det ser ut som om de vore mycket fromma. Men detta skall inte lura oss att tro, att de lär bibliskt och klart om nattvarden. Att de talar så vackert om nattvarden och dess nytta för frälsningen står nämligen samman med att de vill förringa och förneka Jesu egna ord om vad som verkligen ges i altarets sakrament. Trots att Jesu själv så tydligt och klart säger: ”Detta [brödet] är min kropp” säger svärmarna att det här ordet av Gud själv måste omtolkas till någonting mera nyttigt. ”Köttet” hjälper ju inte, underförstått: det kött vi äter i nattvarden. De som lär ett fysiskt ätande med munnen måste enligt reformert lära vara kannibaler. De menar att Kristi kropp måste tuggas sönder och förstöras om man äter den i nattvarden. Det hjälper då inte att Luther och alla trogna lärare i hela den kristna kyrkan betygar att det inte är något sådant, kannibaliskt ätande det är fråga om. Fastän alla nattvardsgäster äter Kristi kropp och dricker hans blod sker ätandet på ett sätt som vi inte kan förstå. Kristi kropp kan inte förstöras genom vårt ätande. Ätandet sker på ett övernaturligt men ändå konkret, jordiskt sätt så att brödet verkligen är Kristi kropp och vinet hans blod. Detta tror vi på grund av Jesu egna ord: ”Tag och ät - detta är min kropp”.

Luther visar först att ordet kött i Skriften används på olika sätt. Det kan dels betyda kött i den rent konkreta meningen som det kött djur och människor har, alltså deras fysiska kroppar. Men det

¹¹⁹ SL 20, 944, 126; LW 37, 211

¹²⁰ SL 20, 946, 130b; LW 37, 212f. Citerat i Konkordieformeln, SD art. 7, 43, SKB 639f.

kan också betyda kött i motsats till ande. I den mening använder Jesus ordet när han säger ”Det som är fött av kött är kött och det som är fött av ande är ande” (Joh. 3:6). Köttet i denna motsättning är vårt syndiga, mänskliga kött, som efter syndafallet aldrig kan vara rent och heligt i sig självt. Men Kristi kött är utan synd. Jesus är helig och ren och därför inskräper Luther att hans kött aldrig kan åsyftas i motsättningen kött-ande. Kristi kött är ett gudomligt och livgivande kött. Att därför använda ordet ”köttet är inte nyttigt till något” om Kristi kött är en smädelse. Luther skriver:

Det första är att jag skrev att Kristi kött inte hör hemma under ordet ”det som är fött av kött det är kött” (Joh. 3:6). Det hör istället hemma i satsen ”det som är fött av ande är ande”. Detta bevisade jag mäktigt utifrån vår tro och evangeliet, då ängeln säger till Josef: ”Det som är fött [avlat] i Maria är av den helige Ande” (Matt. 1:20) etc., och ”Därför ska barnet som föds kallas heligt...” (Luk. 1:35). Mot sådana dunderslag i Skriften gör han inte mer än sätter sin blotta och bara galla och säger: Kristi kött är fött av kött och jag gör orätt när jag gör detta till idel ande. Detta är inte annat (som jag förstår det) än att den högfärdige djävulen vill säga: ”Du vanmäktige, galne Luther, ska jag svara dig och förklara saken för dig? Jag säger ju att Kristi kött är fött av kött. Låt det då vara så och mucka inte mer mot detta!” Här borde jag väl nu säga: Nådige herre! Det ni säger är rätt och behöver ingen bevisning. Jag skulle göra så om saken betydde lika lite för mig som för denne villoande. När han känner sig träffad av mig springer han antingen iväg eller vredgas eller mumlar ett eller ett par ord om något annat och kallar det ett svar.

Men vi vet att Kristi kött inte kan höra hemma under bibelstället ”det som är fött av kött är kött” även om det tio gånger vore ett gnomä [talesätt, sentens] eller om femton allöosis skulle ha sin växelbank där. Det ändrar ingenting i sak även om det vore ett gnomä, ty Kristus talar där om den nya födelsen och fördömer den köttsliga, gamla födelsen, och han talar om att man inte kan se Guds rike etc. Därför må den vara anatema och förbannad, som säger att Kristi kött är fött av kött. Ty Kristi kött är inte fördömt och måste inte födas på nytt till Guds rike, utan det är heligt och har kommit med den nya födelsen till oss.¹²¹

Så visar Luther att Kristi kropp i nattvarden är livgivande och att det är en allvarlig villfarelse att använda ordet ”köttet är inte nyttigt till något” på Kristi kött. När kött står i motsättning till ande i Skriften kan detta aldrig gälla Kristi kött, hävdar Luther med kraft. Det är tvärtom så att Kristi kött i denna motsättning står för anden. Kristi kropp har en andlig makt och kraft till frälsning från det syndiga köttet. Zwingli och svärmarna vänder på detta på ett sätt som måste drabbas av ett *anatema*. Kristi kropps närvaro i nattvarden har därför den allra största nytta med sig. När vi brukar nattvarden rätt och tar emot Kristi kropp och blod till syndernas förlåtelse kan vi vara förvissade om att vi tar emot själva den lösepenning, varmed Gud har försonat världen. I nattvardens bröd och vin ges oss den kropp och det blod som blev utgjutet för våra synders skull och som sedan genom Kristi uppståndelse och himmelfärd upphöjdes och förhärligades och sitter på Faderns högra sida.

Luther skriver:

Ty att äta Kristi kött är saligt, nödvändigt och nyttigt, där det äts kroppsligen tillsammans med ordet och tron. Ty där står Skriftens ord: ”För de rena är allting rent.” Läs min lilla bok ska du få se att denne lögnaktige ande inte har förstått att svara och därför vill göra boken misstänkt genom grova, ohövliga lögner. Ett barn på sju år kan väl förstå, att dess två inte står mot varandra: ”Att äta Kristi kropp utan tro är skadligt” och ”Att äta med tro är nyttigt”... Så är också döden och allt ont nyttigt i tron, hur mycket mer då Kristi kropp vilken i sig själv är helig och nyttig och full av gudom.¹²²

Luther 4: Konsekrationen är befalld av Kristus

Luther berättar om några katolska präster som diskuterade om man skall konsekra med orden ”hoc est corpus meum” eller ”hoc est corpus meus”. Då kom en tredje och sa att han också bekymrat sig mycket över detta, och därför brukar ett Ave Maria efteråt (alltså en bön om förlåtelse ifall han konsekrerat fel). Frågan var då vem som verkligen hade konsekrerat. Luther avvisar sådana

¹²¹ SL 20, 969, 190-192; LW 37, 236

¹²² SL 20, 971, 197f; LW 37, 238

spetsfundiga spekulationer. Men, säger han: *Våra svärmarare konsekkrerar eller inviger inte alls!*¹²³ Här har lutherforskare missförstått Luther och trott att han menade att svärmarna inte använde instiftelseorden. Nej, vad Luther säger är att de med sina omtolkningar av ordet och sin förnekelse av närvaron inte längre har Kristi ord trots att de uttalar dem. Det är inte en eller annan bokstav det är fråga om som hos papisterna, vilka dock tror på närvaron och lär denna och därför har ett giltigt sakramentet. Det är fråga om att ge instiftelseorden deras rätta innebörd, vilket svärmarna inte gör. De har därför inte Kristi kropp och blod i sin nattvard, utan endast vanligt bröd och vin.

Vi kan här jämföra med dopet hos sådana som förnekar treenigheten. Även om de uttalar doporden enligt Kristi instiftelse har de inte något kristet dop alls. Den öppna, offentliga förnekelsen av instiftelsen gör att orden inte längre är Guds ord.

På liknande sätt har svärmarna övergivit Guds instiftelse och ord i nattvarden när de öppet och offentligt genom sin falska lära lägger in en annan och främmande mening i instiftelseorden. Svärmarna borde i stället för den ovissa texten sjunga att Kristus är uppstånden eller att han farit upp till himmelen, menar Luther hånfullt. Hans ord lyder:

*Ty eftersom våra svärmarare inte konsekkrerar eller inviger och sitter där så fulla med tvivel, villfarande, oeniga och i mörker över texten, vore det bra att de följer detta exempel, [de påviska prästernas]. Men eftersom de fruktar för mycket för Maria och helgonen eller bilderna kunde de ju istället sjunga "Kristus är uppstånden" eller "Kristus for till himmelen". Sådana sånger och ord strider ju i synnerhet mot nattvarden och gör den så oviss. En sten måtte förbarma sig över dessa så högt upplysta andar, vilka ju annars har lika mycket solsken däruppe som här på huvudet. Men i detta stycke sitter de i ett sådant mörker, att de inte kan se en enda stjärna.*¹²⁴

Zwingli avvisade konsekrationen genom att hävda att Kristus aldrig har befallt någon sådan. Mot detta har Luther en längre utläggning där han visar att Zwingli har fel. Kristus har verkligen befallt att vi skall konsekkrera, d.v.s. välsigna och inviga nattvardsgåvorna genom att upprepa Kristi egna ord om dem. När vi i vår nattvard upprepar orden: "Detta är min kropp, detta är mitt blod" så är det enligt Luther inte bara en historisk berättelse om vad Jesus en gång gjorde under den första nattvarden, utan en verklig konsekration som åstadkommer att bröd och vin genom dessa ord blir Kristi kropp och blod. Det var på denna punkt som Melanchton under senare år inte längre kunde följa Luther. Så står Luthers bibliska undervisning i detta stycke i stark kontrast mot både de reformerta och filippisterna.

Luthers exeges av konsekrationen sker enligt följande. I språket finns det både satser som beskriver vad som sker och sådana som utgör en befallning om vad som skall ske. Detta är Zwinglis indelning, som Luther utgår ifrån. Det första slaget kallas "Thätelworte" (faktaord eller gärningsord, ord som beskriver fakta, vad som sker), t.ex. "solen går upp på morgonen" eller "detta är bröd, detta är vin". Det andra slaget är "Heißelworte" (befallningsord, som återger vad någon befäller), t.ex. "Du skall inga andra gudar ha jämte mig" eller till berget: "Häv dig upp och kasta dig i havet!". Gärningsord är alltså historiska beskrivningar, särskilt sådana där Gud verkar, medan befallningsord är det Gud befäller oss att göra. Jesu ord i den första nattvarden: "Detta är min kropp", "Detta är mitt blod" är alltså fakta/gärningsord. Dessa ord verkar det de säger eftersom de är Guds gärningsord. De är att likna vid skapelseorden: Varde ljus! När Gud sade detta skapades ljuset. När Jesus säger: "detta är min kropp" så blir vanligt bröd samtidigt Kristi kropp. Allt detta gäller den första nattvarden. Kristus uttalar där sitt "Thätelwort" – detta är min kropp – och detta är då ett faktiskt gärningsord. Jesus är Gud, och det han säger är sant i samma stund.

Frågan är vad som gäller när vi sedan i den kristna kyrkan firar nattvarden till Jesu åminnelse. Enligt Zwingli kan då orden "detta är min kropp" och "detta är mitt blod" omöjliga vara något annat och mera än en historisk berättelse om vad Jesus gjorde, alltså enbart kraftlösa fakta/gärningsord. Men Luther protesterar starkt mot denna uppfattning. Jesu ord "gör detta" omfattar inte bara handlingen att vi skall äta brödet och dricka vinet. Eftersom Jesus inte anger några sådana

¹²³ SL 20, 993, 251; ty: "weil unsere Schwärmer nicht consecriren oder darmen" LW 37, 260 (not 159 missförstår Luther)

¹²⁴ SL 20, 993, 251; LW 37, 260f. Det är ej en fråga om liturgi (så LW not 159) utan om instiftelseordens tolkning.

begränsningar måste orden ”gör detta” gälla allt vad Jesus sade och gjorde vid instiftelsen.¹²⁵ Vi skall alltså ta bröd och vin, upprepa Jesu ord ”detta är min kropp/mitt blod” och dela ut de välsignade elementen till att ätas och drickas och under detta också förkunna hans död tills dess han kommer. Jesu befallningsord (”Heißelworte”) ”gör detta” kommer därmed att omfatta och innesluta gärningsorden (”Thätelworte”) ”detta är min kropp/mitt blod”, så att dessa ord - precis som i den första nattvarden - också blir verksamma gärningsord som med gudomlig makt verkar vad orden säger. Luther är alltså övertygad om att när vi konsekrerar bröd och vin genom instiftelseordens upprepande, så är dessa ord i kraft av Jesu befallning lika verksamma som de var under den första nattvarden.

Luther visar också att detta är den enda möjliga tolkningen av Jesu ord: ”Gör detta till min åminnelse”. Svärmarna tolkade orden som en uppmaning till oss att äta vanligt bröd och vin och under denna måltid tänka på Jesu försoning. Detta ligger givetvis *också* i orden. Kristus befäller oss ju att ta bröd och vin, att äta och dricka det och att förkunna Kristi död till hans åminnelse. Men är det verkligen allt nattvarden ger? Är detta hela Kristi befallning? Hur kan vi våga ta ut bara en del av befallningen och påstå att Kristus bara talar om ätandet och drickandet av bröd och vin och om förkunnandet av evangelium? Svärmarna gör sina omtolkningar av orden ”detta är min kropp/mitt blod” och får det till enbart en symbolisk, figurlig innebörd. Men om vi tar Kristi ord på allvar som de låter och som de står där i texten och inte omtolkar dem, måste vi lära att det åtminstone i den första nattvarden är fråga om hans kropp och blod. Eftersom Kristus är allvetande och allsmäktig kan han inte ljuga i dessa ord. Han säger klart och tydligt om brödet och vinet: ”Detta är min kropp, detta är mitt blod.”

Filippistiskt sinnade lutheraner nöjer sig inte med detta utan förklarar att det är annorlunda med vår nattvard. De förnekar konsekrationens omedelbara verkan och säger att Kristi ursprungliga instiftelse är att se som *ett löfte* om att när vi firar nattvarden skall han också hos oss vara närvarande tillsammans med det utdelade brödet och vinet. Men frågan är då: Var finns detta löfte? Ett verkligt löfte är ju något som utlovas, t.ex. när Jesus säger: ”*Se, jag är med er alla dagar intill tidens ände.*” (Matt. 28:20). I nattvarden finns när det gäller närvaron inget löfte av denna typ. Jesu ord är ju uttalade i form av ett gärningsord och en befallning: ”Tag och ät. Detta är min kropp” och ”Gör detta”! Det löfte som finns är löftet om syndernas förlåtelse, men nu är det inte fråga om detta utan om själva närvaron. Den har inte formen av ett löfte, utan av en befallning. Det som var ett gudomligt faktum i den första nattvarden skall nu upprepas hos oss i kraft av denna befallning. Jesu befallning är att vi skall ta bröd och vin, uttala hans ord, dela ut, äta och dricka och förkunna syndernas förlåtelse genom Kristi evangelium om hans död och uppståndelse. Sammantaget kan man givetvis på ett oegentligt sätt kalla detta för ett underbart löfte. Kristi befallning till oss ger den största och underbaraste av alla gåvor då han själv kommer till oss med sin kropp och sitt blod. Men filippisterna använder talet om ett löfte för att ta bort makten i konsekrationensorden. De menar att en sådan konsekrationssuppfattning skulle innebära att vi gör en slags magi av konsekrationen och att detta skulle innebära ett återfall till en romersk-katolsk villolära. Här blandar man samman den katolska läran om prästens påstådda förmåga att genom sin vigning kunna åstadkomma sakramentet med den bibliska läran att Gud själv verkar genom konsekrationensordet, som han befallt oss att upprepa. De påviskas felaktiga uppfattning avvisas som bekant av Luther och hela mässoffersläran avvisas av honom som den värsta styggelse.¹²⁶ Men man får inte kasta ut barnet med badvattnet. Luther lär i verkligheten en konsekrationlära som går vida utöver den romersk-katolska. Luther lär att det i konsekrationen är Guds eget allsmäktiga ord som ljuder. Detta sker inte i kraft av prästens vigning eller i kraft av vårt uttalande, utan enbart genom Guds ords makt och genom att konsekrationensordet verkligen uttalas på Kristi befallning och infattas i orden: Gör detta!

¹²⁵ Här är det givetvis endast fråga om väsentliga ting som framgår av texten och inte om hur Jesus satt eller låg, vilken tacksägelse eller bordsbön han använde o.s.v.

¹²⁶ Se Luther kraftiga ord i Schmalkaldiska artiklarna, SKB 314ff, Tr 462.

För att saken skall stå helt klar för var och en återges här hela det långa stället av Luther:¹²⁷

För det fjärde kommer han [Zwingli] in på nattvardsorden och indelar dem i två delar. Av några gör han en befallning, som befäller oss att göra eller befalla något som t.ex. dessa: ”Tag och ät.” Av andra gör han ett tal eller en berättelse, som bara säger vad som sker. Men här måste jag använda hans konstiga och främmande tyska, som han gillar bättre än storkens klapprande, men som vi måste svettas över innan vi förstår dem. Han stammar och hostar (jag borde säga talar) så här: Där Gud befäller, där är det befallningsord (Heißelworte), t.ex. ”Du skall inga andra gudar ha jämte mig.” Men där han gör något, där är det faktiska ord eller gärningsord (thatlich Worte), som i 1 Mos. 1:14: ”Varde ljus” etc.¹²⁸. Så vill han gärna säga så mycket om han kunde tala: Där det är gärningsord (Thatelworte) händer ingenting när jag uttalar dem. Om jag i enlighet med 1 Mos. 1 säger: ”Må det vara sol och måne”, så blir det ändå ingenting av detta. Alltså [resonerar Zwingli], även om Kristus skulle ha gett sin kropp då han sa: ”detta är min kropp”, så följer dock inte att det genast blir Kristi kropp när jag uppprepar orden. Ty Kristus har ingenstans befallt, att det av mina ord skall blir hans kropp etc. (SL 20, 914, 49; LW 37, 180. Not 32 har här en närmare översikt över hur Zwingli delade in orden).

O vilken arm och eländig ande! Han vrider och vänder sig men kan inte komma ut någonstans! Men låt oss då för det första konstatera att han tillåter att Kristus gav sin kropp till lärjungarna i [den första] nattvarden. Han bekänner ju att orden ”detta är min kropp” är gärningsord (Thätelwort), som den gången skedde. Vi tackar dem vänligen att de låter denna första enda nattvard bli kvar. Men då vi har den måste också de övriga bli kvar. Vi skall också med våld ta ifrån dem den första nattvarden genom deras egna ord på följande sätt:

Zwingli får kalla nattvardsorden vad han vill. Det må vara befallningsord, tillåtelseord, gärningsord eller läseord (Heißelworte, Lasselworte, Thätelworte, Leselworte). Jag bryr mig inte om vilket. Men en sak frågar jag efter: om nämligen dessa gärningsord är Kristi lögnord eller sanna ord? Om de är lögnord får Kristus själv svara för dem och då angår de oss inte. Men om de är sanna ord så svarar vi med glädje att också svärmarna måste bekänna att Kristus har gett sin kropp i nattvarden. Ty det är ju gärningsord som Kristus här första gången uttalar och han ljuger inte då han säger: ”Tag och ät. Detta är min kropp” etc. Precis som solen och månen stod där då han sade: ”Varde sol och måne” (1 Mos. 1:14), och detta inte var något lögnord, så är hans ord inte något ”efterord” (Nachwort) utan ett maktord (Machtwort), som skapar det som uttalas: ”Han talar och så står det där” (Ps. 33:9). Detta gäller särskilt när orden nu uttalades för första gången och skall vara gärningsord (Thätelwort). Alltså har vi kvar den första nattvarden, vilket de själva medger och bekänner.¹²⁹ (SL 20, 914, 50f; LW 37, 181)

Nu vill vi också se hur den milde anden av gärningsorden (Thätelworten) gör ordet ”är” till ett symbolord (”Deutelwort”) och så vill ta ifrån oss vår uppfattning. Där det är ett gärningsord, säger han, där följer inte att det också sker så när vi uttalar det, utan det förblir bara ett uttalande om vad som har skett. Även om vi nu i vår nattvard säger ”detta är min kropp”, så blir det inte Kristi kropp av detta. Därför kan det bara vara bröd där. Och eftersom det bara är bröd där, så måste ”är” vara ett symbolord (”Deutelei”). Alltså är vår uppfattning tillintetgjord och svärmarna har rätt. Här kämpar han inte längre, eftersom ju vår uppfattning nog är riktig i den första nattvarden, men inte i de följande etc. Nu frågar jag: Vem har gett denne ande sådan makt, eller varmed kan han bevisa, att orden i nattvarden skall vara så skilda från varandra, att somliga skall vara befallningsord (Heißelworte) och andra gärningsord (Thätelworte)? Då har han inget annat svar än att han hoppas att ingen skall säga att det i nattvarden är befallningsord (Heißelworte), varigenom man kan åstadkomma Kristi kropp. Alltså grundar sig hans bevis på en förhoppning, trots att han alltid berömmar sig av att han grundar sig på Guds Ord och den klara Skriften. Den som nu vill bygga på denne andes förhoppning, han må fortsätta att tro att det bara är bröd i nattvarden. Det är ju rimligt att en sådan tro också har en sådan grund (915, 52; LW 37, 181f).

Mot detta säger vi att denne ande åter har lärt oss det vi redan visste och undviker det han borde lära oss. Det är ett tjuwrick han använder när han så delar upp nattvardsorden och skiljer dem från varandra. Han borde

¹²⁷ Tyskans ord angående gärningsord och befallningsord anges lutherцитatet inom parentes. Det förekommer vissa varianter i stavningen, t.ex. thatlich Wort, Thatelwort eller Thätelwort.

¹²⁸ Luther har här: Es werde Licht etc., varde ljus, det må bli ljus. Detta är ju en befallning, men Luther använder här skapelseordet om det som verkligen skedde, en faktisk händelse. Gud skapade världen, sol och måne o.s.v.

¹²⁹ Luther menar givetvis inte att svärmarna tror detta, men genom att erkänna att orden är gärningsord har de också de facto erkänt att det Kristus säger är sant utan omskrivningar och borttolkningar och måste förstås som verkliga faktaord.

bevisa att man måste riva isär dem på detta sätt, då de ändå står där så fint efter varandra på samma ställe: ”Tag och ät. Detta är min kropp”, etc. Det är ju inte våra ord, utan Kristi egna ord (916, 53; LW 37, 182).

Till detta kommer, att även om orden ”detta är min kropp” i sig själva vore gärningsord (*Thätelworte*) som rivits ut och placerats i ett fängelse, skilt från de övriga, så är de ändå idel befallningsord (*Heißelwort*) eftersom de införlivats och infattats i befallningsorden. Ty jag hoppas verkligen, ja, jag vet sannerligen, att alla kristna är skyldiga att utifrån Kristi instiftelse och bud tala sådana ord i nattvarden. Inte ens svärmarna är så modiga att de med gott samvete utelämnar instiftelseorden. Måste man nu ha dem och uttala dem i nattvarden, så är de verkligen befallningsord (*Heißelworte*) på grund av att de är infattade i befallningsord, och det går inte an att skilja dem från befallningsorden såsom denne ande fräckt påstår. Men när nu gärningsorden (*Thätelworte*) på detta sätt är infattade i befallningsorden (*Heißelworte*), så är de inte längre enbart gärningsord, utan allt vad de säger sker också i kraft av de gudomliga befallningsorden, genom vilka de uttalas (916, 54; LW 37, 182f).

När det i Matt. 21:21 står ett gärningsord att lärjungarna skulle säga ”häv dig upp och kasta dig i havet”, och någon bara säger detta, så skulle ändå ingenting ske utan det skulle bara förbli ett gärningsord. Men då Kristus infattar detta ord i ett befallningsord och säger: ”Om ni med tro säger till detta berg: Häv dig upp” etc., så kan det sannerligen inte längre endast vara ett gärningsord, utan då måste det som ordet säger ske, eftersom man uttalar det på hans befallning. Likaså när prästen döper och säger: Jag döper dig etc., då är det visserligen [i sig] bara ett gärningsord. Men eftersom det är infattat i ett befallningsord, då Kristus säger: ”Gå ut och döp” (Matt. 28:19), så måste det likväl vara ett dop inför Gud. Och om Petrus eller Paulus skulle säga ”dina synder är dig förlättna”, som Kristus sa till Maria Magdalena (Luk. 7:48), så skulle det bara vara ett gärningsord. Men ändå blir synderna förlättna som orden ljuder, eftersom detta är befallt och infattat i ett befallningsord då Kristus säger: ”Tag emot den helige Ande. Om ni förlåter någon hans synder, så är de förlättna” (Joh. 20:22f). (SL 20, 916, 55; LW 37, 183)

Antag att orden i 1 Mos. 1: ”Värde sol och måne” också skulle ha varit infattade i ett befallningsord. Om det hade varit befallt att vi skulle uttala dem, då skulle du väl ha fått se om Gud hade ljugit eller om det inte snarare hade kommit fram en sol när jag talade detta ord till stjärnorna eller himmelen. Men eftersom det nu inte finns något sådant befallningsord blir det inte heller någon sol av det (SL 20, 917, 56; LW 37, 183).

Så skulle det också vara om det funnits ett befallningsord, att jag till vattnet skulle uttala gärningsordet: ”detta är vin”. Då skulle du väl få se om det inte blev vin av det. Därför är det bara snick snack och och onyttigt pladder att denne ande skiljer befallningsorden från gärningsorden i en och samma text. Gärningsorden är ju infattade i befallningsorden och befallda att uttalas [av oss], men denne ande likställer dem med andra gärningsord som är utan påbud och befallningsord. Det kallas att handskas sofistiskt och skurkarktigt med Guds Ord. Men hos dem kallas sådant för Skrift och tro, och de kan inte tåla vår uppfattning (SL 20, 917, 57; LW 37, 183f).

Eftersom ännu inte någon symbolisk tolkning (”Deutelei”) är bevisad och vår uppfattning därmed omkullstött, så frågar vi vidare om Kristus har befallt oss att ljuga när han befäller oss att tala dessa gärningsord (*Thätelworte*): ”Tag och ät. Detta är min kropp”. Dessa ord uttalas ju i hans person som hans egna ord. Om han befäller oss att ljuga, får han stå för det. Men om han befäller oss att tala sanning, så måste visserligen hans kropp vara där i vår nattvard genom kraften, inte i vårt tal utan i hans befallning, tillsägelse och verkande. Alltså har vi då inte endast den första nattvarden, utan också alla senare, vilka hålls i enlighet med Kristi befallning och instiftelse (SL 20, 917, 58; LW 37, 184).

Om de nu frågar: Var är kraften som åstadkommer Kristi kropp i nattvarden när vi säger ”detta är min kropp”? så svarar jag: Var är kraften som får ett berg att häva sig upp och kasta sig i havet när vi säger: ”Häv dig upp och kasta dig i havet”? Förvisso beror den inte på vårt tal, utan på Guds befallning, som han har bundit vid våra ord. Vidare: Var är kraften som åstadkom att vatten kom ur klippan då Mose inte gjorde någon annat än att slå på den? Om det räckte med att slå, så skulle vi väl kunna skaffa fram vatten ur alla stenar. Men där är Guds befallning, och Mose själv har ingenting. Han kunde väl ha uttalat gärningsorden ”jag slår på klippan” vilket jag också kan, utan att det kommer något vatten. Men befallningsorden fanns bara hos Mose men inte hos mig (SL 20, 917f, 59; LW 37, 184).

Så är det också här. Om jag än över alla bröd skulle säga: detta är Kristi kropp, så skulle visserligen inte något följa av det. Men när vi enligt hans instiftelse och befallning i nattvarden säger: ”detta är min kropp”, så är det hans kropp, inte för vårt tals eller gärningsords (*Thätelwort*) skull, utan för hans befallnings skull. Ty

han har befallt oss att säga och göra så, och han har bundit sin befallning och sitt görande vid vårt tal. Men om man enligt denne högt berömde andes konst skulle riva isär Guds befallning och vårt tal från varandra, så behöver han inte lära oss att vårt tal i så fall ingenting åstadkommer. Det visste vi redan mycket väl. Men då skall han svara och bevisa sin konst när befallning och tal är tillsammans. Då måste han visa att Gud ljuger och bedrar så att ingenting sker genom detta. Men denne fräcke ande måste alltid spotta ut något annat än det man frågar honom om och saken kräver (SL 20, 918, 60; LW 37, 184).¹³⁰

Så långt Luthers långa text om gärnings- och befallningsord. Efter denna del talar så Luther mycket om svärmarnas inkonsekvens. När Zwingli säger att orden i den första nattvarden verkligen är gärningsord (Thätelworte) kan de inte samtidigt vara symboliska ord. Om de verkligen berättar något faktiskt måste detta vara att brödet i den första nattvarden verkligen var Kristi kropp, såsom orden lyder i sin enkla, naturliga och bokstavliga förståelse. Det var ju Kristus själv som uttalade dem, och han kan inte ljuga. Zwingli argumenterar ju utifrån detta för att visa att vår nattvard i motsats till den första inte kan vara annat än ett historiskt återgivande av vad som skedde i den första nattvarden. Men, säger Luther, då faller ju deras huvudinvändning mot närvaron, nämligen att den skulle strida mot förnuftet eftersom Kristi kropp bara kan vara på ett ställe. Om han kunde vara i brödet i den första nattvarden kan han vara det också i de följande nattvardsmåltiderna. Luther vet ju att svärmarna förnekar detta, men han argumenterar mot deras inkonsekvens att i sin argumentation låta orden i den första nattvarden vara verksamma gärningsord medan de i vår nattvard skulle vara kraftlösa och enbart historiska. Luther skriver:

Kan den första nattvarden ha Kristi kropp, hur kan det då vara mot Skriften och tron? Är det mot Skriften och tron att Kristi kropp är i nattvarden, hur kan den då ha varit där i den första nattvarden? Ty jag talar här inte om ovärdiga [påviska] präster, om de konsekreter eller inte, utan jag talar om Kristi ord: ”detta är min kropp”. Om dessa ord skriker och pladdrar de att det är mot tron och Skriften att Kristi kropp skulle vara där såsom orden ljuder, även om det så bara vore heliga [dvs troende kristna] närvarande.¹³¹ (SL 20, 919, 62; LW 37 185).

Zwinglis motsägelsefulla argument

Zwingli talar mot sig själv, när han argumenterar med motsägelsefulla argument. Det ena argumentet bygger på omöjligheten att Kristus över huvud taget skulle kunna vara i brödet eftersom hans kropp är på en annan plats. Detta gäller både det första och alla senare nattvardsfirande. Det andra argumentet är att vår nattvard i motsats till den första inte har något verksamt ord eftersom det inte finns någon befallning att upprepa instiftelseorden. Schematiskt ser det ut så här:

Argument 1: Kristus kan inte vara på flera ställen samtidigt och alltså inte i brödet. Nattvardsorden måste därför uppfattas som symboliska. Brödet betecknar endast Kristi kropp.

Argument 2: Även om orden i den första nattvarden var verksamma gärningsord, kan de inte vara det i vår nattvard eftersom de inte har något befallningsord.

Om detta senare argument skall gälla var orden i den första nattvarden inte symboliska utan måste ha gett det de säger. Zwingli tror dock inte så. Luther menar då att han inte alls borde använda detta motsägelsefulla argument.

Nu lägger Luther all kraft på att visa att det andra argumentet inte håller. Om Kristi ord är ett gärningsord som är sant, måste brödet vara Kristi kropp i den första nattvarden. När Jesus säger: gör detta till min åminnelse infattas orden om närvaron i denna befallning. Instiftelseorden i vår nattvard upprepas därför på Kristi befallning och blir därmed verksamma gärningsord som ger det de säger. Kristus talar själv i vår nattvard genom sina ord, och därför är Kristi kropp och blod också närvarande när vi på hans befallning firar nattvarden. Luther skriver:

Nu har vi fått fatt i denne lögnande och visat att han talar mot sig själv, och han bekänner att vår uppfattning inte strider mot Skriften och tron (trots att han kämpar mot den). Han erkänner att Kristus är i

¹³⁰ Inledningen av detta stycke citeras i Konkordieformeln, SD 7, 78, SKB 623, Trigl. 1000.

¹³¹ Svärmarna var ju framför allt motståndare till läran att även ogudaktiga, dvs icke-troende får del av Kristi kropp i nattvarden. Luther påpekar här att de förnekar närvaron även om alla nattvardsgäster vore heliga och troende.

nattvarden och förnekar endast följden av detta [för vår nattvard]. Låt oss hålla fast vid detta. Ty eftersom det inte är mot Skriften och tron att Kristi ord, såsom vi förstår dem, ger Kristi kropp och blod i den första nattvarden, så ser vi inte heller någon orsak till varför det skall vara mot Skriften och tron i de efterföljande nattvardsmåltiderna. Det som inte är mot Skriften och tron, kan inte heller vara mot följderna av detta (SL 20, 920, 64; LW 37, 186).

Är han inte en fin och försiktig ande? Just i det stycket där han vill bevisa att vår uppfattning strider mot tron, tar han för sig och bevisar att det är gärningsord (Thätelworte) i nattvarden, men han inser inte att han därmed motbevisar sig själv och ger vår uppfattning rätt i den första nattvarden och erkänner att den inte strider mot tron. Ty gärningsord medför det som de utsäger, ty annars är de inte gärningsord [eller faktiska ord], vilket han själv bekänner. Alltså drar han slutsatsen mot sig själv, antingen att det inte är några gärningsord i den första nattvarden, eller att vår uppfattning är riktig i den första nattvarden (SL 20, 920, 65; LW 37, 186f).

Men om nu någon skulle säga att Kristus inte har befallt oss att uttala orden ”detta är min kropp” i nattvarden? Svar: Det är sant att det inte står i texten bredvid [i marginalen]: ”Ni skall säga ’detta är min kropp!’” och det finns inte någon hand målad där bredvid som pekar på detta.¹³² Men låt dem vara hur modiga som helst, så att de lämnar dessa ord utanför och anser dem som ord utan befallning! Ty det står inte heller i texten: ”Ni skall säga ’tag och ät!’” eller ”Ni skall ta bröd och välsigna det” etc. Men låt oss se vem som vill vara så modig och säga: ”Man skall inte ta något bröd eller välsigna det, och man ska inte heller säga: ’tag och ät.’” (SL 20, 920, 66; LW 37, 187).

Så hör jag väl att Kristus vid varje bokstav måste sätta dessa ord: ”Ni skall tala så och göra så!” och det får inte vara nog med att han i slutet säger: ”Gör detta till min äminnelse!” Skall vi göra det som han gjorde så måste vi sannerligen ta brödet och välsigna det, bryta det och ge det och säga: ’Detta är min kropp’, ty allt detta är infattat i befallningsordet (Heißelwort) ”gör detta”, och vi får inte utelämna dessa ord. Ty också S:t Paulus säger att ”han har mottagit detta från Herren och givit det vidare till oss” etc (1 Kor. 11:23ff). Detta är alltså också befallningsord, och det tillåter oss inte att bryta ut ett enda stycke eller ändra på något. (SL 20, 920f, 67; LW 37, 187)

Luther inskräpper nu att orden ”gör detta” är helt avgörande för vår nattvard. Genom dessa befallningsord blir instiftelseorden verkliga konsekrationens ord som åstadkommer närvaron när de uttalas. Dessa ord uttalas inte längre som våra ord, utan i Kristi namn och i hans person. Luther skriver:

Alltså är det visserligen sant, att Kristus inte på något ställe har talat enligt dessa bokstäver: ”Ni skall göra min kropp av bröd.” Men skulle det behövas? Han har ju sagt att vi skall uttala dessa ord ”detta är min kropp” i hans person och namn på hans befallning och tillsägelse, eftersom han säger ”gör detta”. Vi gör inte heller hans kropp av brödet, som denne ande lögnaktigt säger om oss. Ja, vi säger inte heller att hans kropp skall bli till av brödet, utan vi säger: hans kropp, vilken för länge sedan har blivit gjord och kommit till, denna kropp är där när vi säger: ”detta är min kropp”. Ty Kristus befäller oss inte att säga ”detta skall bli min kropp” eller ”gör då min kropp”, utan han säger ”detta är min kropp”. (SL 20, 921, 68; LW 37, 187)

Även om Luther inte kände till den kommande filippistiska villfarelsen, som Melancthon någorlunda väl förstod att dölja fram till Luthers död, är innebörden av dessa Luthers ord likväl riktade mot just denna villfarelse, som försöker ta bort konsekrationens kraft och omedelbara verkan. När vi i vår nattvard läser instiftelseorden sker detta i Kristi person och i hans ställe, lär Luther. Hur kan det vara så? Jo, genom att Kristus har befallt oss att upprepa orden. Därmed är det Han själv som i vår nattvard säger: ”Detta är min kropp”, ”Detta är mitt blod”. Detta är mäktiga gärningsord, vilka är sanna och verkande i samma ögonblick han uttalar dem. Han säger inte: ”Detta skall bli min kropp”, utan ”detta är min kropp”. Kristi kropp är alltså närvarande i samma stund som han säger dessa ord i vår nattvard. Detta är för Luther det avgörande i läran om närvaron. Instiftelseorden uttalas med gudomlig makt, precis som en gång skaparorden uttalades. Luther står alltså inte någonstans mellan katolikernas transsubstantiationslära och de reformertas symboliska tolkning. Nej, Luther överbjuder båda med sin bibliska realism och sin barnsliga tro på att Guds Ord har denna mäktiga verkan, som orden själva utsäger.

¹³² På Luthers tid hade man i regel marginalanteckningar, även i tryckta böcker. En bild av en pekande hand kunde visa på något särskilt viktigt. Luther menar att detta saknas i bibeltexten på detta ställe.

Luther visar till sist att befallningsorden är av två slag. Han gör detta för att styrka de troende inför svärmarnas många listiga angrepp. Vissa av befallningsorden har tron som ett villkor för att de skall vara verksamma. Detta gäller t.ex. ordet om berget, som skall häva sig upp och kasta sig i havsvattnet (Matt. 21:21). Förutsättningen för att detta skall ske är lärjungarnas tro. Bibeln talar också om tecken och under som skall följa *dem som tror* (Mark. 16;17). Men andra befallningsord är oberoende av tron. Så är det med nattvardsorden. Orden ”tag och ät” gäller både troende och icke-troende. De ogudaktiga äter också Kristi kropp och blod, t.ex. Judas och många av korintierna. De som förvaltar nattvarden måste inte nödvändigtvis ha tron för att sakramentet ska vara giltigt, och inte heller de som döper för att dopet skall gälla. Samma sak gäller dem som predikar eller har ett offentligt ämbete. Ty allt sådant beror endast på Kristi ord och inte på den personliga tron, och vi kan därför vara säkra på ordets och sakramentens giltighet. Detta säger Luther för att svärmarna förargar sig så över att de ovärdiga får lov att döpa, hålla mässa, predika etc. De förstår inte att de själva kanske är värre inför Gud. De är ju skyldiga att låta sakramenten helt bero på Guds ord och befallning. (921f, 70).

Andra delen av den stora bekännelsen

Här går Luther noga igenom instiftelseorden hos de olika evangelisterna och hos Paulus. Han pekar på att svärmarna går med på att så som instiftelseorden står tycks de faktiskt lära den kroppsliga närvaron (1036, 358). Orsaken till att de ändå vill förstå texten annorlunda är som vi sett att de anser detta strida mot förnuftet och mot deras kristologi. Luther säger gripande:

Därför kan du tala med glädje till Kristus, både inför döden och den yttersta domen och säga: Min käre Herre Jesus Kristus! Det har uppstått en strid kring dina ord i nattvarden. Några vill att de skall förstås annorlunda än de låter. Men eftersom dessa inte kan lära mig något säkert utan bara förvirrar mig och gör mig osäker och inte på något sätt kan bevisa sin text, så håller jag fast vid din text som orden låter. Skulle det finnas något oklart i dem, så har du velat ha det så, ty du har inte gett någon annan förklaring eller befallt oss att ge någon sådan. Så finner man inte Skriften eller i vårt vardagliga språk att ”är” måste betyda ”symboliserar” eller att ”min kropp” skulle stå för ”kroppens tecken”... Se, så kan ingen svärmare tala med Kristus, ty de är ovissa och oense om sin text. (SL 20, 1037f, 363f; LW 37, 305f).

I detta sammanhang framgår det tydligt att Luther sätter bibeltextens klara ord ”detta är min kropp” framför uttrycket att Kristi kropp skulle vara ”i, med och under” brödet. På många håll har man menat detta uttryck ”i, med och under” skulle vara särskilt lutherskt. Men det är tvärtom så att Luther bara någon enstaka gång använder det, och då för att visa att Skriftens eget språkbruk är bättre. Antag, säger han, att det i texten hade stått att ”i brödet är min kropp” eller ”med brödet är min kropp” eller ”under brödet är min kropp”. Då skulle svärmarna ha sagt: O hur gärna skulle vi inte ha trott på närvaron om det hade stått ”detta är min kropp”! Det hade varit ett enkelt och tydligt tal. Men nu när han säger ”i brödet, med brödet, under brödet” så medför detta inte att hans kropp är där. I detta fall skulle svärmarna ha gjort tusen undanflykter och glossor¹³³ kring orden ”i, med och under” och detta skulle då ha sett mer troligt ut, än som nu är fallet (1038, 365). Luther fortsätter:

Ändå säger de: Var står det skrivet att Kristi kropp är i brödet? Det är precis som om de menar att de skulle vara beredda att tro, om vi bara kunde bevisa det. Men de vill ändå inte tro det, trots att vi bevisar det ännu mer kraftfullt genom att vi säger att ”brödet är Kristi kropp”. Detta uttryck säger ju starkare och klarare att hans kropp är där än denna text: ”I brödet är min kropp”. Men de ljuger och påstår att de skulle tro om bara Gud ger dem en sådan text som de utmålar åt honom. Men även om han gjorde det, så skulle de inte acceptera den texten, eftersom de inte heller accepterar den här [bibeltexten som den står]. (SL 20, 1038f, 366; LW 37, 366)

Luther har nu en ingående exeges av instiftelseorden i de olika evangelierna och hos Paulus. Det för alltför långt att här gå igenom detta rika material. Det kan bara nämnas att Luther påpekar att Lukas är den evangelist som särskilt varit noga med att skriva allt i rätt ordning och kronologi,

¹³³ glossa = ordförklaring

medan de andra är friare i sin framställning. Lukas ordning skall därför ha företräde (1047, 389ff). Lukas och Paulus är också de enda som återger Jesu befallning: ”Gör detta till min åminnelse.” Hade vi inte haft dessa ord skulle vi inte haft någon befallning att fira nattvarden. Då hade vi bara haft den ursprungliga instiftelsen och inte några fler nattvardsmåltider. Luther pekar också på att nattvarden firades efter påskalammsmåltiden. Nattvarden är inte en del av denna, utan något helt nytt. Om svärmarnas symboliska tolkning vore riktig hade nattvarden inte på något sätt gått utöver påskalammet. Om inte Kristi kropp och blod är närvarande i brödet och vinet är nattvarden en svagare och sämre förebild för Kristi offer än påskalammet, ja en mycket märklig ”symbol”. Svärmarna pekar på själva brödsbrytelsen i nattvarden som en förebild för Kristi kropps nedbrytande och lidande, men detta håller inte. Kristi kropp bröts ju inte ner, utan Skriften betonar tvärt emot att den inte undergick förgängelsen. Påskalammet däremot är en tydlig och klar förebild för hur Guds lamm, Kristus, offras i döden för hela världens synd.

Men som orden står där klara och tydliga blir nattvarden det nya förbundets sakrament. Då är nattvarden någonting nytt som går utöver det gamla förbundet, precis som dopets sakrament går utöver omskärelsen. Särskilt Lukas betonar hur Jesus drack den sista gamla bägaren i påskmåltiden innan han instiftade den nya bägaren med Kristi blod. Luther skriver:

Den som ville lyssna skall ha nog med att läsa S:t Lukas i denna sak, så klart och fint som han talar om nattvarden. Först beskriver han Kristi sista dryck [i påskalammsmåltiden] som ovan är sagt och säger: ”Han tog bägaren, tackade och sade: Tag och dela detta mellan er, ty jag säger er: Jag skall inte dricka av vinstockens frukt förrän Guds rike kommer.” Här betygar Kristus att detta skulle vara hans sista dryck av vin på jorden tillsammans med sina lärjungar. Men strax därpå ger han bägaren med vin i den nya nattvarden etc. Om det nu endast vore vanligt vin i den nya nattvarden, hur kunde det då vara sant att den tidigare [bägaren] skulle vara den sista drycken, och att han inte mer skulle dricka något vin? Om det var hans sista vindryck kan detta som han sedan dricker inte vara vin.¹³⁴ Men är det inte vin så måste det vara det han säger, nämligen ”hans blod” eller ”det nya testamentet i hans blod”. Alltså står här Lukas väldigt, så att det i nattvarden inte kan vara enbart vin. (SL 20, 1047, 387f; LW 37, 314f)

Luther påpekar också i detta sammanhang att man inte får göra för stor sak av denna fråga om vinet är kvar - vilket Luther givetvis lär - eller om vinet försvinner genom förvandlingen som katolikerna lär i enlighet med transsubstantiationsläran. Luther menar att det viktigaste är att man lär att det är Kristi blod som är närvarande. Eftersom papisterna ändå lär detta har de kvar sakramentet, medan svärmarna har förlorat det. *Hellre än bara vin med svärmarna vill Luther ha bara blod med påven* (1049f, 394; LW 37, 317). Men samtidigt är det klart att Luther lär att det måste vara bröd och vin i nattvarden och att Skriften tydligt lär detta. Luthers yttrande är här tillspetsat för att visa hur viktig realpresensen av Kristi blod är och att det är svärmarna som förnekar den, inte de påviska. Den huvudfråga det gäller i striden om sakramentet är frågan om närvaron av Kristi kropp och blod. I den frågan är det endast svärmarna som är villolärare. Som vi tidigare sett klandrar dock Luther de medeltida skolastikerna med Thomas ab Aquino i spetsen för att de med sin filosofi förnekar att det samtidigt kan finnas två materior i nattvarden så att *brödet* verkligen är Kristi kropp och *vinet* hans blod. Men vid sidan av Thomas och den s.k. realismen fanns också Occam och nominalismen, som i princip lärde detsamma som Luther. I den katolska folkfromheten har alltid tron på den sanna närvaron varit det viktiga och avgörande i nattvardsläran, vilket även vi som lutheraner måste erkänna. Och de filippistiska lutheranerna tar tyvärr bort mycket av den bibliska realismen i nattvardsläran genom sina spekulationer. De förnekar konsekrationens makt och lär inte klart och tydligt att Kristi kropp och blod är närvarande under hela nattvardshandlingen. För att något visa hur Luther här tänker övergår vi därför slutligen till Luthers båda brev till Wolferinus.

¹³⁴ Luther menar givetvis att också nattvardens dryck är vin. Men det är inte vanligt vin, utan vin som genom ordet har blivit Kristi blod. I påskalammsmåltiden drack Jesus för sista gången vanligt vin. I nattvarden ger han vin som är hans blod. Luther utgår från att Kristus själv åt och drack även i nattvarden. Luther skriver ju: ”detta som han sedan dricker”.

E. Brevet till Wolferinus (1543)

Mot slutet av Luthers liv hade filippismen börjat framträda mer och mer. De tankar Melancton hade om nattvarden som en handling och inte som ett ting var redan spridda. I och för sig använde givetvis även Luther begreppet handling om sakramenten. Men när Luther om nattvarden talar om "sakramentet" är det i först hand Kristi kropp och blod som ett givet heligt ting han avser, inte som en handling. Med detta sakrament, som är Kristi kropp och blod, sker sedan den av Kristus befallda handlingen. Den handling Kristus har instiftat omfattar allt från konsekraionsorden till och med ätandet och drickandet. Men närvaron är inte en följd av handlingen, utan handlingen sker med de sakramentsgåvor som blivit närvarande i kraft av konsekrationen. För Melancton var det i stället så att handlingen är det primära. Om handlingen utförs sker närvaron som en följd av den. Därför föreligger närvaron med visshet först när man äter och dricker. Detta ledde också till att sådant konsekrerat bröd och vin som blev över efter måltiden av de filippistiskt sinnade ansågs vara vanligt bröd och vin och inte längre något sakrament.

Hur Luther ställde sig i denna fråga framgår med all önskvärd tydlighet i de båda breven till Simon Wolferinus. Denne var präst i Eisleben, Luthers födelsestad och kom i strid med kyrkoherden Friedrich Rauber i S:t Petri församling om det överblivna i nattvarden. Wolferinus menade att det överblivna inte längre är något sakrament och därför kan blandas med icke invigt bröd och vin. Wolferinus åberopar sig också på Luther och Melancton i denna fråga. Luther skriver den 4 juli 1543 att han nu på sin ålderdom är mycket bedrövad över det Simon har ställt till med. Han har med sin lära och sitt handlande åstadkommit en förargelseväckande strid. Luther skriver:

Till saken. Vi har det inte från dig, utan du har det utan tvivel från oss, att sakramenten är handlingar (actiones) och inte bestående heliga ting (stantes factiones).¹³⁵ Men vad är det för en högmod som gör att du inte undviker detta som ser så illa ut och som du måste veta ger anstöt, nämligen att du blandar det överblivna vinet och brödet med vanligt bröd och vin? Efter vilken förebild gör du detta? Ser du inte vilka farliga frågor det medför om du skulle hålla fast vid din åsikt och påstå att när handlingen upphör så upphör också sakramentet? Kanske vill du att man skall säga om dig att du är en zwinglian. Jag måste ju tro att du lider av Zwinglis vansinne när du gör detta och så prålar med din vishet på ett stolt och föraktligt sätt. Fanns det då inget annat sätt, så att du kunde ha undvikit denna anstöt för de enfaldiga och inte ha väckt upp motståndarnas misstänksamhet. Du framstår ju nu som en föraktare av sakramentet och väcker anstöt genom att det hela ser så illa ut när du blandar det överblivna av sakramentet och häller samman det med vanligt vin. Varför följer du inte [våra] andra kyrkor? Varför vill du ensam vara upphovet till nya och farliga ting? Detta skriver jag med stor smärta för att du ska veta att du har varit mig till förargelse och bedrövat min ande. Du säger själv att detta är småsaker, men över dessa småsaker rasar du så? Ja, det är verkligen allvarliga småsaker. Men du bekymrar dig kanske inte om vem som tar anstöt, bara du får stå där som segrare i dessa småsaker. Men Herren, som du står emot, kommer i sin tur att stå emot dig. (1606, 2).

Luther förmanar nu Wolferinus att han skall försona sig med sin prästkollega, som han stridit med om denna sak. *De måste lära ett och detsamma.* Det som blir över av sakramentet skall de ge åt någon av kommunikanterna, så att det inte uppstår några farliga frågor om upphörandet av närvaron i det överblivna. *Ty med denna grund* [som Wolferinus har om han håller fast vid sin mening] *upphävs hela sakramentet.* Han har då inget att svara dem som påstår att sakramentet upphör när handlingen upphör. Vi kommer att hamna i Cratylus¹³⁶ förskräckligheter så att vi blir tvungna att säga att vi endast har sakramentet i handlingen. Till sist blir tiden och ögonblicket orsak till sakramentet, och det kommer att medföra många andra orimligheter. (1606f, 3).

¹³⁵ Luther utgår här ifrån motsatsen till de påviska, som lärde att handlingen är ett ständigt förblivande ting även efter den av Kristus instiftade måltiden. I sådana fall begränsar handlingen närvaron, och Luther kan inte acceptera det romersk-katolska bruket med sakramentsprocession utanför måltiden eller med hostior som bevaras i skrin i kyrkorummet som om Kristi kropp vore närvarande där ständigt. I denna mening är Luther överens med Melanctons definition. Men han reagerar kraftigt på att använda denna definition för att begränsa närvaron inom måltidens ram.

¹³⁶ Cratylus är en dialog av Platon, där Cratylus diskuterar med Hermogenes om begreppen är verkliga eller bara nominella. Om Wolferinus har rätt skulle han hamna i Cratylus' relativism, vilken gör närvaron osäker.

Luther lär här att det medför en stor anstöt om man anser att det överblivna inte längre är något sakrament. Genom att blanda konsekrerat vin och bröd med vanligt bröd och vin visar man att man inte har en rätt tro på närvaron. Föregåelsen eller anstöten ligger i detta att Wolferinus handlingssätt gör att läran om närvaron blir ifrågasatt. Därför skall de lutherska kyrkorna behandla allt det invigda som Kristi kropp och blod och se till att det förtärs av några som redan har kommunicerat. Om man inte gör det uppstår dessa farliga frågor om när sakramentet upphör. De romerska katolikerna löste frågan genom att lära ett ständigt förblivande, oberoende av måltiden. De stöder sin uppfattning på att allt det invigda verkligen är Kristi kropp och blod och att Kristus aldrig talar om att detta skall upphöra. Detta är att gå för långt. Kristus talar om en måltid och inte om ett ständigt förblivande sakrament. Luther accepterar inte detta, som vi sett. Men i breven till Wolferinus gäller det frågan om det överblivna inom måltidens ram är att betrakta som Kristi kropp och blod eller som enbart bröd och vin. Wolferinus har mot Friedrich Rauber kämpat för sin uppfattning att närvaron upphör när alla nattvardsgäster har ätit och druckit. Det är denna uppfattning som Luther så kraftigt avvisar. Med en sådan lära hamnar man bland zwinglianerna. ”Med denna grund upphävs hela sakramentet.” Tror man med Luther att allt det invigda är Kristi kropp och blod kan man inte lära att denna närvaro utan vidare upphör när mottagandet upphör. Det invigda som blir över är enligt Luther också ett sakrament, och skall därför förtäras som Kristi kropp och blod. Några av dem som redan fått nattvarden, prästen själv och ytterliga några personer om det behövs skall se till att allt förtärs. Detta är Luthers lära om det överblivna, på latin *reliqua*. Detta är för Luther inte en ordningsfråga, utan en dogmatisk lärofråga. Anstöten som Wolferinus väcker är att om man betraktar det överblivna som vanligt bröd och vin har man inte förstått läran om konsekrationen. Hela grunden är då felaktig. Därför skriver Luther: ”Med denna grund upphävs hela sakramentet.”

Filippisterna däremot ser saken som Wolferinus. När handlingen har upphört är det överblivna inte längre något sakrament. Luther skriver på ett ställe att han då hellre vill sträcka ut närvaron i tiden som katolikerna gör, för att inte hamna i den falska uppfattningen att det överblivna inte längre skulle vara Kristi kropp och blod. Men Luther kan bara tänka sig en närvaro som sker inom måltidens ram eftersom Kristus säger: Tag och ät. Till nöds kunde denna måltid utsträckas så att man som i fornkyrkan lät diakonerna bära sakramentet till de sjuka som ofta fanns omedelbart utanför kyrkan.¹³⁷ Men ingenting får bli över av det invigda. Därför skall man se till att allt förtärs. Detta sker inte enbart som en god ordning, utan som en nödvändig lära eftersom Kristus inte har gett någon annan befallning än ”Tag och ät, detta är min kropp/mitt blod”. Tom Hardt skriver med rätta om detta¹³⁸:

Självfallet vill Luther här inte påstå, att det i den romerska sakramentsprocessionen burna brödet eller det i sakramentshuset reserverade vore ett giltigt sakrament, Kristi sanna lekamen. Allt sådant står utanför Kristi instiftelse, som talar om en måltid. Inom denna måltid, som är mässan, är däremot sakramentet sakrament med alla dess konsekvenser. Kristi måltid varar ”tills alla har mottagit sakramentet, druckit ur kalken och uppätit brödstyckena.” Det, som blir över efter fullbordad kommunion, är därför av Kristus konsekrerat till hans heliga lekamen och blod och skall då omsorgsfullt och vördnadsfullt anammas av prästen eller annan person såsom sakrament. För Luther är det alltså en dogmatisk fordran, att i mässan allt skall förtäras, som har blivit konsekrerat. Därmed upphävs möjligheten både till det romerska missbruket att föra hostian från altaret såsom sakrament och det protestantiska missbruket att behandla det överblivna som blott bröd och vin. Dessa Luthers båda brev åberopades flitigt av den följande generationens gnesiolutheraner. Uppenbarligen hänvisar också de

¹³⁷ Luther sade i ett bordssamtal 1540 att han kunde acceptera detta ”för kättarnas skull”, mot dem som vill begränsa usus alltför snävt och kastar bort det överblivna, och i ett brev 1539 till Joachim II av Brandenburg tolereras utbärandet av det konsekrerade till sjukkommunion. Men huvudlinjen hos Luther är att han ser varje förlängning av mässan utöver den ordinarie måltiden som osäker och tveksam. Och Luther vill endast utgå från klar och tydlig biblisk lära. Se Hardt, *Venerabilis*, s. 235f, not 33.

¹³⁸ Om altarets sakrament, s. 74f

lutherska bekännelseskrifterna till dessa brev vid behandlingen av sakramentets tidsliga utsträckning, ehuru en bortfallen sidohänvisning gjort denna hänvisning något otydlig¹³⁹

Vi måste här särskilt lägga märke till Luthers allvarliga yttrande i brevet:

Ty med denna grund [som Wolferinus har om han håller fast vid sin mening] upphävs hela sakramentet. Han har då inget att svara dem som påstår att sakramentet upphör när handlingen upphör. Vi kommer att hamna i Cratylus förskräckligheter så att vi blir tvungna att säga att vi endast har sakramentet i handlingen. Till sist blir tiden och ögonblicket orsak till sakramentet, och det kommer att medföra många andra orimligheter.

Istället för att Guds eget ord i konsekrationen medför närvaron, kommer med Wolferinus lära handlingen bli avgörande. Där handlingen inte längre finns, kommer sakramentet att upphöra. Det blir då en närvaro som är helt beroende av ätandet och drickandets moment. Det som Luther här avvisar är exakt det som filippismen så envetet kom att kämpa för i sin strid mot gnesiolutheranerna.

Detta får inte blandas samman med frågan vad som händer om något av det konsekrerade av misstag råkar bli över och upphittas efter måltiden. När sådant har skett, oavsett om det sker av slarv eller i värsta fall på grund av en felaktig lära, så har vi inte längre någon måltid och närvaron har då upphört. Men detta är sådant som helst inte bör ske utan på allt sätt undvikas. Luther var mycket noga med att ta vara på sådant som av en olyckshändelse tappades eller spilldes ut och om möjligt förtära det som ett sakrament. Det är också ett missbruk när de romerska bevarar sakramentet utanför måltiden. Mot sådana missbruk ställde man upp regeln: ”*Nihil habet rationem sacramenti extra usum a Christo institutum*” (ingen har det rätta sakramentet utanför Kristi instiftelse), och detta anförs i Konkordieformeln (SKB 624, Tr 1000). Men bekännelsen betonar då ”att med *usus* (bruket) inte avses bara ätandet och drickandet, utan hela den yttre, synliga av Kristus instiftade handlingen: konsekrationen eller instiftelseorden, utdelandet och mottagandet eller ätandet med munnen.” Därmed avisades det påviska missbruket. Men bekännelsen betonar att regeln används felaktigt om den görs till ett begränsande av närvaron inom handlingen till endast ätandet och drickandet. Detta är en sak som särskilt Martin Chemnitz framhåller i sina nattvardsskrifter. Chemnitz breda definition av närvaron går medvetet tillbaka på Luther, vilket bekännelsen också framhåller. Därmed är det helt klart att en filippistisk tolkning av bekännelsen är utesluten, trots att många har försökt och ännu tyvärr försöker sig på det. Bekännelsen lär liksom Luther utifrån Skriften att brödet och vinet är Kristi kropp och blod under hela nattvardshandlingen. Den åstadkommes genom konsekrationen, som sker på Guds befallning och den upphör först i och med att allt det invigda har blivit förtärt.

I det andra brevet till Wolferinus (20 juli 1543) framgår det att Luther inte har kännedom om Melanctons verkliga uppfattning, som denne försöker dölja. Luther skriver:

Visserligen har herr Filip skrivit rätt, när han lär att det inte föreligger något sakrament utanför den av Kristus instiftade handlingen. Men ni begränsar sakramentshandlingen alltför mycket och avbryter den för hastigt och kort. Därigenom får ni det att se ut som om ni inte alls hade något sakrament. Ty om detta hastiga avbrytande av handlingen skulle fortsätta blir följden att efter uttalandet av orden, vilket är den förnämsta och huvudsakliga handlingen i sakramentet skulle ingen få Kristi kropp och blod därigenom att handlingen hade upphört. Detta vill Filip säkert inte. (1608, 2).

Luthers argument här är, att om sakramentet skall bero på handlingen som Wolferinus menar, så måste man beakta att handlingen framför allt är konsekrationen. Om närvaron upphör när ätandet upphör - vilket är den mindre handlingen - skulle närvaron ju i så fall ännu mer upphöra efter den huvudsakliga handlingen, vilken är konsekrationen. En närvaro endast i ätandets akt är för Luther orimlig. Då borde det snarare vara en närvaro enbart i konsekrationens akt, eftersom det är där Jesu ord ljuder. Att tänka sig en konsekration utan någon omedelbar närvaro, vilken först senare skulle inträda under ätandets akt är för Luther något absurt. Det är en uppfattning som närmar sig Zwinglis och svärmarnas. Luther åberopar sig här också på Melancton och menar att Melancton var överens med honom om en närvaro redan från konsekrationen genom hela handlingen. Men vi

¹³⁹ Orden ”av doktor Luther själv i Tom. 4 Jen. förklarad” avser säkert Wolferinusbreven, SKB s. 625, FC SD 87.

vet i efterhand att Melancton kom med dubbla budskap.¹⁴⁰ Till Luther har han troligen gett intrycket av att hålla med och lära detsamma. Men i hemliga brev framträder en annan Filip. Den uppfattning som han öppet går ut med efter Luthers död är den som Wolferinus har tagit intryck av. Melancton kan visserligen säga att närvaron har funnits under hela handlingen. Men detta kan man veta först *efteråt*. Endast det bröd och vin som har förtärs visar sig i efterhand vara Kristi kropp och blod.¹⁴¹ Att lära att Kristi kropp och blod är närvarande redan på altaret omedelbart efter konsekrationen och att som Luther hävda att tillbedjan¹⁴² av Kristi kropp och blod i brödet och vinet är något tillåtet, tar Melancton starkt avstånd från och betecknar det som *artolatrea* (bröddykan). Luthers ord ”detta vill Filip säkert inte” visade sig tyvärr inte stämma.

I det andra brevet till Wolferinus ger Luther också tydligt sin breda definition av närvaron. Han avvisar först katolikernas spekulationer om stavelserna: ”... *såsom papisterna diskuterar, om Kristi kropp och blod är där vid den första, mittersta eller sista stavelsen*”. Man skall inte bara se på ögonblicket [för närvarons inträde] utan också på utsträckningen i tiden (*tempus*). Detta skall inte ske som en matematisk definition utan som en fysisk utsträckning, vilket innebär att man måste ge denna handling ett visst tidsrum (*mora*) och en riktig utsträckning som man kallar *ἐν πλάτει* (i bredden).

”Vi skall i enlighet med detta definiera tiden eller den sakramentella handlingen *så att den tar sin början då Herrens ord*¹⁴³ *inleds och varar tills dess att alla har kommunicerat, druckit ur kalken och ätit upp hostierna och tills man har skickat iväg folket och gått bort från altaret [kurs av mig].* Så blir vi säkra och fria från alla samvetskval och anstöten av oändliga frågor. Herr Filip förklarar den sakramentella handlingen med avseende på yttre ting (*ad extra*, till det yttre), d.v.s. mot inneslutningen och kringbärandet av sakramentet [hos papisterna], men han delar inte upp det inom sig självt (*intra se ipsam*), och han talar inte mot sig själv. Därför skall ni omsorgsfullt se till att om det blir något över av sakramentet, så skall antingen några kommunikanter eller prästen själv och hans medhjälpare¹⁴⁴ ta emot det, och inte så att bara diakonen eller någon annan dricker upp det resterande i kalken. Nej, han skall se till att det ges till andra som också har tagit del av kroppen, så att det inte ser ut som om vi ger ett dåligt exempel och delar upp sakramentet eller behandlar sakramentshandlingen på ett vanvördigt sätt.”¹⁴⁵ (1608f, 3).

Det bör här än en gång betonas att Luthers breda definition av handlingen från konsekrationen till och med måltidens avslutande finns med i bekännelseskriterierna. Det är framför allt Chemnitz som i sina nattvardsskrifter för fram denna breda, lutherska definition.¹⁴⁶ Chemnitz var Konkordieformelns huvudförfattare, och det är mycket troligt att det är just Chemnitz formulering som finns i orden: ”*Här betyder orden usus eller actio, d.v.s. bruk eller handling, icke närmast tron och icke heller*

¹⁴⁰ Se Hardt, *Venerabilis* s. 230ff, 241ff

¹⁴¹ Hardt skriver: Det bör här observeras, att Melancton icke säger, att Kristi lekamen blir närvarande först vid åttandet. Det är sakramentet som legitimerar sig som sakrament genom handlingens slutförande: ”*actio tota est sacramentum*”. *Venerabilis*, s. 242.

¹⁴² Luthers skrift om tillbedjan av sakramentet är viktig. Luther lär, att Kristi kropp och blod verkligen är tillbedjansvärda i sig i kraft av den personliga föreningen av Kristi två naturer. Kristus kan och skall tillbedjas överallt, men särskilt i nattvarden där hans kropp och blod är närvarande i bröd och vin. Melancton avvisade denna lära som ”brödtillbedjan”.

¹⁴³ Här står ”*oratio dominica*” vilket också kan betyda ”Herrens bön” d.v.s. Fader vår. Många menar att Luther skulle lära en närvaro från och med bönen Fader vår. Mot detta talar först att ”Fader vår” har olika placering i Luthers olika ritual. Vidare används orden ”*oratio dominica*” på många ställen med betydelsen ”Herrens ord” både hos Luther och andra. Det avgörande argumentet är dock att Luther aldrig någonsin i övrigt talar om Fader vår som någon konsekration. Detta skulle också strida mot Luthers egen lära om instiftelseordens makt. Luther talar alltid om instiftelseorden och aldrig om någon närvaro i kraft av bönen. Därför är det helt visst att *oratio dominica* här avser instiftelseorden. Se också Hardt, *Venerabilis* s. 233ff

¹⁴⁴ Tyskan har här ”*der Priester selbst und der Prediger*”, vilket troligen syftar på biträdande präst vid kommunionen

¹⁴⁵ Luther är mån om att det överblivna vinet bara ges till sådana som också tagit emot brödet, så att man inte ger sken av att acceptera den påviska läran om att endast den ena gestalten behövs. Att en diakon eller någon annan efteråt dricker ur vinet ser Luther som ett vanvördigt hanterande av sakramentet. Det som invigts till att vara Kristi kropp och blod skall förtäras inom måltidens ram, inte efteråt.

¹⁴⁶ Se Teigen, *The Lord's Supper*, s. 11-14 Teigen visar utförligt hur troget Chemnitz följer Luthers bibliska lära i alla stycken och hur Melancton och filippismen avviker från denna.

ätandet med munnen, utan hela den yttre, synliga, av Kristus instiftade nattvardshandlingen, konsekrationen eller instiftelseorden, utdelandet och mottagandet eller ätandet med munnen av det välsignade brödet och vinet, Kristi lekamen och blod.” (SD art 7, 86, SKB 624, Trigl. 1000). Det är också efter denna närvarodefinition som hänvisningen till band 4 i Jenautgåvan står¹⁴⁷, och där återfinns just breven till Wolferinus.

F. Luthers sista bekännelse om det heliga sakramentet (1544)

När Luther mot slutet av sitt liv kände döden nalkas ville han ännu en gång klart och tydligt bekänna sin tro på Kristi närvaro i sakramentet. Han skriver:

Ty när jag nu går mot graven vill jag ge detta vittnesbörd inför min käre Herre och Frälsare Jesu Kristi domstol. Jag vill berömma mig av att jag med hela mitt allvar har fördömt och undvikit dessa svärmare och sakramentsfiender, Carlstadt, Zwingli, Oekolampadius, Schwenkfeld och deras lärjungar i Zürich och var de än finns. Jag har gjort detta i enlighet med Herrens befallning i Tit. 3:10: ”En kättare skall du undvika sedan han en eller två gånger har blivit förmanad och veta att en sådan är förryckt och syndar som den som själv vill bli fördömd.” (SL 20, 1764, 2; LW 38, 287f)

Luther bekymrar sig också mycket över att både Zwingli och Oekolampadius tidigt dog i denna sin villfarelse. De dog båda 1531, Zwingli i kriget och Oekolampadius i sin stora bedrövelse över detta. ”Jag hade så gott hopp om deras bättring och bekymrade mig högeligen för deras själar”, skriver Luther, ”men nu har de, djupt sjunkna i villfarelse, gått under i synden.” (1766, 5).

Luther betygar nu hur allvarligt han ser på förnekelsen av närvaron i nattvarden. Han skriver:

Mycket hellre skulle jag hundra gånger låta mig sönderslitas eller förbrännas, än att jag skulle vara av samma sinne och vilja som Schwenkfeld, Zwingli, Carlstadt, Oekolampadius och vilka de än är, och gå med på deras lära. Ty jag tänker på hur de i sina böcker på ett högst skändligt sätt smädade oss tillsammans med vår käre Herre och Frälsare och kallade honom för ”en bakad gud, en brödgud” etc. Oss kallade de ”köttätare, blodsugare, antropofagos (människoätare), kapernaiter, tvestas (mördare)” etc., fastän de väl visste att de handlade mot sitt samvete och uppfann skamliga lögnar mot oss. Detta var ett tecken på att det inte kunde vara någon god ande i dem. Ännu i Marburg lät vi allt detta fara och hyste hopp om att de skulle bättra sig helt och hållet. Ty de visste mycket väl att vi aldrig hade lärt eller trott något sådant, men inför folket ville de berömma sig själva och skämma ut oss, som om vi vore sådana, högmådig, okunniga och rasande människor som lärde att Kristus var rumsligen i sakramentet på ett sådant sätt att vi skulle äta upp honom som vargen äter fåren och dricker deras blod eller som en ko dricker vatten... Inte ens papisterna har någonsin lärt något sådant, vilket de mycket väl visste. Dessa heliga och andliga människor var bara ute efter att skada oss genom att kalla oss papister. (SL 20, 1763f, 10f; LW 38, 291).

I denna sista skrift upprepar Luther sina argument från de tidigare skrifterna mot svärmarna. Han vill visa att han står fast vid sin uppfattning och inte far hit och dit för varje vindkast i läran. Luther visar också att Zwingli i sin skrift ”Christianae fidei expositio”, som kom ut efter Zwinglis död (1540), inte bara håller fast vid sin villfarelse om sakramentet, utan att han också ”gör sig helt och hållet till en hedning”. Bland Bibelns heliga som Adam, Abel, Henok, Noa, Abraham, Isak och Jakob . jungfru Maria, Petrus och Paulus m.fl. räknar också Zwingli upp Hercules, Socrates, Aristides och den förskräcklige Numa, som instiftade allt avgudereri i Rom, m.fl. ”Detta står i hans bok, som skall vara den gyllene och allra bästa boken och som han skrev kort före sin död.” Luther fortsätter:

Dessa hedningar vet ju ingenting om Gud, Skriften, evangeliet, Kristus, dopet, sakramentet eller den kristna tron? Hur kan en sådan skribent, präst och lärare tro annat om den kristna tron än att den är att räkna lika med andra religioner så att var och en skulle kunna bli salig på sin tro, och att detta också skulle gälla en sådan avgudadyrkare och epikuré som Numa och Scipio? (SL 20, 1767, 8; LW 38, 290f).

Man kan inte ta miste på Luther oerhörda upprördhet. Zwingli föregriper här den stormflod av förnekelse som senare skulle välla in i den kristna kyrkan genom upplysningen, rationalismen och bibelkritiken. Kristendomens anspråk på att vara den enda vägen till himmelen, den enda sanningen och Guds egen uppenbarelse till hela världen, förnekas här av Zwingli. Detta hade också

¹⁴⁷ SKB 625, Tr 1002, 87

funnits inom den romerska kyrkan alltsedan renässansen, och Zwingli gör sig till talesman för denna icke-kristna rationalism och religionsblandning. Vi kan idag se hur detta är ett kännetecken både på den ekumeniska rörelsen och på Roms nya teologi, där även icke-kristna religioner finns med.¹⁴⁸

Luther ser klart hur rationalismen hos svärmarna är en surdeg som så småningom kommer att genomsyra hela degen. Han inskräper att alla trogna kristna måste handla i enlighet med 2 Joh. 10f och inte hälsa dem, inte ta emot dem utan undvika dem som villolärare (Tit. 3:10). Man skall inte heller be för dem då de syndar till döds, som S:t Johannes säger (1 Joh. 5:16). ”*Men jag talar om förförarna, ledarna. Det arma folket som är hos dem må vår käre herre Kristus hjälpa från sådana själamördare.*” (1771, 18).

Luther visar på att svärmarna inte bara har tre olika förklaringar av instiftelseorden, utan han går igenom hela sju olika tolkningar (1771f, 20-27). Men en sak har alla dessa gemensamt:

Hur mycket dessa heliga andar än är oense om texten, så stämmer de dock överens i denna höga, andliga mening att bröd är bröd och vin är vin. Och den som inte har ett så högt förstånd han skulle ju kunna tro att brödet inte är bröd utan trä eller sten, vilket ju vore förfärligt! Alltså är nattvarden hos dem inte mer än en vanlig, daglig måltid då man använder bröd och vin, ty också då kan man ju tala om Kristus, läsa, lova och tacka och ha ett andligt ätande, likaväl som i Kristi nattvard. Och Kristus blir då verkligen en stor narr som har stiftat en sådan särskild nattvard, när världen redan är full av sådana [måltider], vilka äger rum varje dag. Det skulle ju också ha räckt om han hade sagt: ”När ni äter bröd och dricker vin skall ni göra det till min åminnelse.” Det hade i så fall varit precis en sådan måltid som svärmarna vill ha. Det är som också Paulus skriver: ”Vad ni än gör så skall ni göra det i Herren Jesu Kristi namn och tacka Fadern genom honom” (Kol. 3:17). Detta är ingenting annat än att vi i allt vad vi gör utövar ett andligt ätande, d.v.s. tänker på Herren och styrker tron. (SL 20, 1773f, 28f; LW 38, 298f)

Svärmarna tröstar sig med att de har skrivit många böcker och lagt ner mycket arbete för kyrkan och i Skriften. ”Men vad hjälper det när de förfalskar Guds ord och sakrament och inte vill lyssna? Den som inte vill höra Gud, den lyssnar inte heller Han på, utan anser hans bön för en styggelse (Ords. 28:9). Judarna arbetar ju också mycket i Skriften, nu sedan väl 1500 år tillbaka. Och vilka kättare har inte arbetat mer med lärande och skrivande än de kristna själva! Det är som man säger svärare för djävulens martyrer att förtjäna helvetet, än himmelen för de rätta helgonen. (SL 20, 1777f, 40; LW 38, 303).

Luther betonar också att den som inte vill tro på Kristi kroppsliga närvaro i nattvarden, han kan inte heller rätt tro på Kristus som sann Gud och sann människa (1780, 47).

Ty det är säkert att den som inte tror rätt på en artikel eller inte vill göra det (sedan han är rätt förmanad och undervisad) han tror förvisso inte heller med allvar på någon trosartikel. Och den som är så djärv att han förnekar och straffar Gud med lögn i ett ord, och fortsätter med detta trots att han blivit förmanad och undervisad en eller två gånger, han måste därmed förneka (och gör det också) Gud i alla hans ord och hålla honom för en lögnare. (SL 20, 1781, 49; LW 38, 308).

Detta är något mycket viktigt för Luther. Den falska läran är en synd, oberoende av om villfarelsen gäller den centrala sanningen om Kristus som vår frälsare eller om den gäller något annat, t.ex. läran om den sanna närvaron i sakramentet. Den som har blivit förmanad en eller två gånger och ordentligt undervisad, men inte tar emot undervisningen utan står emot sanningen i Guds ord, han är en verklig villolärare och förhärdad syndare. Även inom delar av vår tids konservativa lutherdom har det tyvärr blivit vanligt att man menar att endast villolära som berör det mest centrala budskapet leder till avfall. Nej, Luther framhåller att varje synd som envetet försvaras trots förmaning och varning leder till avfall från tron. Enligt Matt. 18 skall den som förmanats i de tre stegen men inte velat lyssna hållas för en ”hedning och publikan”. Samma sak gäller villoläran. När det står klart att någon driver en villolära och inte vill låta sig föras till rätta trots förmaning och undervisning, skall vi hålla honom för en icke-kristen. Detta gäller som Luther så klart framhåller ledarna, inte det arma folket som blir förförda av dem. Om den kristna kyrkan tillämpade detta skulle inte en mängd villfarande professorer, doktorer och biskopar kunna sitta på ledande poster

¹⁴⁸ Se bl.a. Hardt, Roms nya religion, Uppsala 1995

och sprida sin moderna förnekelsesteologi, vilken är många gånger värre än svärmarnas på Luthers tid.

Så passar det bra att avsluta denna genomgång av Luthers nattvardslära med några ord ur hans sista bekännelse:

Därför heter det: Helt och rent, allt eller intet, tro allting eller tro inte någonting alls! Den helige Ande låter inte avskilja eller dela på sig så att ett stycke skulle vara sant och ett annat falskt.¹⁴⁹

Ty S:t Paulus lär oss troget överallt, att vi skall vara flitiga att lära detsamma och leva i endräkt men akta oss för oenighet och olikhet...och att vi skall ha ett och samma sinne tillsammans med varandra (Rom. 12:16). Jag förmanar er kära bröder genom vår Herre Jesus Kristus, att ni för ett och samma tal och inte låter splittringar finnas bland er (1 Kor. 1:10).¹⁵⁰

Jag vill tillsammans med den helige fader Abraham och alla kristna stå fast vid ordet i Romarbrevet: ”Det Gud talar, det kan han också göra” (Rom. 4:21) och i Psaltaren: ”På det att du må ha rätt i dina ord när man dömer över dig” (Ps. 51:6). Jag vill inte först rådfråga mitt förnuft hur det är rimligt eller möjligt att hans kropp och blod kan tas emot med munnen. Då skulle jag bli en domare över Gud och hans ord på grund av mitt eget mörker. Nej, så vill jag inte svärma. Han har sagt det, och så låter jag det vara. Om han förför mig, så blir jag saligen förförd. Men han har hittills aldrig ljugit och kan inte heller ljuga.¹⁵¹

Så ville Luther i sina skrifter endast föra fram den bibliska sanningen och ingenting annat i den fasta övertygelsen att endast detta är den sanna grunden. Den kristna kyrkans uppgift är att överallt lära Guds ord rent och klart och förvalta sakramenten rätt. Då måste den bibliska nattvardsläran och alla andra bibliska läror ljuda rent och klart i hela kyrkans undervisning. Så får Gud hela äran och genom hans nåd allena blir vi saliga och får med alla troende i alla tider och med hela den himmelska härskaran ta del av den eviga, himmelska måltiden hos Gud.

Amen.

¹⁴⁹ SL 20, 1781,50; LW 38, 308

¹⁵⁰ SL 20, 1791,72; LW 38, 319

¹⁵¹ SL 20, 1780, 45f; LW 38, 306

Personregister

Alber 10
 Amsdorff 17, 32
 Bellarmin 18
 Brenz 13
 Bucer 9, 32, 33
 Bugenhagen 10-12
 Calvin 6, 17-18
 Capito 13
 Carlstadt 5, 8-9, 14, 17, 22, 54
 Chemnitz 7, 52
 Cordatus 9
 Cornelius van Hon 10
 Cratylus 51
 Eck 12
 Erasmus 12
 Filip av Hessen 9
 Flacius 17
 Hardt 7, 25, 37, 52, 55
 Hesshusius 17
 Hilarius 31
 Hoenecke 19
 Hollazius 38
 Hoppe 12
 Hyperius 17
 Ireneus 29f
 Joachim II av Brandenburg 51
 Jonas 9

Judex 17
 Krautwald 5
 Käthe Luther 9
 Melancton 9, 12, 17, 18, 33, 38, 50
 Menius 17
 Musaeus 17
 Musculus 17
 Nestorius 35
 Oekolampadius 5, 9, 12f, 14, 22, 23, 26 28ff, 54
 Occam 49
 Otto 17
 Poach 17
 Quenstedt 19
 Rauber 50f
 Sasse 5, 37,
 Schwenkfeld 5, 54
 Strigel 17
 Teigen 54
 Tertullianus 28f
 Thomas ab Aquino 37f
 Westphal 17, 19,
 Wibrandis Rosenblatt 12
 Wisløff 17
 Wolferinus 7, 50-54
 Zwingli 5, 9-12, 14, 17, 22, 23, 26, 38ff 42ff, 46f, 54

Sakregister

Luthers skrifter

Åberopas av bekännelsen 20
 Ett avsnitt togs bort av filippisterna 32
 Om tillbedjan (Vom Anbeten) 17
 Mot de himmelska profeterna 7, 8ff
 Sermon om Kristi kropps och blods sakrament 7, 13ff
 Att dessa ord: Det är min kropp etc står fast 7, 21ff
 Stora bekännelsen 5, 33ff
 Lilla katekesen 6
 Stora katekesen 3, 6
 Schmalkaldiska artiklarna 43
 Breven till Wolferinus 7, 50ff
 Luthers sista bekännelse 7, 33ff

Bekännelseskriterierna i övrigt

Augustana 6
 Apologin 6
 Konkordieformeln 14, 19, 28, 34, 36, 39, 40, 46, 52, 53f,

Skriften

Skriften allena 9
 Skriftens klarhet 14, 26, 28f
 Talar inte mot sig själv 26
 Utan brist 22
 Läran står över allt annat 23
 Allt eller intet 23, 56

Villoläran

Är som drunkning 14
 Är otro 14
 Djävulen ligger bakom 7, 14, 21f
 En enda villolära förstör allt 55f

Kristologin

Kristi två naturer 39
 Olika närvarosätt
 Circumscriptivt 27f, 36f
 Repletivt 27f, 36f
 Diffinitivt 28, 36f
 Guds under är obegripliga 15
 Kristi livgivande kött 41
 Zwinglis allöosis avvisas 38-40
 Samexistens av två materior 37
 Thomas semikalvinist 37, 49
 Hollazius och senortodoxin 37
 Nestorius villfarelse upprepas 35, 40

Frälsningen

Frälsningen 35, 40
 Rättfärdiggörelsen 14, 35
 Får inte spelas ut mot närvaron 19, 40

Instiftelseorden

Har en gudomliga verkan 15f
 Är tydliga och klara 22
 Måste ha sin rätta innebörd 42
 Får ej förfalskas 22
 Tolkas på sju sätt av svärmarna 55
 Oratio dominica 53

Realpresensen

Brödet är Kristi kropp 20, 38
 De stora benen är gömda där 15
 Sakramentet ett ting 18
 Förnekas först av Carlstadt 8f
 Sedan av Zwingli 9
 Zwinglis upptäckt 10
 Bugenhagens sändebrev 10ff
 Oekolampadius går med i striden 12
 Brenz vill inte tåga 12
 Syngamma 13

Luther ingriper med Sermon 13
 Hilariuscitāt 30
 Calvins villolära 17f
 Westphal skrev mot Calvin 19

Konsekrationen

Ordet kommer till elementet 3, 6, 15
 Sker genom Guds allmakt 43
 Omedelbar närvaro 7, 15, 18-20, 35, 53
 Är den viktigaste handlingen 50, 52
 Befalld av Kristus 16, 41, 43, 52,
 Gärningsord och befallningsord 42ff
 Luthers lära om konsekrationen går långt utöver den
 romersk-katolska 43
 ”Gör detta” omfattar konsekrationen 47
 Luthercitat 29, 30, 44-46
 Tertullianus 28f
 Ireneus 29
 Konsekrationen avvisas av Zwingli 42
 Avvisas av filippismen 43, 47
 Svärmarna konsekrerar inte 42
 Närvaro under hela handlingen 49, 52-54
 Det överblivna är sakrament och skall förtäras 50, 51ff
 Wolferinus upphäver hela sakramentet 50

Svärmarna

Svärmarnas argument 35
 Närvaron orimlig 14, 20
 Det går inte an 14f
 Kristus endast i himlen 14
 Närvaron ej nödvändig 14, 20
 Köttet är inte nyttigt 10f, 31, 35, 41,
 Kapernaitiskt ätande 11, 14
 Konsekrationen ifrågasätts 35
 Motsägelsefulla argument 46ff

Filippisterna

Filippisternas argument
 Melanchtons lära 17f, 52f
 Konsekrationen urholkas
 Handlingen överordnad 52
 Brödtillbedjan (artolatrea) 53
 Närvaro endast i ätandet 18
 Sakramentet upphör med handlingen

Ord och begrepp (alfabetiskt)

- Actio, handling, är utsträckt i tiden 53
- Anstöt angående det överblivna 51
- Arvsynden och Flacius 17
- Augustana variata 6
- Befallningsord (HeiBelworte) 42ff, 46, 48
- Bevis viktigt 24ff, 29ff, 34-39, 41, 45, 48
- Bibelkritiken 25, 54f
- Bildförbudet 8
- Brenz om eldsvådan som ska släckas 12f
- Bucers vacklande hållning 9
- Calvins lära förrädisk 17
- Dopet 14, 42
- Elevation (upphöjande) 17
- Evangelisternas och Paulus' nattvardsberättelser 48ff
- Enhet, enighet i Guds ords lära 22
- Eukaristi, ett namn för nattvarden 29
- Faddrar vid dop 8
- Filippism 6, 17-20, 32f, 37, 50, 52f
- Förmaning av villolärare 7
- Förnuftet 20
- Förvandling 7
- Gnesiolutheranerna 17
- Grekisk-ortodoxa kyrkan 6
- Gud har lidit och dött 38f
- Gärningsord (Thätelworte) 42ff, 46
- Handlingen begränsar närvaron 18
- Hedning, Zwinglis religionsblandning 54
- Hoc est corpus meum, latin för ”detta är min kropp” 41
- Hostia, nattvardsbröd 50
- Impanation, inneslutande i brödet 18
- Instiftelseorden 23f
- Kappel, Zwingli stupade där i kriget 10
- Katolsk folkfromhet 49
- Konkordieformeln 14, 17, 19, 28, 36, 39, 40, 46, 52,
- Kyrkogemenskap 6
- Kättare skall visas bort 7, 54
- Kött har två betydelser 40f
- Löfte eller befallning 18
- Marburgsamtalen 5f
- Måltid, nattvarden är en sådan 50ff
- Mässoffersläran 43
- Nominalism, Occam 49
- Nödvändighet 20
- Orlamünde, Carlstadt 8
- Oekolampadius, lärd teolog 12
- Oekolampadius anslöt sig till Zwingli 12
- Oratio dominica, Herrens ord 53
- Ortodoxin, begränsar närvaron 19
- Praedicatio identica 38
- Påskalammet 49
- Rationalism, förnuftstro 54f
- Realism, Thomas 49
- Realpresensen 13
- Religionsblandning 54f
- Reliqua, det överblivna 51
- Romerska missbruk 13, 51f, 54
- Romersk-katolska kyrkan 6
- Salig, var och en på sin tro 54
- Skapelseordningen 16
- Sjukkommunion 51
- Skriftens klarhet, ofelbarhet 5
- Spekulationer 9, 14, 41f, 49, 53
- Strid om läran nödvändig 21
- Symbolisk tolkning 24ff, 46
- Synden, köttet 41
- Syngamma med Luthers förord 13
- Tidpunkt för närvaron 20
- Tillbedjan 17
- Trollformel, ej sådan 16
- Trons två sidor 13
- Transsubstantiationsläran 7
- Under av olika slag 15f
- Unio sacramentalis 32, 38
- Usus, bruk 51f
- Villolärare skall avvisas 9
- Vinstockens (vinträdets) frukt 49
- Äpplet, språkligt exempel 19
- Överblivet av sakramentet, reliqua 50

Citatregister

Där inget annat anges är citaten av Luther, vars citat betecknas med L.

- Augustinus om konsekrationen 3
- Sasse om Luther och instiftelseorden 5
- Lilla katekesen om närvaron 6
- Stora katekesen med Augustinus ord 6
- Augustana om nattvarden 6
- Apologin om närvaron i de romerska o grekiska kyrkorna 7
- Hardt om Luthers bruk av ordet ”förvandla” 7
- L: Skall ej skriva mer mot villolärarna (896, 3) 7
- L: Satan ligger bakom villfarelsen (896, 3) 7
- Zwinglis ”sköna pärla” 10
- Zwingli om det andliga ätandet 10
- Zwingli: att äta brödet är inte nyttigt 11
- Zwingli: Man måste nu tänka annorlunda och inte lyssna på dem som lär den kroppsliga närvaron 11
- Bugenhagen: Ordet detta måste syfta på det man räcker fram. Brödet är Kristi kropp 11
- Bugenhagen: Kristus sätter kött och ande mot varandra. Kristi kropp är nyttig. Ordet kan inte ljuga. 11
- Bugenhagen: Zwingli smädar och kallar oss köttätare. 12
- Välsignelsens kalk är Kristi blod. 12
- Hoppe om Oekolampadius: Läran om Kristi kropps och blods sanna närvaro kallar han ”en ytterst farlig vidskepelse”. 12
- Brenz: Villoläraren är som en brand, som måste släckas. 13
- L. i förordet till Syngramma: Svärmarna är som hala ålar och drar iväg bort från instiftelseorden. Akta er för dessa sekter! 13
- L. Vi predikar en korsfäst Kristus till föregelse för förnuftet. Den som inte tror på närvaron är som en som drunknar. Det spelar ingen roll om det sker i en liten bäck eller i en bred flod. 14
- L. Svärmarnas två skäl: Det går inte an. Det är inte nödvändigt. 14
- L. Förnuftstron får också andra konsekvenser: Guds väsen och hela frälsningen faller. Men vi tror att Kristi kropp är på hundratusen platser och de stora benen är gömda där i brödet. 15
- L. Ordet verkar i predikan så att Kristus kommer in i våra hjärtan. Kan han då inte komma in i brödet? 15
- L. När vi uttalar orden över brödet så är han sannerligen där 16
- Calvin: Kristi ord kan inte ljuga. 17
- Calvin: Herrens kropp och blod är närvarande och utdelas. Men det är en symbol för Kristi kropp. 18
- Calvin: Inte några tomma symboler, utan Kristus visar verkligen fram sin kropp (försåtliga ord eftersom Calvin inte lär någon kroppslig närvaro i sakramentet) 18
- FC: Åberopar sig på Luthers skrifter 19
- L. Ty så snart Kristus säger: ”Detta är min kropp”, så är hans kropp där genom ordet och i kraft av den helige Ande (Ps. 33:9). När ordet inte är där, så är det bara bröd. Men när ordet kommer därtill, för de med sig det som orden säger: [omedelbar närvaro genom konsekrationen] 20
- L. Om att "tro på en bakad Gud" som svärmarna säger. De vill mästra den helige Ande, men Satan ligger bakom detta. 20
- L. Om nödvändigheten. Enligt svärmarnas resonemang hade Kristus inte behövt bli människa, vara utan synd, korsfästas eller uppväckas. Djävulen förblindar dem. 20f
- L. Vi skall inte fråga vad som är nödvändigt utan stänga alla sinnen, lita på Gud och låta förnuftet fara. 21
- L. Djävulen är en tusenkonstnär och har förfört kyrkan och låtit Bibeln bli en dunkel bok. Så har alla sekter uppstått. 21
- L. När striden om Skriftens lära upphör blir det en falsk frid. Paulus lär att kampen mot de onda andemakterna måste föras. 21f
- L. Djävulen är alltför klok och mäktig för oss. Han leder oss till att lita på koncilier och mänskliga tankar. Vi kan inte ha Guds ord rent och klart utan strid och sekter måste då uppstå. 22
- L. Svärmarna har inbördes helt olika utläggningar och sedan anklagar de Luther för att vara en fridsstörare! Förbannad är en sådan kärlek. De är förblindade av Satan. 22f
- L. Guds ord tål inte någon brist. Det hjälper inte om man lär rätt i övrigt men gör Gud till en lögnare i ett enda ställe. Allt eller intet. 23
- L. Vi står på instiftelseordens grund och lär att vi äter Kristi kropp. Hur det går till kan vi inte förstå. Svärmarna har inte lyckats motbevisa detta, som sitter som ett stift i deras hjärtan. 23

- L. Om Luther skall tolka orden på svärmarnas sätt blir början av skapelseberättelsen: ”I begynnelsen åt göken upp häcksångaren med vingar och allt.” 24
- L. Den som omtolkar orden är skyldig att bevisa att det måste ske så. 24
- L. Zwinglis symboler håller inte. Kristus var verkligen den andliga klippan som var med folket i öken. 24
- L. På Zwinglis sätt bevisar Luther att Sara var jungfru och att Pilatus var Kristi apostel. Delen drar Zw. slutsatsen om det hela. 24f
- Hardt: Luther känner väl till Skriftens många liknelser. Men det framgår tydligt att de är liknelser. När ingen förklaring finns måste man ta det bokstavligt. Detta gäller instiftelseorden. 25
- L. Tack, mina kära herrar! Jag visste inte att man inte skall tro längre än vad ögonen visar, fingrarna pekar på och förnuftet kan mäta.
- L. Eftersom Gud säger ”Detta är min kropp” kan han också åstadkomma det. Ni svärmare måste bevisa att detta är omöjligt. Annars blir ni genomborrade av Ordet. Gör er beredda till strid! 26
- L. Luther går här igenom de tre svärmarnas omtolkningar av instiftelseorden. Oekolampadius sanning: Människans mörker och otro skall gälla över Guds ord och grunda vår tro. NEJ! 26
- L. Fäderna har lärt den sanna närvaron 26
- L. Guds högra sida är inte en särskild plats. Den är både ingenstans och överallt. 27
- L. Kristus, sann Gud och sann människa är överallt där Gud är. Han uppfyller himmel och jord och är likväl långt, långt över och utanför världen. 27
- L. Kristus är överallt också som människa och han regerar över allting. 27
- L. När svärmarna tar bort Guds ord finns ingenting kvar. Men man kan då på samma sätt visa att det varken finns någon Gud, skapelse eller frälsare. 28
- L. Citerar Tertullianus: Brödet som Kristus tog och delade ut gjorde han till sin kropp när han sade: Detta är min kropp, d.v.s. min kropps gestalt. 29
- L. Utredning om vad Tertullianus menar. Oekolampadius tolkar stället felaktigt. Kristi kropps gestalt innebär att brödets gestalt är just Kristi kropp. 29
- L. Återger Ireneus ord om att brödet blir ett sakrament när ordet från Gud kommer över det. Det består sedan av två ting, ett himmelskt och ett jordiskt. 29
- L. Ireneus citat visar att det ord Gud benämner brödet med måste vara orden ”Detta är min kropp”. Brödet är Kristi kropp som är i himlen. Men Oekolampadius vill lära Ireneus att bli en svärmare. 29f
- L. Om Ireneuscitatet. Det är inte någon vanlig bordsbön i nattvarden, utan där kallar Gud på det som inte är till som om det var till. Konsekrationen liknas vid skapelseorden ”varde ljus”. 30
- L. Ireneus skriver att när Guds ord kommer över kalken och brödet så blir det Kristi kropps och blods sakrament. 30
- L. Hilarius skriver att vi tar till oss Ordet som har blivit kött i Herrens måltid. 31
- L. Kristi kött var för starkt för döden, som blev omintetgjord av det. Gud är i detta kött, som ger liv. Svärmarna smädar oss som ”köttätare”, men de är dårar och själva köttätare med sina köttsliga tankar. De berömmar sig bara av sitt eget mörker. 31
- L. Bakom denne villoande står djävulen som vill skada oss. Han vill få oss att sväva hit och dit som vinden blåser asplöven. Men den Helige Ande gör oss vissa. Kristus är inte ja och nej utan ger en övertygelse som man kan gå i döden för. 31
- L. Nödvändigheten av att Kristi kropp är i brödet visas med 1. Kristi ord 2. För vår tros skull. Ordet och tron kan inte skiljas åt. 32
- L. Bucer blandar in sin falska lära i Bugenhagens kommentar. 32
- L. Bucer gör också så med Luthers postillor. Detta är djävulens verk. Hellre vill Luther bli dödad än vara tvungen att sprida detta gift. 33
- L. Bucer anklagar Melanchton för att i viss mån omfatta svärmarnas lära. [Detta citat och de två tidigare hör till det stycke som filippisterna tog bort i sin lutherutgåva.]
- L. Luther har gjort nog mot svärmarna men vill styrka de trogna med sin stora bekännelse. 34
- L. Genomgång av de tre närvarosätten, det circumscriptiva, diffinitiva och repletiva. Gud kan också ha flera sätt, men dessa är angivna för att visa vilka stora narrar svärmarna är. Vem kan bevisa vad som är möjligt för Gud? 36f
- Hardt: Den lutherska ortodoxin har en modifierad bibeltrohet som liksom Melanchton ifrågasätter ”panis est corpus”. Hollazius kallar Luthers sats en obiblisk paradox. Detta är samma tankegång som transsubstantiationsläran bygger på. 37f
- L. Kristus gick genom gravstenen och de stängda dörrarna. Så kan han också vara i brödet. Han kan visa sig begripligt och synligt var han vill och vara på samma plats som brödet och vinet. 38
- L. Uppgörelse med Zwinglis allöosislära, som vill ersätter den ena naturen med den andra. (citeras i Konkordieformeln). 39
- L. Den gamla trollpackan fru förnuft säger: Gudomen kan inte lida. Men Gud och människa är en person i Kristus. Alltså: Guds Son lider. Den förbannade allöosis förvrider detta och splittrar upp Kristi person. 39f
- L. Kristus blir då två personer eftersom hans verk är delat. 40

- L. Mot svärmarnas argument att "köttet inte är nyttigt till något". Kristi kött är heligt och har kommit med den nya födelsen till oss. 41
- L. Ätandet av Kristi kött i nattvarden är saligt när man tror. Även döden och allt ont är nyttigt för den troende, hur mycket mer då Kristi kropp! 41
- L. Våra svärmare konsekurerar inte då de lägger in en annan mening i texten. De borde istället sjunga "Kristus for till himlen". De är i mörker. 42
- L. Långt citat om befallningsord (Heißelwort) och gärningsord (Thätelwort). När Kristi befallningsord (gör detta) omfattar vårt gärningsord (detta är min kropp) blir det ett gudomligt gärningsord som med skapelseordets hela kraft omedelbart verkar närvaron av Kristi kropp. 44-46
- L. När Zwingli säger att det är gärningsord i den första nattvarden måste Kristi kropp vara där. Hur kan det då vara mot Skriften och tron? De bara skriker och pladdrar. 46
- L. Zwingli talar mot sig själv. 1) Kristus kan inte vara i brödet, på flera ställen samtidigt (förnuftet). 2) Gärningsord i första nattvarden, men befallning saknas för oss. 46
- L. Zwingli erkänner befallningsord och därmed verklig närvaro i den först nattvarden. Men han förnekar följden av detta i vår nattvard. Det finns visserligen ingen marginalanteckning eller hand målad, men det står "gör detta" som gäller hela handlingen. 47
- L. Konsekrationen uttalas i Kristi namn på hans befallning. Kristus säger inte att det skall bli hans kropp utan att det är hans kropp. 47
- L. Luther talar med glädje till Kristus inför döden och bekänner sin tro på närvaron. 48
- L. Att säga "Brödet är Kristi kropp" är starkare än "I brödet är Kristi kropp". 48f
- L. Lukas betonar att Jesus först drack den gamla bägaren i påskalammsmåltiden men att han sedan dricker vinet nytt i Kristi rike, d.v.s. Kristi blod i nattvarden. 49
- L. Luther skriver strängt mot Wolferinus som påstår att sakramentet upphör när handlingen är slut och därför blandar det överblivna vinet med vanligt vin. Detta gör W. misstänkt som zwinglian. Han borde istället följa övriga lutherska kyrkor [och förtära allt det överblivna som sakrament]. Herren står emot detta högmod. 50
- L. Med denna grund upphävs hela sakramentet. 51
- Hardt: Luther avgränsar närvaron mot katolikernas ständiga förblivande. Nattvarden är en måltid och allt konsekurerat måste därför förtäras inom denna. Detta är för Luther en dogmatisk fordran. 51f
- L. Med denna grund [som Wolferinus har] upphävs hela sakramentet. 52
- FC: Ingen har det rätta sakramentet utanför Kristi instiftelse. 52
- FC: Hela den yttre, synliga av Kristus instiftade handlingen: konsekrationen eller instiftelseorden, utdelandet och mottagandet eller ätandet med munnen. 52
- L. Luther berömmar sig av att med hela sitt allvar ha fördömt och undvikit svärmarna enligt Herrens befallning hos Titus: "En kättare skall du undvika..." 54
- L. Bekymmer om Zwinglis och Oekolampadius som gick under i synden 54
- L. Svärmarnas förnekelse av nattvarden är en förskräcklig villolära. Ännu i Marburg hade Luther gott hopp om deras bättring, men de förhärdade sig inför folket. De kom med lögnaktiga anklagelser mot lutheranerna om att dessa skulle lära ett ätande i nattvarden som när vargen äter fåren. Inte ens papisterna har någonsin lärt något sådant. 54
- L. I Zwinglis sista skrift räknar han in hedningar som Hercules och Sokrates bland de kristna. Hur kan en sådan skribent, präst och lärare tro annat om den kristna tron än att den är att räkna lika med andra religioner så att var och en skulle kunna bli salig på sin tro? 54f
- L. Svärmarna har olika tolkningar men är överens om en sak: Kristi kropp och blod är inte närvarande i sakramentet. Deras måltid har bara bröd och vin. 55
- L. Svärmarna berömmar sig av att ha skrivit många böcker och arbetat mycket för kyrkan. Men vad hjälper det när de förfalskar sakramentet? 55
- L. Den som inte tror rätt på en artikel sedan han är rätt förmanad och undervisad tror inte med allvar på någon trosartikel. 55
- L. Allt eller intet. Den helige Ande låter inte dela på sig så att ett stycke skulle vara sant och ett annat falskt. Paulus lär att vi skall vara eniga utan splittring. 56